

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 56, 2005

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

OBSAH

Juraj D o l n í k: K otázke odrazu hodnôt v jazyku.....	3
Peter K o p e c k ý: Je čiastočná obsahová a formálna analógia medzi rumunským špecifickým neutrom a slovenskými rodmi len náhodná?	13
Patrik M i t t e r: K hybridným složeninám (s prvým komponentom cudzieho pôvodu) v NSČ 2.....	31

Recenzie

Kořenský, J.: Člověk – řeč – poznání. J. D o l n í k	45
Furdík, J.: Slovenská slovo tvorba. (Teória, opis, cvičenia). N. J a n o č k o v á	47
Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. 2. K. B u z á s s y o v á	55
Poznámky k Slovníku súčasnej albánciny [Fjalor i shqipës së sotme]. E. K r á l i k	59
Sabol, J. – Zimmermann, J.: Akustický signál – semióza – komunikácia. D. B a l á k o v á – V. K o v á č o v á	62

Referáty

Đurovič, L.: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. / On the Slovak Language and Slovakia. Selected Writings I. J. H o r e c k ý	67
Procesy innowacyjne w językach słowiańskich. M. D u d o k	68
Krško, J.: Hydronymia povodia Turca. H. K u b i š o v á	70
Horecký, J. – Sokolová, J.: Modelovanie a lingvistika. M. H o r v á t h	72
Wimmer, G. – Altmann, G. – Hřebíček, L. – Ondrejovič, S. – Wimmerová, S.: Úvod do analýzy textov. M. H o r v á t h	74

Kronika

Ďalší neuveriteľný osemdesiatnik (Prof. L. Ďurovič 80-ročný). J. H o r e c k ý	76
Nové úlohy psycholingvistiky v novom storočí. Z. K r á l o v á	77

CONTENTS

Juraj D o l n í k: Towards the Reflection of Values in the Language	3
Peter K o p e c k ý: Is a Partial Analogy Between Romanian Specific Neuter and Slovak Genders an Accidental One?	13
Patrik M i t t e r: The Hybrid Compounds (First Component of Foreign Language Origin) in the Neological Dictionary NSČ 2	31

Book Reviews

Kořenský, J.: A Man – Language – Knowledge. By J. D o l n í k	45
Furdík, J.: Word-formation in the Slovak Language. (Theory, Description, Exercises). By N. J a n o č k o v á	47
New Words in Czech. The Dictionary of Neologisms. 2. By K. B u z á s s y o v á	55
Comments on the Dictionary of Contemporary Albanian Language [Fjalor i shqipës së sotme]. By E. K r á l i k	59
Sabol, J. – Zimmermann, J.: Acoustic Signal – Semiosis – Communication. By D. B a l á k o v á – V. K o v á č o v á	62

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 56, 2005

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

THE LINGUISTIC JOURNAL
of the Ľudovít Štúr Linguistics Institute, Slovak Academy of Sciences
Volume 56, 2005
Published semianually in 80 pp.
by Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Editorial Board Address:
813 64 Bratislava, Panská 26, Slovakia
Distributed by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München,
Germany

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук
Том 56, 2005
Издается два раза в год на 80 стр.
Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Panská 26, Словакия
Подписки принимает: SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

REDAKČNÁ RADA

J. Bosák (hlavný redaktor), K. Buzássyová, J. Dolník, J. Horecký, A. Jarošová, Ľ. Králik,
V. Krupa, S. Ondrejovič, V. Patráš, M. Petrufová (výkonná redaktorka), I. Ripka,
J. Sabol, E. Sekaninová, P. Žigo.

Book Notices

Ďurovič, L.: On the Slovak Language and Slovakia. Selected Writings I. By J. H o r e c k ý...	67
Innovative Processes in the Slavonic Languages. By M. D u d o k	68
Krško, J.: Hydronymy of the Turiec River Basin. By H. K u b i š o v á	70
Horecký, J. – Sokolová, J.: Modelling and Linguistics. By M. H o r v á t h	72
Wimmer, G. – Altmann, G. – Hřebíček, L. – Ondrejovič, S. – Wimmerová, S.: An Introduction to the Analyses of Texts. By M. H o r v á t h	74

Chronicle

The Next „Incredible“ Octogenarian (Professor L. Ďurovič eighty-year-old). By J. H o r e c k ý	76
New Projects of Psycholinguistics in the New Century. By Z. K r á ě o v á	77

СОДЕРЖАНИЕ

Юрай Д о л н и к: К вопросу отражения ценностей в языке	3
Петер К о п е ц к и: Являются ли частичная содержательная и формальная аналогии между румынским специфическим средним родом существительных и родами в словацком языке случайными?	13
Патрик М и т т е р: К гибридным сложным словам (с первым компонентом иноязычного происхождения) в «Словаре неологизмов чешского языка», 2	31

Рецензии

Корженски, Я.: Человек – речь – познание. Ю. Д о л н и к	45
Фурдик, Ю.: Словацкое словообразование. (Теория, описание, упражнения). Н. Я н о ч - к о в а	47
Новые слова в чешском языке. Словарь неологизмов, 2. К. Б у з а ш и о в а	55
Заметки о «Словаре современного албанского языка». Л. К р а л и к	59
Сабол, Я. – Циммерман, Я.: Акустический сигнал – семиозис – коммуникация. Д. Б а - л а к о в а – В. К о в а ч о в а	62

Сообщения

Дюровиц, Л.: О словацком языке и о Словакии. Избранные труды I. Я. Г о р е ц к и	67
Процессы инновации в славянских языках. М. Д у д о к	68
Кршко, Я.: Гидронимия бассейна реки Турец. Х. К у б и ш о в а	70
Горечки, Я. – Соколова, Я.: Моделирование и лингвистика. М. Х о р в а т	72
Виммер, Г. – Алтман, Г. – Гребичек, Л. – Ондрейович, С. – Виммерова, С.: Введение в анализ текстов. М. Х о р в а т	74

Хроника

Еще один «невероятный» юбиляр (К 80-летию профессора Л. Дюровица). Я. Г о р е ц к и	76
Новые задачи психолингвистики в новом столетии. З. К р а л о в а	77

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 56, 2005, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Hlavný redaktor doc. PhDr. Ján Bosák, CSc.

Výkonná redaktorka PhDr. Magdaléna Petrufová

Redakčná rada:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.,
prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., Mgr. Alexandra Jarošová, CSc., PhDr. Ľubomír Králik, CSc.,
PhDr. Viktor Krupa, DrSc., doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., prof. PaedDr.
Vladimír Patráš, CSc., PhDr. Magdaléna Petrufová, prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc.,
prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc., prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technický redaktor: Mgr. Vladimír Radik

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57,

Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

E-mail: sap@sapress.sk

www.sapress.sk

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,

P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

Registračné číslo 7044

Distributed by Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava
Distribution rights are held by KUBON und SAGNER, P.O.Box 34 01 08, D-8000 München,
Germany

Ročné predplatné Sk 80,-, jednotlivé číslo Sk 40,-

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2005

K OTÁZKE ODRAZU HODNÔT V JAZYKU

JURAJ DOLNÍK

DOLNÍK, J.: Towards the Reflection of Values in the Language. Jazykovedný časopis, 2005, Vol. 56, No. 1, pp. 3 – 12. (Bratislava)

This paper explores how values are expressed by conventional linguistic structures. The author distinguishes between primary and secondary values (the difference is illustrated by the opposition *beer is a liquid bread : good beer*) and he analyses the correlation between the primary and secondary value orientation and the stereotyped utterances that are related to the world of values.

Axiologická kompetencia

Kompetenčný potenciál človeka zahŕňa aj orientačnú kompetenciu, čiže schopnosť spoznávať vo svete vlastnosti a vzťahy, ktoré majú pre neho ako konajúcu bytosť istý zmysel. Ich zmysel spočíva v tom, že ich spoznávaním človek realizuje ciele svojich konaní. Ide o vlastnosti a vzťahy, ktoré sú relevantné pri identifikácii entít, ako aj o príznaky a relácie, na ktoré sa prihliada pri ich hodnotení. Orientačná kompetencia sa teda skladá z dvoch čiastkových kompetencií. Identifikačná kompetencia sa viaže na potrebu poznávacej štruktúrácie sveta, kým axiologická kompetencia je spätá s potrebou diferenciacie spoznaných entít so zreteľom na ich významovosť, t. j. na to, aký význam majú pre človeka vzhľadom na jeho motivačný svet. Axiologická kompetencia – východiskový pojem tohto príspevku – zodpovedá hodnotiacej dispoziícii, ktorú človek nadobúda počas socializácie. Obidve čiastkové kompetencie sa vzájomne predpokladajú. Ako identifikačné atribúty sa vnímajú vlastnosti a vzťahy, ktoré sa hodnotia práve vo vzťahu k identifikácii ako „dobré“, a pri hodnotení entít sa identifikujú príznaky a relácie, na základe ktorých sa entity hodnotia. Rozhodujúce je však to, že v prvom prípade hodnotenie „pracuje“ pre poznávaciu orientáciu vo svete, kým v druhom prípade identifikácia slúži axiologickej orientácii.

Zameranie tohto príspevku si vyžaduje obrátiť pozornosť na axiologickú kompetenciu v spätosti s bežnou orientáciou vo svete. Bežne sa orientujeme vo svete na základe príznakov, ktoré nám umožňujú optimálne jednoduchú, ľahkú identifikáciu entít. Entity usúvzťažňujeme s našou potrebou optimálnej identifikácie a z toho hľadiska sa nám ukazujú isté príznaky ako dobré, takže sa sémanticky, resp. pragmaticky štandardizujú. Na takých príznakoch spočíva známy prototypový efekt, ale platí vo všeobecnosti, že sa také príznaky – v protiklade s príznakmi odborných pojmov

– projektujú do lexikálnych významov. Sémantická štandardizácia príznakov má kognitívny podklad v súčinnosti axiologickej a identifikačnej kompetencie.

Entity sa usúvzťažňujú s potrebou optimálne ľahkej identifikácie v bežnom živote vo vzťahu k istej identifikačnej situácii, napr. vo vzťahu k tomu, či sa entita má identifikovať len pojmovo alebo aj perцепčne. Pozorujeme výklad významu slova *pivo* vo viacerých výkladových slovníkoch:

Duden – Bedeutungswörterbuch (1970): „*Bier*“ – *alkoholisches Getränk, das aus Hopfen und Getreide, meist Gerste, hergestellt wird* (pivo: alkoholický nápoj, ktorý sa vyrába z chmeľu, obilia, väčšinou z jačmeňa).

Krátky slovník slovenského jazyka (1997): „*pivo*“ – *alkoholický nápoj vyrábaný zo sladu, chmeľu a vody*.

Slovník spisovného jazyka českého (1989): „*pivo*“ – *penivý alkoholický nápoj připravovaný ze sladu, chmele a vody*.

Большой толковый словарь русского языка (2002): „*пиво*“ – *слабоалкогольный пенистый напиток из ячменного солода, воды и хмеля* (pivo: slabší alkoholický penivý nápoj z jačmenného sladu, vody a chmeľu).

Každý výklad zahŕňa príznaky pojmovej identifikácie piva („alkoholický nápoj“ a z čoho sa nápoj vyrába), ale český a ruský výklad obsahujú aj komponent „penivý“, ktorý je v základe ľahkej vizuálnej identifikácie tohto nápoja v bežnom živote. Hoci v nemeckom a slovenskom slovníku sa tento komponent neuvádza, očividne patrí k štandardizovaným sémantickým príznakom vo všetkých štyroch jazykoch. Rozhodujúce je (z nášho hľadiska), že výber príznakov vo vzťahu k identifikačnej funkcii je riadený axiologickou kompetenciou. Náš príklad demonštruje aj to, že lexikálny význam sa môže skladať aj z komplexu príznakov, ktoré reprezentuje prototyp, t. j. preferovaný psychický obraz danej entity. Vedome či nevedome sa teda prijíma predstava, že lexikálny význam zodpovedá mentálnemu obrazu entity, ktorý sa z hľadiska optimálne ľahkej identifikácie ukazuje ako „dobrý“ (primeraný). Výrazom *optimálny* sa vyjadruje, že ide o maximálne ľahkú identifikáciu so zreteľom na dané okolnosti: štandardizujú sa najlepšie identifikačné príznaky vzhľadom na isté okolnosti. V *Slovníku slovenského jazyka* (1963) nachádzame napríklad vo výklade významu „pivo“ aj príznak „horkastý“, čiže lexikograf prihliadal aj na situáciu pitia piva, v ktorej sa aktualizuje jeho chuťová vlastnosť. K okolnostiam patrí aj rečová situácia, v ktorej napríklad výrok *Pivo je tekutý chlieb* sa vníma ako stereotypný rečový jav. Keby sme v tejto súvislosti testovali používateľov jazyka, pre ktorých je tento výrok stereotypný, a to v zmysle komponentovej syntézy (chápanej ako opak komponentovej analýzy), „tekutý chlieb“ by sa ukázal ako identifikačný príznak („Čo je tekutý chlieb?“ Kompetentný nositeľ jazyka by odpovedal automaticky napríklad v súvislosti s výrokom *Tekutý chlieb nikdy nesmie chýbať na jeho stole*). Ďalší výklad týmto smerom by viedol k objasňovaniu pragmatizácie lexikálneho významu zo zorného uhla relatívnosti ľahkej identifikácie. Tu nám však ide len o úlohu hodnotenia pri „voľbe“ príznakov, ktorými sa dané entity dajú identifi-

kovať. Axiologická kompetencia je aktivovaná aj bežnou identifikačnou potrebou. Je zrejmé, že v tomto prípade nemáme do činenia s prototypovou javovou formou našej hodnotiacej dispozície. Posledný príklad však reprezentuje osobitný prípad. Identifikačný príznak „tekutý chlieb“ ilustruje totiž celkom zreteľnú javovú formu aktivácie axiologickej kompetencie. Pivo sa fiktívne stotožňuje s chlebom na základe toho, že obidva konzumné objekty sa vnímajú ako hodnotovo rovnocenné. Nápoj sa dá identifikovať jeho hodnotovým vnímaním (v pozadí vyššie spomínanej testovacej otázky je otázka *Ktorá tekutina sa hodnotí ako chlieb?*). Takto sú štandardizované identifikačné príznaky napríklad aj v týchto prípadoch: *Cukor je biele zlato. Uhlie je čierne zlato. Ropa je tekuté zlato. Chlieb je Boží dar. Humor je korenie života. Pes je verný priateľ človeka. Spisovatelia sú svedomím národa. Čas je najlepší liek na rany duše.* Modifikácia posledného príkladu, totiž stereotypný výrok *Čas zahojí všetky rany*, ukazuje ešte zreteľnejšie (nemá syntaktickú podobu identifikačnej vety), že štandardne predikovaná vlastnosť, ktorou sa aktualizuje hodnotiaci aspekt danej entity, sa uplatňuje ako identifikačný príznak len za veľmi špecifických okolností (porov. *Čo je čas? – Čas je to, čo hojí všetky rany.*).

Predchádzajúce výklady vyúsťujú do poznatku, že sa axiologická kompetencia prejavuje už vtedy, keď sa istá entita vníma z identifikačného aspektu. Stretávame sa tu s nerozvinutou javovou formou tejto kompetencie, lebo je prekrytá identifikačnou intenciou. Je v pozadí registrácie príznakov, prostredníctvom ktorých sa realizuje optimálne ľahká identifikácia za daných okolností, takže sa prijali do jazykového povedomia ako komponenty lexikálneho významu. Stereotypné parafrázy typu *tekutý chlieb* ilustrujú však to, že identifikovať sa dá aj hodnotením. Hodnota sa vyjadruje nepriamo (prostredníctvom fiktívnej identity, napríklad *pivo = chlieb*) a ako identifikačný príznak funguje sekundárne.

Na záver tejto časti textu bude užitočné zvýraznenie týchto ideí: (1) nerozvinutá javová forma axiologickej kompetencie je zviazaná s identifikačnou potrebou. *Nerozvinutosť* znamená, že používateľ jazyka nepocituje aktiváciu svojej axiologickej kompetencie, hoci príslušné príznaky vníma ako cenné pre identifikáciu, a teda ich registruje. Je to spôsobené tým, že identifikačná potreba koreluje so subhodnotami, t. j. s hodnotami, ktoré sú celkom podriadené identifikácii. Aktivácia axiologickej kompetencie vo vzťahu k subhodnotám sa nepocituje, lebo sa uplatňuje iba ako obligátny sprievodný príznak aktivácie identifikačnej kompetencie. (2) Kým s identifikačnou potrebou korelujú subhodnoty, morálnym, utilitárnym a iným potrebám zodpovedajú hodnoty, ktoré vyvolávajú pocitovanú aktiváciu axiologickej kompetencie. Príznaky, ktoré prežívame ako subhodnoty, môžu byť, prirodzene, základom hodnotenia príslušných entít, čiže istý príznak môže byť „dobrý“ na identifikáciu danej entity aj na jej hodnotenie. V mnohých prípadoch však hodnotiaci základ nie je totožný s identifikačným štandardom. (3) Opozícia *subhodnoty : hodnoty* koreluje s protikladom *nerozvinutá aktivácia axiologickej kompetencie : rozvinutá aktivácia*.

Primárne a sekundárne hodnoty

Stereotypné výroky typu *Cukor je biele zlato* demonštrujú rozvinutú aktiváciu axiologickej kompetencie a hodnoty, ktoré sú zakotvené v jazyku. Patria k dispozičným jazykovým prostriedkom na vyjadrenie skutočnosti, že istá entita sa vníma z rozvinutého hodnotového aspektu. Vnímanie entít z tohto hľadiska sa prejavuje v dvoch podobách. Jedným prejavom je, keď sa entita vníma hodnotiaco, čiže sa apercipuje na základe istého parametra ako pozitívna alebo negatívna hodnotovosť. Pri druhom prejave sa na entitu nazerá ako na istú hodnotu, t. j. uchopuje sa ako – vyjadrené slovami filozofa E. Husserla (1950, s. 316) – „intencionálny korelát hodnotiaceho aktu“. Tieto dva prejavy dobre ilustrujú tieto príklady: *dobré pivo* a *Pivo je tekutý chlieb*. Axiologická fráza *dobré pivo* vyjadruje, že sa označovaný nápoj hodnotí na základe štandardnej hodnotiacej vlastnosti „chut“, kým „stotožňujúca“ veta v štandardnej interpretácii sprostredkúva ideu, že tento nápoj má tú istú hodnotu ako základná potrava, lebo v živote človeka zohráva rovnakú rolu ako chlieb. Príklady znázorňujú, že hodnotové vnímanie entít zahŕňa dva zorné uhly. (1) Pri prvom zornom uhle sa evokuje otázka, ako zodpovedajú dané entity svojimi vlastnosťami istým potrebám, ideálom a pod., čiže v zornom uhle je stav „má byť“. V pozadí je porovnávanie exemplárov príslušnej kategórie so zreteľom na zodpovedajúcu hodnotiacu škálu. (2) Druhý zorný uhol obracia pozornosť na otázku, akú rolu pripisuje jednotlivec alebo kolektív danej entite s ohľadom na jej zmysel v ich živote. V pozadí je porovnávanie kategorizovaných entít na základe pripisovanej roly. V oboch prípadoch máme do činenia s hodnotovou orientáciou. Porovnávanie kategorizovaných entít je v základe primárnej hodnotovej orientácie, s ktorou koreluje pojem hierarchie hodnôt v bežnom jazyku, kým porovnávanie exemplárov kategórie sa deje v rámci sekundárnej hodnotovej orientácie, pri ktorej sa berie do úvahy stupeň akceptovanosti istého exemplára. Svet hodnôt zahŕňa jedno aj druhé. Ilustračne povedané, *tekutý chlieb* je jazykové zobrazenie *piva* v rámci primárnej hodnotovej orientácie, kým *dobré pivo* je jazykový prejav včelenenia tohto objektu do sféry sekundárnej orientácie.

Primárna hodnotová orientácia

Položme si otázku, ako sa jazykovo uchopuje vnímanie entít v hodnotovom zornom uhle. Všimnime si najprv primárnu hodnotovú orientáciu. Nejde nám, pravda, o aktuálny spôsob vyjadrovania hodnôt, ale o zafixované výrazy, ktorými sa entity uchopené ako hodnoty projektovali do jazyka, čiže s daným výrazom je asociačne spojená konvencionalizovaná predikácia hodnoty. Ide o stereotypné deskriptívne výrazové štruktúry, pri ktorých je stereotypizácia spätá práve s vyjadrením hodnotového aspektu označovanej entity. Hodnotový aspekt sa dostáva do poľa mentálneho zraku na základe indikátorov vo výrazovej štruktúre, ktoré vyvolávajú axiologickú interpretáciu označovaných entít; porov. *dať (obetovať) život za... Čistota je pol*

života. Prisahať na svoju česť. V núdzi poznáš priateľa. Kam nechodí slnko, tam chodí lekár. Malé dary udržiavajú priateľstvo. Hovoriť je striebro, mlčať je zlato. Svetská sláva, poľná tráva. Interpretácia týchto štruktúr s oporou o indikátory zahŕňa ako jeden z komponentov aj predikáciu „je hodnota“ (Život, čistota, česť, slnko, priateľstvo, dar, hovorené slovo, svetská sláva), ktorá je vždy obohatená nejakým príznakom, napríklad „život je najvyššia individuálna hodnota“, „česť je silne záväzná morálna hodnota“, „priateľstvo je hodnota, ktorej pravosť sa prejavuje za istých okolností“, „svetská sláva je efemérna hodnota“ atď. Tu sa nebudem detailne zaoberať s indikátormi (obetovať, prisahať, núdza atď.), ale žiada sa poukázať na to, že ako spúšťač axiologickej interpretácie môžu fungovať na základe našej schopnosti aspektualizovať vnímané entity, a teda ich vnímať z poznávacieho aj hodnotového aspektu. Indikátory spôsobujú, že hodnotový aspekt sa objavuje v poli vnímania ako tvar (v zmysle tvarovej psychológie).

Uvedené príklady poukazujú na dve motivácie aktualizovania axiologického aspektu. Prvá spočíva v tom, že entita prezentovaná ako hodnota funguje ako vzťahná veličina pri posudzovaní inej entity (napr. pri hodnotení obetovania), kým druhá motivácia má do činenia s posudzovaním samotnej hodnoty (napr. pravého priateľstva). V oboch prípadoch ide o závažnosť entít a ich funkčne podmienenú aktualizáciu. Ich funkcia spočíva v tom, že týmto spôsobom sa jazykovo fixujú ustálené hodnotové predstavy o istých skutkoch, činnostiach, správaniach, objektoch, vlastnostiach alebo vzťahoch. Tak sa zakotvili dispozičné prostriedky, v ktorých sú zobrazené štandardizované hodnotové vnímania. Tieto prostriedky zohrávajú rolu hodnotového akumulátora entít, pri ktorých používatelia jazyka mali záujem o jazykovú fixáciu axiologického vnímania. Dispozičné prostriedky tohto druhu patria k štandardizovaným jazykovým štruktúram, prostredníctvom ktorých sa konštituuje jazykový obraz axiologického sveta daného jazykového spoločenstva.

A teraz pozorujme tieto príklady: *Aká práca, taká pláca. Ako sa do hory volá, tak sa z nej ozýva. Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne. Ako si ustelieš, tak budeš spať. Ako si zaseješ, tak budeš žať. Kto seje vietor, žne búrku. Komu sa nelení, tomu sa zelení. Na hrubé vrece, hrubá záplata.* V základe týchto štandardizovaných výrokov je vzťah „zodpovedá“: istému pracovnému výkonu zodpovedá istá mzda, istému spôsobu správania zodpovedá istá reakcia atď. Používatelia jazyka nazerajú na tieto vzťahy ako na javové formy spravodlivosti: Ak mzda zodpovedá kvalite a kvantite vykonanej práce, tento pomer zodpovedá stavu „má byť“, lebo je spravodlivý. Bežné chápanie spravodlivosti sa dá vyjadriť napríklad výrokom „Každému patrí to, čo si zaslúži“. Keď sa stretávame s istým pomerom v tomto zmysle, vnímame ho ako „dobrý“ pomer. V našich štandardizovaných výrokoch sú zobrazené také pomery. Alebo inak povedané, odráža sa v nich istá predstava o spravodlivosti. Spravodlivosť je, pravda, istá hodnota, lebo sa vzťahuje na stavy, ktoré zodpovedajú našim želaniam, z čoho vyplýva, že v našich výrokoch sa zobrazuje hodnota „spravodlivosť“. Je v nich uložená istá hodnotová predstava. Na rozdiel od predchádzajúcej skupiny

príkladov nejde tu o prezentáciu entít ako hodnôt, ale o zobrazenie hodnoty ako konštitučného prvku opísaného pomeru. Jazykové zobrazenie hodnoty „spravodlivosť“ spočíva na tom, že štandardizované výroky evokujú situácie, v ktorých hodnota figuruje ako konštantu.

Pri spätnom pohľade na naše príklady sa ukazuje, že jestvujú stereotypné jazykové štruktúry, ktoré sa vzťahujú na situácie, v ktorých sa isté entity prejavujú ako hodnoty. Akú rolu hrajú hodnoty v týchto situáciách? Rolu posudzovacieho kritéria činnosti a správania, ktoré sú zahrnuté do daných situácií. Táto rola vyplýva zo štruktúry axiologickej situácie, ktorej stredobodom je hodnota. Situácia sa skladá z týchto komponentov: motivačný svet subjektu, entity, s ktorými je tento svet usúvzťažnený, hodnota ako výsledok tohto usúvzťažnenia, preferencia entity ako nosiča hodnoty a subjektova vôľa zameraná na preferované. Na znázornenie štruktúry axiologickej situácie má poslúžiť tento opis: Z perspektívy potreby „slobodne sa o sebe rozhodnúť“ (komponent motivačného sveta subjektu), sloboda, t. j. „oslobodenosť od závislosti a nátlaku“ (entita, s ktorou je usúvzťažnený motivačný svet) sa javí ako hodnota (sloboda ako výsledok usúvzťažnenia), čo má za následok, že subjekt dáva prednosť slobode ako nosičovi hodnoty „sloboda“ pred neslobodou (preferencia nosiča hodnoty), čo implikuje, že chce slobodu (vôľa subjektu zameraná na preferované). Hodnota sa dá vyjadriť rozlične, a to v závislosti od toho, ktoré komponenty axiologickej situácie sa prednostne dostávajú do zorného poľa, napríklad: *utláčané národy* (subjekt) *bojujú* (vôľa) *stáročia za svoju slobodu* (nosič hodnoty a hodnota). *Sloboda* (nosič hodnoty a hodnota) *je prirodzené želanie* (motivačný svet) *utláčaných* (subjekt). *Mnohé* (subjekt) *uprednostňujú slobodu pred luxusným životom v neslobode* (preferencia nosiča hodnoty a hodnoty). *Sloboda* (hodnota) *patri k základným hodnotám človeka*. *Sloboda* (hodnota) *národa bola preňho* (subjekt) *najvyššou hodnotou* (preferencia nosiča hodnoty).

Iný typ spôsobu vyjadrovania hodnoty predstavujú prípady, keď sa hodnota evokuje v javovej forme, ktorá vyplýva z axiologickej situácie. Zo situácie, v ktorej sa preferuje istá entita, pretože si ju želáme atď. (porov. s komponentmi motivačného sveta), vyplýva, že hodnota tejto axiologicky interpretovanej entity funguje ako meradlo posudzovania činností, resp. správania, s ktorými sa usúvzťažňuje nosič hodnoty. To značí, že keď sa istá entita preferuje, lebo je objektom želania, ako axiologicky interpretovaná entita nadobúda rolu posudzovacej bázy vo vzťahu k danej činnosti, resp. správaniu. Zdá sa, že hodnoty sa zachytávajú v stereotypných jazykových štruktúrach práve z tohto aspektu („posudzovací“ aspekt), čo evidentne súvisí s praktickým usudzovaním, ktoré sa prijímateľovi ponúka pri používaní týchto štruktúr. Znázorníme si to pomocou našich príkladov:

Kam nechodí slnko, tam chodí lekár. Slnko sa javí ako hodnota vo vzťahu k záujmu subjektu (komponent motivačného sveta) „byť zdravý“. Táto hodnota je meradlom posudzovania činností, resp. správania v kategórii „vyhýbanie sa slnečným lúčom, alebo ich využívanie v prospech zdravia“. Praktické usudzovanie spočíva v odporúčaní „človek by mal užívať slnko so zreteľom na vlastné zdravie“.

V núdži poznáš priateľa. Núdza sa javí ako hodnota na základe toho, že sa usúvzťahňuje so záujmom subjektu „spoznať opravdivé priateľstvo“. Hodnota funguje ako kritérium pri posudzovaní činností, resp. správaní, ktorým sa demonštruje priateľstvo. Praktický úsudok: „Odporúča sa veriť v priateľstvo so zreteľom na núdzové situácie“.

Svetská sláva, poľná tráva. Svetská sláva sa vníma ako hodnota, lebo koreluje s potrebou spoločenského uznania (komponent motivačného sveta). Ide o efemérnu hodnotu, ktorá sa chápe ako základ posudzovania činností, resp. správaní subjektu užívajúceho slávu. Praktický úsudok: „Treba mať na mysli premenlivosť slávy“.

Aká práca, taká pláca. Entita „istá javová forma spravodlivosti“ sa vníma ako hodnota vo vzťahu ku konvencionalizovanej predstave (komponent motivačného sveta) o normálnom pomere medzi činnosťou a jej následkom. Činnosť sa posudzuje na základe hodnoty „spravodlivosť“. Praktický úsudok: „Mysli na následok činnosti“.

Ukazuje sa, že hodnoty sú zakotvené v stereotypných jazykových štruktúrach, ktoré v komunikácii nesú toto „posolstvo“: Odporúča sa konať, resp. správať sa tak, ako to vyplýva z posudzovania činností, resp. správaní na základe prezentovanej hodnoty. Na jazykovo zafixované hodnoty sa teda viažu štandardizované ponuky, ktoré sa týkajú spôsobov konania, resp. správania v daných situáciách (čiže v situáciách, na ktoré sa dajú aplikovať dané jazykové štruktúry). Je zrejmé, že toto zistenie korešponduje s poukazom na rolu hodnoty ako normy, ako to formuloval napr. H. L e n k (1994, s. 185): „Sociálne normy sú v danom zmysle v sociálnych podmienkach zrodené, inštitucionálne normované interpretačné konštrukty na navodenie preferencií, ktoré prostredníctvom inštitucionalizovaných očakávaní vzťahujúcich sa na činnosti a správania – a to sú predsa normy – sociálne regulujú konanie...“ Formulácia „štandardizované ponuky“ má vyjadriť, že sú naporúdzi zovšeobecnené skúsenosti, ktoré obsahujú hodnoty, ktoré sa dajú využiť pri vhodných činnostiach alebo správaniach. Sledujme napríklad tieto stereotypné výroky: (a) *Človek má len jedno zdravie.* (b) *Lož má krátke nohy.* (c) *Dať (obetovať) život za vlasť.* (d) *Prísahať na svoju česť.* Štandardizované ponuky: (a) Človek má myslieť na dôležitosť svojho zdravia a podľa toho konať (nulová normatívnosť). (b) Človek má preferovať vždy pravdu (slabá normatívnosť). Očakávanie, že človek uprednostní pravdu, nie je spojené so silnou záväznosťou. (c) Pre vyššie hodnoty má byť človek pripravený zriecť sa aj vlastného života (silnejšia normatívnosť). (d) Prísahu treba vnímať s plnou vážnosťou (silná normatívnosť: očakáva sa, že česť človeka silne zaväzuje). Štandardizované ponuky, ktoré sa vzťahujú na činnosti a správania v príslušných situáciách, sa môžu vnímať ako záväzné v rozličnej miere. Predstavujú všeobecne osvedčené skúsenosti, ktoré sa prezentujú subjektu s diferencovanou normatívnou silou.

Súhrnne môžeme konštatovať, že primárne hodnoty sú zafixované prostredníctvom stereotypných jazykových situácií, ktoré sú vo vzťahu k situáciám, v ktorých je náležité sprítomnenie hodnôt a tým aktualizácia štandardizovaných ponúk rozličnej normatívnej sily (ponuky sa dotýkajú príslušných činností, resp. správania). Hodnotový

aspekt interpretačnej schémy pre také stereotypné štruktúry zahŕňa hodnotu ako meradlo posudzovania činností, resp. správania, ako aj praktický úsudok, ktorý sa vníma ako štandardizovaná ponuka. Ešte jeden ilustračný príklad: *Láska kvitne v každom veku*. Tento stereotypný výrok sa spravidla (typické použitie) vzťahuje na vyšší vek. Lúbostný vzťah (isté správanie) vo vyššom veku sa posudzuje na základe hodnoty „láska“ (entita *láska* sa javí ako hodnota vo vzťahu k emocionálnej potrebe subjektu; axiologickú interpretáciu vyvoláva štruktúra „kvitne v každom veku“). Istý spôsob správania v mene tejto hodnoty sa posudzuje kladne. Praktický úsudok: Odporúča sa nezrieknuť sa tohto vzťahu ani vo vyššom veku. Vníma sa ako štandardizovaná ponuka: Človek by sa nemal strátiť tohto vzťahu ani v tomto veku. Prijatie tejto ponuky zodpovedá norme (štandardu), ale nikoho nezaväzuje (nulová normatívnosť). Príklad dobre znázorňuje, že primárne hodnoty sú zobrazené v stereotypných výrokoč, ktorých použitie – s výnimkou čisto deskriptívneho použitia – je stimulované situáciami, v ktorých jestvuje „dopyt“ po prítomnosti hodnôt s potenciálnou regulačnou silou vo vzťahu k príslušným činnostiam, resp. správaniam. Systematická analýza rozsiahleho jazykového materiálu by ukázala, aký jazykový obraz primárnych hodnôt sa dá rekonštruovať, a na základe medzijazykového porovnania by sa zistilo, do akej miery je tento obraz špecifický pre dané jazykové spoločenstvo, resp. danú kultúru.

Sekundárna hodnotová orientácia

Všimnime si ešte raz príslovie *Kto seje vietor, žne búrku*. Metaforický spôsob vyjadrovania navodzuje situáciu, v ktorej sa opakuje skúsenosť, že kto vyvoláva nepokoj, vystavuje sa primeranej protireakcii. Činnosť (resp. správanie) vyvolávajúca nepokoj sa spravidla hodnotí záporne. S významom tohto príslovia je spojené negatívne hodnotenie. Ocitli sme sa v sfére sekundárnej hodnotovej orientácie. V kategórii činností (správaní) predstavuje daná činnosť (dané správanie) záporne hodnotený prvok. Príslovie demonštruje prípad, keď sa jazykovým výrazom uchopujú obidva hodnotové aspekty označovanej entity. Prostredníctvom jazykového výrazu sa prejavuje jednak hodnota, ktorá je spätá s primárnou hodnotovou orientáciou, a jednak hodnotenie, ktoré sa realizuje pri sekundárnej hodnotovej orientácii.

Obráťme pozornosť na sekundárnu hodnotovú orientáciu. Jazyk disponuje rozsiahlou sústavou prostriedkov, ktorými sa aktuálne vyjadrujú hodnotiace postoje. Hodnotenie, hodnotiace postoje sú aj vo vzťahu k jazyku dobre preskúmané. Autor tohto príspevku zaviedol termín *axiologický koncept* a rozviedol ho vo viacerých prácach (napr. Dolník, 1992; 1994), takže tu sa možno obmedziť na stručný súhrn. Termín sa vzťahuje na znalostnú schému hodnotenia, ktorej konštituenty sú axiologická funkcia a axiologická reakcia. Axiologická funkcia sa dotýka axiologickej identifikácie entít, t. j. určenia ich pozície v príslušnom výseku hodnotových predstáv nositeľov jazyka. Funkcia priradzuje parametru, na základe ktorého sa entita hodnotí, istú hodnotovú predstavu. Hodnotové predstavy tvorí množina predstáv o tom, s kto-

rou zónou hodnotovej škály koreluje daný exemplár. Exempláre korelujúce so zónou „norma“ sa považujú za „dobré“ a ostatné exempláre sa vnímajú ako kladné alebo záporné modifikáty. Istá podmnožina výrazov zobrazuje hodnotenie práve z hľadiska axiologickej funkcie, a to buď zo zorného uhla hodnotovej predstavy (napr. *dobrý, zlý*), alebo z aspektu kvantitatívnej špecifikácie hodnotiaceho parametra (napr. *nadanný, lenivý*). Axiologická reakcia (druhý konštituent axiologického konceptu) spočíva v preferenčnej reakcii na entitu, ktorej sa pripísala istá hodnota. Výrazy ako *chváliť, haníť* a pod. zobrazujú axiologický koncept z tejto perspektívy. Termín axiologický koncept je užitočný minimálne v tom zmysle, že sa ním uchopuje znalostná báza ohraničenia a členenia axiologicky orientovaných výrazov.

V súvislosti s otázkou jazykového odrazu hodnotenia majú osobitný význam hodnotiace štandardy v zmysle štandardizovaných hodnotiacich parametrov a stereotypného priradovania hodnôt danej hodnotovej škály. Tieto štandardy sú v istom kolektíve konvencionalizované mentálne reprezentácie vlastností, ktoré sú v základe hodnotenia entít, ako aj stereotypné priradovania hodnôt na základe týchto vlastností. Na ich pozadí fungujú „čisté“ hodnotiace slová v minimálnych axiologických frázach, ktorých prototyp je reprezentovaný štruktúrou *dobrý + substantívum*. Normálne fungovanie frázy v komunikácii je spojené s usudzovaním typu „default reasoning“ (usudzovanie s pragmatickým komponentom – vyvodzuje sa na základe daných znalostí subjektu). Na ilustráciu si zoberme príklad *dobrý učiteľ*. Štandardné usudzovanie pri použití tejto frázy: Keď sa istý učiteľ hodnotí ako dobrý – a to sa deje v tomto prípade – a keď niet protichodných informácií, usudzujeme, že učiteľ sa hodnotí na základe jeho roly (učiteľskej roly), a to tak, že zodpovedá stavu „má byť“ (ak sú naporúdzi protichodné informácie – napríklad dobrý učiteľ v očiach žiakov, ktorí užívajú jeho nadmernú toleranciu – štandard sa deaktivuje). Možnosť adekvátnej interpretácie axiologickej frázy usudzovaním typu default reasoning svedčí o jazykovom zakotvení istých vlastností ako hodnotiacej bázy entít.

Natíska sa otázka, ktoré vlastnosti sa štandardizujú ako hodnotiace parametre a ktoré priradovania hodnôt sa vnímajú ako stereotypy. Všeobecná odpoveď znie, že sú to vlastnosti, ktorými sa hodnotené entity konvenčne usúvzťahujú s motivačným svetom subjektu, a že sú to priradovania, ktorého východiskovým bodom je konvencionalizovaná predstava stavu „má byť“. Typický prípad reprezentujú funkčné vlastnosti entít a normálnosť vzťahovaná na ich funkciu (entita plní svoju funkciu tak, ako sa to za normálnych okolností očakáva). Ak je to tak, že istá entita sa hodnotí vo vzťahu k motivačnému svetu a tento vzťah determinuje „voľbu“ hodnotiacej vlastnosti, potom je táto vlastnosť funkčnou vlastnosťou, lebo na jej základe sa posudzuje, ako plní daná entita svoju funkciu so zreteľom na príslušný komponent motivačného sveta. Pojem funkčnej vlastnosti potom zahŕňa všetky vlastnosti, na základe ktorých nositeľ jazyka interpretuje entity z hľadiska svojho motivačného sveta. Štandardizované vlastnosti zodpovedajú preferovaným bežným potrebám (záujmom, želaniam atď.) a očakávaniam. To značí, že napríklad nielen „dobrý nôž“ má štan-

dardizovanú funkčnú vlastnosť (funkcia noža), ale napríklad aj „dobrá polievka“ sa interpretuje na základe takej vlastnosti (chuťová vlastnosť: touto vlastnosťou plní tento pokrm funkciu, ktorú subjekt očakáva vzhľadom na svoju bežnú potrebu).

Hodnotiace štandardy sú časovo aj jazykovo variabilné. Časovú variabilnosť dobre ilustrujú zmeny v súvislosti so spoločensko-politickým obratom po roku 1989, napr. *dobrá výchova*, *dobrý občan*, *dobrý vlastenec* a pod. Jazyková variabilnosť je daná kultúrnymi diferenciami. Rozdiely sa môžu týkať hodnotiaceho parametra aj priradovacieho stereotypu. Dá sa očakávať, že čím viac sú si kultúry vzdialené, tým vyššia je pravdepodobnosť, že sa stretne s odlišnými hodnotiacimi štandardami. V prípade kultúrnej blízkosti môžeme počítať s diferenciami pri priradovanom stereotypu, a to preto, lebo stav „má byť“ vykazuje zrejme vyššiu kultúrne podmienenú variabilnosť ako hodnotiaci parameter.

Bibliografia

- Boľšoj tolkovyj slovar russkogo jazyka. Sankt-Peterburg 2002.
Der große Duden – Bedeutungswörterbuch. Bd. Mannheim 1970.
DOLNÍK, J.: Axiologické slová. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 2, s. 91 – 98.
DOLNÍK, J.: Das axiologische Konzept und die axiologischen Wortfelder. In: Zeitschrift für Slawistik, 1994, roč. 39, s. 504 – 514.
HUSSERL, E.: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Haag 1950.
Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Bratislava 1997.
LENK, H.: Von Deutungen zu Wertungen. Eine Einführung in aktuelles Philosophieren. Frankfurt am Main 1994.
Slovník slovenského jazyka. 3. Zv. Bratislava 1963.
Slovník spisovného jazyka českého. 2. Zv. Praha 1964.

JE ČIASTOČNÁ OBSAHOVÁ A FORMÁLNA ANALÓGIA
MEDZI RUMUNSKÝM ŠPECIFICKÝM NEUTROM
A SLOVENSKÝMI RODMI LEN NÁHODNÁ?

PETER KOPECKÝ

KOPECKÝ, P.: Is a Partial Analogy Between Romanian Specific Neuter and Slovak Genders an Accidental One? *Jazykovedný časopis*, 2005, Vol. 56, No. 1, pp. 13 – 29 (Bratislava)

Most of Romanian linguists deny Slavonic influence on genesis of Romanian neuter which is identical with masculine in singular and with feminine in plural. Our analysis confirms V. Horejší's point of view. According to his theory, masculines were split between (4th and 7th century?) in animate and inanimate ones. Inanimate ones became identical with feminines in plural and with masculines in singular. But Romanian is also keeping animate masculines in singular. These phenomena look alike some particularity Slovak genders.

Problematika rumunského neutra (RN), ktorou sa budeme zaoberať, priťahovala svojou originalitou rumunských aj zahraničných lingvistov. Ich práce priniesli veľmi zaujímavé analýzy, podnety a závery, ale ani jedna z nich uspokojivo a definitívne nevysvetlila tento špecifický fenomén, ktorý v iných románskych jazykoch absentuje.

V ostatných románskych jazykoch stoja v singulári (sg) proti sebe len dva členy, ktoré síce vyjadrujú aj mužský a ženský rod, ale nie apriori životnosť a sexuálnosť. V pluráli (pl) francúzština rody vyjadrené členmi *les, des* atď. už nerozlišuje, taliančina, španielčina a portugalčina ich však rozlišujú. Adjektíva však reagujú rôzne. Rumunský jazyk (RJ) má popri mužskom rode (životnom i neživotnom) a ženskom rode (životnom i neživotnom) aj neutrum, ktoré obsahuje len neživotné podstatné mená. V sg sa správajú ako maskulína, v pl sa správajú ako feminína: *un continent n blând* „mierny kontinent“, *un bărbat m blând* „mierny, pokojný muž“, pl *două continente blânde* „dva mierne kontinenty“, *două femei blânde* „dve mierne ženy“. Ako vysvetľujú jeho genézu najvýznamnejší rumunskí lingvisti? A. Rosetti (1957) ho nepovažuje za pokračovateľa latinského neutra (LN) a vyzdvihuje najmä jeho koncepciu neživotnosti, teda to, že neoznačuje ľudské bytosti. Koncovky podľa neho nehrali pri vzniku neutra podstatnú rolu. A. Rosetti považuje RN za rumunskú originalitu, za retroaktívne oživenie LN na novom lingvistickom teréne za pomoci životaschopných prvkov, o ktoré sa medzitým rumunčina obohatila. Má zrejme na mysli substrát (vegetujúci v albánčine) a vplyv balkánskych slovanských jazykov. Vznik neutra podporil vytvorenie osobného rodu v RJ. Jeho tézu síce brali na vedomie, ale práce rumunských lingvistov o RN zo 60. a 70. rokov 20. storočia aj napriek tomu zväčša podliehali štátnej doktríne o latinizovaní a romanizovaní Dákov a RJ za každú cenu.

Aj A. Graur (1954) podporuje existenciu troch rodov v RJ. RN má silnú tendenciu meniť maskulína na „svoj obraz“, ak označujú neživotnosť. RN sú inak formálne identické v sg s maskulínami, v pl zasa s feminínami. RN je teda len formálna kategória, ktorá vznikla ako reakcia na zlikvidované LN v slovanskom prostredí.

Naším cieľom je poukázať exemplifikáciou v slovenčine na hypotézu, že podľa zmyslu a podľa opozície životné – neživotné si RJ vytvoril takúto špecifickú kategóriu aj pod psycholingvistickým, latentným morfológickým a lexikálnym vplyvom staroslovienčiny.

Rumunskí lingvisti sa nezhodli ani na termíne, ktorý by tento osobitný rod presne označoval. Podľa niektorých neutrum v RJ v pravom zmysle slova neexistuje a uprednostňujú pomenovanie „ambigénium“ (obojrodové substantívum).¹ Na druhej strane, podľa potreby, považujú tieto neutrá za dedičov LN.² Rumunskí lingvisti síce uznávajú diskretný slovanský vplyv, ale viac na obsahovú stránku RN ako na jeho genézu. Zdôrazňujú najmä to, že slovanské neutrum je na rozdiel od RN životné a sexuálne determinované.³

I. Pătruț vylučuje slovanský vplyv na vznik tejto osobitej kategórie rodu. Jeho práca *Există gen neutru în limba română?* (1974), v ktorej vysvetľuje svoje tézy, bola napokon aj impulzom na napísanie našej štúdie. Argumentácia, ktorú v štúdiu používame, vychádza z teórie V. Hořejšího (1957). Názory I. Pătruța (op. cit., s. 137 – 139) zhrnieme do niekoľkých bodov:

1. slovanské neživotné neutrá sa stali v RJ feminínami, z čoho plynie jeden jediný záver: medzi rumunskými neutrami (t. j. obojrodovými substantívami, ktoré sú výsostne neživotné) a slovanským neutrom neexistuje žiadny vzťah;

2. proti slovanskému vplyvu na genézu neutier v rumunčine hovorí aj to, že v RJ prežíva aj nezanedbateľná skupina maskulín, ktoré sú tiež neživotné (v slovenčine je tento jav prirodzený – P. K.);

3. skupina rumunských neutier sa posilnila vďaka kontaktu so Slovanmi na lexikálnom poli; vypožičané neutrá sú v „slovančine“ (sic!) zvyčajne maskulínami, ale s úplnou istotou ani nevieme, akého rodu boli tieto substantíva v staroslovienčine;

4. rumunské neutrá vznikli pod vplyvom LN;

5. v slovanských jazykoch neexistujú maskulína v singulári, ktoré by boli zároveň feminínami v pluráli.

---

¹ I. Pătruț (1974) a V. Hořejší (1957) zastávajú názor, že v RJ sú len dva rody – mužský a ženský. „Neutrum“ nie je podľa nich plnovýznamovou, ale len formálnou kategóriou. Podstatné mená, ktoré do neho formálne patria, nenazývajú neutrami, ale „ambigénami“. I. I. Bujor (1955) akceptuje termín „ambigénium“ s tým, že zamieňanie LN s maskulínami v sg a s feminínami v pl bolo zapríčinené len fonetickými zmenami, zmenami koncoviek.

² I. Pătruț (1974) a G. Ivănescu (1957) ho považujú za formálneho pokračovateľa neutra ľudovej latinčiny.

³ Je paradoxné, že slovenský stredný rod síce pripúšťa životnosť, ale nedeterminuje sexuálnu zrelosť v pravom zmysle slova – *dievča, pánča, chlapča* a v pl má tvary zhodné s feminínom.

Oproti týmto pomerne jednoznačným hodnoteniam by sa mali postaviť exaktnejšie stanoviská, kopírujúce morfológickú vitalitu istých slovanských jazykov. V tomto smere by mohla azda priniesť synergický efekt spolupráca rumunských lingvistov a lingvistov hovoriacich slovanskými jazykmi, ktorí vzájomne svoje jazyky detailne ovládajú. Pokúsime sa o polemiku k jednotlivým bodom, opierajúc sa ad hoc o konfrontáciu so slovenčinou a o relevantné závery ďalších rumunských lingvistov.

I. „slovanské neživotné neutrá sa stali v rumunčine feminínami...“

Podobné lexikálne vplyvy adstrátu (t. j. staroslovienskej) na rumunčinu, ako aj prechod z rodu do rodu nebol v 9. – 10. storočí a neskôr ničím mimoriadnym (Diaconescu, 1970, s. 99 – 108). V tejto súvislosti nesmieme zabudnúť ani na ten istý fenomén, ktorý registrujeme v superstráte (t. j. latinčine).⁴ Aj latinské neutrá v sg sa totiž mohli stať v RJ feminínami⁵ – popri skutočnosti, že stromy z latinských feminín prešli do maskulín: *arbor*, *-oris* f *arbore* m; *alnus*, *-i* f; *arin* m a pod. Ani prechod LN zakončených v pl na *-a* k feminínam *folium* > *folia* > *foaie* f, *morum* > *mora* > *mură* f, *verbum* > *verba* > *vorbă* f v RJ a iných románskych jazykoch však nebol úplnou raritou. I. Pătruț (1974) sa oprávnene domnieva, že RN prevzalo len tie slovanské neutrá (ale aj maskulína), ktoré sú neživotné, opierajúc sa o fakt, že aj LN bolo dôsledne neživotné. To znamená, že neprevzalo napr. životné neutrá typu *dievča*, *dieťa*, *pánča*, ale ani zvieracie neutrá typu *jelenča*, *medved'a* a pod. Do rumunských „ambigén“ totiž vstupujú len neživotné substantíva s dôslednou opozíciou voči životným, vrátane zvierat.

Je síce pravda, že do nich vstupujú len neživotné substantíva, ale ak ich konfrontujeme so slovanskými životnými neutrami, tie (a) nie sú majoritné; vysoko prevládajú abstraktné a neživotné; (b) ak aj istá časť z nich je životná, neznamená to ešte, že je aj sexuálnou zrelosťou rozlíšiteľná.

Do kategórie RN zväčša vstupovali staroslovienske pojmy označujúce predmety, nástroje a pasívne výtvory prírody. Ľahko však nadobudli aj prenesený význam a do tejto kategórie sa dostali aj abstraktá.⁶ Typické staré slovanské neutrá zakončené na *-o* (*sito*, *dláto*, *pravidlo*, *okno*, *čerieslo*) sa však v RJ nezaradili do neutier, ale do feminín. Tento formálny jav rumunskí lingvisti nadmieru preceňujú a používajú ho

---

⁴ Pojmy adstrát a superstrát používame v súlade so zaužívaným zmyslom; podľa neho adstrátom nazývame lexikálno-gramatické dedičstvo po jazyku alebo po príbuznej jazykovej skupine, ktorá ešte prežíva v bezprostrednom susedstve; superstrátom nazývame lexikálno-gramatické dedičstvo po jazyku, ktorý už buď neexistuje ako živý, alebo je geograficky vzdialený.

⁵ *Acus*, *acús* f dalo v RJ *ac* n „ihla“. LN v ostatných románskych jazykoch prešli zväčša do maskulín, len výnimočne do feminín.

⁶ Napr. staroslovienske *svetu* (svatu!) dalo slovenčine *svat* (svat radil, koho si kto vezme za manželku); v RJ zostal tvar *sfat* n „rada“, ktorý má širší význam.

ako hlavný dôkaz negujúci slovanskú genézu RN. Na druhej strane si pripomeňme skutočnosť, že v pl sa ako feminína opätovne stretávajú s neutrami, odkiaľ pôvodne vyšli. RJ prevzal aj veľa slovanských feminín, životných aj neživotných, vrátane abstrákt.

Viaceré citácie I. Pătruța (op. cit., s. 138) prezentujú proces zdomácnovania slovanských neutier zakončených na *-o*. Domnienka, že romanizované obyvateľstvo si zachovalo genitív týchto substantív, je správna. V staroslovienčine mal genitív tvary (foneticky) *sita*, *dlata*, *pravila*, *okna*, *čeriesla*.⁷ Analogicky s prevzatými latinskými *casă*, *masă*, *seară* sa automaticky zaradili medzi feminína.

2. Existenciu neživotných rumunských maskulín považuje I. Pătruț za významný argument proti slovanskej koncepcii RN⁸

Východiskom našej argumentácie je analýza rumunských hesiel v najnovšom Rumunsko-českom slovníku (Ionescu, 2002). Slovník obsahuje cca 20 000 hesiel, z ktorých podľa našej štatistiky substantíva predstavujú 60 % čiže 12 000. Z nich sme identifikovali len 1000 maskulín označujúcich osoby mužského pohlavia, zvieratá ako aj neživotné substantíva. Z celkového počtu maskulín bolo len 236 neživotných.

Preskúmame bližšie tieto neživotné maskulína. Môžu tvarovať, môžu sa hýbať, sú činiteľmi deja, robia zmysuplnú službu: *clește* pl *clești* „kliešte“ a *scripete* pl *scripeți* „škripec“ (nazvaný podľa zvuku?), „kladka“. RJ ich zaradil do mužského rodu azda podľa analógie s *pește* < *piscis*, *-is* m, *dinte* < *dens*, *dentis* m atď. Ďalšie neživotné maskulína (predmety) slovanského pôvodu: *bolovan* „balvan“ (väčší a ťažší ako *piatră* „kameň“; má aj prenesený význam: *bolovan* „tupec“); *clin* „klin“ (ako záplata, najmä do sedu – porov. slov. *klin* a čes. *klín*; prenesene označuje dve zužujúce sa cesty, pás zeme či lesa v tvare klinu; *kovový* alebo *drevený klin* sa v akademickom výkladovom slovníku RJ [DEX] nenachádza); *colac* „okrúhly koláč“ (výstižnejšie okrúhla pletenka; prenesene aj záchranné koleso); *drug* „oceľový prút“ (resp. tenšia kovová tyč, kovová nožička – porov. slov. *drúk*, obyčajne z dreva). *Pinten* „ostroha“ zo starobulharčiny a *stâlp* „stĺp“ zo staroslovienčiny pravdepodobne vošli do slov-

---

⁷ Ešte aj dnes v ľudových piesňach, porekdlách a hovorových výrazoch slovenčina používa genitív namiesto akuzatívu: *požičaj mi sita*, *podaj mi na chvíľu toho dláta* atď. Slovenčina pripúšťa tento jav aj pri feminínach: *požičaj mi lopaty*, *ak si už napiekla*, alebo pri neživotných maskulínach: *kúpiť si spartaka*, *urobiť duba*. So záporom vynikne genitív neutra ešte výraznejšie: *nemám auta* (pl *autá*); *nemám sita* (pl *sitá*); ale aj *nemali deti* (nemali deti). Porov. bulharský fonetický prepis *njama narušenija* – „nie je to faul“.

⁸ I. Pătruț (1974) operuje „významným“ počtom maskulín, ktoré označujú neživé veci (a predmety) a zostávajú aj v pl maskulínami. Poukazuje na štatistiku Ecateriny Gogovej (1965), z ktorej vyplýva, že zo 4366 excerpovaných neživotných podstatných mien je 1470 neutier, 2674 feminín a len 222 maskulín.

níka romanizovaných Dákov medzi prvými, pretože boli veľmi frekventované a na vtedajšie pomery veľmi užitočné.

Zaradenie väčšiny týchto slov medzi rumunské maskulína spočívalo nielen v ich neustálom používaní, ale aj v tom, že romanizovaní Dákovia ich pravdepodobne prevzali v pluráli (*kliešte*, *škrípce*, *koláče*). Plurál považovali za sg zakončený na spoluhlásku a neskôr ich foneticky prispôsobili mužskému rodu.

Okrem spomínaných 7 slovanských maskulín označujúcich kedysi predmety primárnej potreby, je v spomínanom Rumunsko-českom slovníku už len 20 podobných slovanských maskulín. Samozrejme, že v DEX-e sa uvádzajú aj ďalšie. Označujú zvyčajne stromy, vrátane ovocných, rastliny, výnimočne buriny (*pir* – tu mohla rozhodnúť aj koncovka), obilniny, zeleninu – väčšinou ako rastlinné druhy, nie ako plody: *stejar* „dub“, *mac* „mak“, *boz* „baza“, *călin* „ker kaliny“/*călină* f „plod kaliny“, *castravete* „uhorka“, *hrean* „chren“, *pătrunjel* „petržlen“, *morcov* „mrkva“, *bob* „bôb“ (rastlina), *boabe* n pl „plody, zrná“, *mălin* „ker čremchy“/*mălină* f „plod čremchy“, *snop* „snop“. *Ovăz* m „ovos“ (rastlina), *ovăz* n hromadné podstatné meno „zožatý ovos, semená, krmovina“ alebo „lân ovsá“. To isté platí napr. o petržlene, mrkve, maku a pod.⁹

Áký výsek reality teda predstavujú rumunské substantíva s výnimkou uvedených siedmich maskulín – nástrojov slovanského pôvodu, ktoré môžu byť štatisticky irelevantné? Sú to lesné a ovocné stromy, výhonky a púčiky, zväčša jedlé rastliny, neskôr k nim pribudli aj cudzokrajné rastliny zakončené na spoluhlásku: *cocos*, *lotus*, ryby zakončené na spoluhlásku: *caras*, *crap* a pod. Patria sem aj názvy párových častí tela: *ochi*, *-i*, *genunchi*, *-i*, *plămâni*, *-i*, *rinichi*, *-i*, *colț*, *-i*, *dinte*, *-ți*.

Práve v procese tzv. reromanizácie RJ (po r. 1848) vošli do tejto malej skupiny aj neologizmy, napr. nástroje a chemické činidlá nielen z francúzštiny, ale aj z nemčiny: *hormon*, *eker* („vinkel“), *ricin*, *eter*, *polimer*, *sulfat* zakončené na spoluhlásku. (Chemické prvky sú však v RJ zásadne neutrami.) Medzi rumunské maskulína sa vtedy zaradili nielen názvy meny, dĺžkové miery, duté a plošné miery, ale aj matematické činitele a názvy fyzikálnych telies, ktoré si často zachovali preberaný rod: *franc*, *dolar*, *metru*, *ar* (ale *hectar* n), *litru*¹⁰ (ale *kilogram* n), *coeficient*, *cilindru*. Usadili sa tu aj názvy „párového“ oblečenia prebraté v modernej dobe najmä z francúzštiny a turečtiny: *pantofi*, *saboți*, *pantaloni*, *ciorapi*.

Pri nemeckej výpožičke *lebărvurșt* „pečeňový syr“ rozhodla koncovka *-ăr* v prvej časti slova, ktorú moderná rumunčina v tomto prípade stotožňuje s maskulínami typu *piper*, aj napriek tomu, že v nemčine je *die Leber* a *die Wurst*. Zaradeniu medzi maskulína pomohol aj frekventovanejší skrátenejší hovorový výraz *leber*. Pri neolo-

⁹ RN sa mohlo konštituovať aj pod vplyvom slovanských hromadných podstatných mien tohto typu. Objektívne však treba doplniť aj fakt, že v latinčine boli obilniny (druh aj úroda) a byliny tiež neutrá: *hordeum* *-i* n; *taraxacum* *-i* n.

¹⁰ Grécka nádoba *litra* dala rumunčine aj takúto mieru *litra* f = ¼ kg.

gizmoch, pri prebratých odborných výrazoch dochádza k veľmi zaujímavému javu, ktorý je porovnateľný s uvedeným slovom *ováz* m i n. Tieto výrazy totiž za presne stanovených podmienok často prestupujú do neutier, napr. *calcul* m „kamenok, kameň (obličkový, žľzníkový a pod.)“ – *calcul* n „výpočet, kalkulácia“; *derivat* m „zlúčenina“ – *derivat* n „odvodenina, derivát“; *indicator* m „chemické činidlo“ – *indicator* n „ukazovateľ“; *membru* m „člen (osoba)“ – *membru* n „úd, končatina“. Tento postup dôsledne rešpektujú aj maskulína rôzneho pôvodu a odlišnej sémantiky: *car* m „črvotoč“ – *car* n „voz“; *colon* m „kolonista“ – *colon* n „hrubé črevo“.

Pre rumunské substantíva tohto typu platí teda všeobecné pravidlo: ak substantívum predstavuje iniciátora, predpokladá osobu, hybného činiteľa deja, je mužského rodu. Ak ide o pasívny predmet, menej užitočný alebo abstraktum, automaticky sa „táhá“ k neutrám. Podľa tohto zaradenia rumunské substantíva tvoria pl buď podľa vzoru mužského rodu – *indicatori* m pl, alebo podľa neutra = feminína – *indicatoare* n pl, *membr* m pl – *membre* n pl.

Na porovnanie uvedme relevantnú slovenskú lexikálnu dvojicu: *vodič* m – pl. *vodiči* (šoféri) // *vodič* m pl. *vodiče* (vodivé kovy). Neživotný tvar *vodiče* pripomína pl feminín typu *dlane*, *siete*, *trate* čiže ako pl RN. Zaujímavosť pôsobia dvojice: (a) *ochi* m „oko“ – pl *ochi(i)* „oči“; (b) *ochi* n „oko“ – pl *ochiuri* n „oká“ (nástrahy, volské oká a pod.).

Rumunský lingvista S. Iacob (1956) sa v tejto súvislosti usiloval stanoviť sémantický obsah rumunských neživotných maskulín. Podľa neho maskulínami zostali také latinské neživotné substantíva, ktoré vyjadrujú v pl „organizovaný celok, kompaktnú jednotku“. Azda aj preto zostali maskulínami spomínané solidárne pôsobiace orgány ľudského tela, ku ktorým môžeme ďalej priradiť *mușchi* „svaly“; *pumni* „päste“; *umeri* „ramená“ (odvodenina *umăraș* „ramienko na šaty“ je však už neutrum). Treba ešte doplniť, že idea kompaktného celku je často typická pre maskulína v sg, ktoré v sebe zahŕňajú ďalšie „podmnožiny“ (*codru* m „les“, *snop* m „snop“).

Rumunské maskulína sú teda sémanticky ľahko identifikovateľné. Zhrnieme ich vlastnosti: sú pôvodcami deja, impulzom, užitočným či škodlivým iniciátorom, prinášajú potravu, plody a semená. Druhým znakom je kompaktnosť, súdržnosť, jednotná pôsobnosť. Tvoria takpovediac uzavretú skupinu. Na rozdiel od ďalších dvoch rodov mužský rod totiž nové slová „adoptuje“ zriedkavejšie. Adopcia sa inšpiruje životnosťou alebo prísnu analógiou so substantívami, ktoré v kategórii už sú (Ionescu, 2002).

3. Akého rodu boli slovanské substantíva, z ktorých vznikli rumunské neživotné maskulína?

Pokiaľ ide o životné maskulína v rumunčine, z hľadiska sémantických kritérií sem vstupuje celá séria substantív nielen na základe čisto mužského pohlavia, ale aj zvieratá či už s identifikovateľným samčím pohlavím *taur* „býk“, alebo bez zrejmej pohlavnej identifikácie: *cal* „kôň“, *jder* „kuna“, *urs* „medveď“ a pod.

Skutočnosť, že mnohé latinské alebo slovanské neživotné maskulína zostali v RJ maskulínami A. Graur (1949) vysvetľuje buď významom, alebo častým používaním v pl čiže formou. Prebraté slovanské neživotné maskulína sa v RJ stali neutrami až po tom, čo sa prestali považovať za živé, resp. stratili schopnosť štartéra, iniciátora, užitočnosti, použiteľnosti, kompaktného celku, schopnosť byť počítané, tvoriť pl a pod. Len na ilustráciu slovo *mâl* „múl“ zostalo neutrom a *snop* zostalo maskulínom, aj keď sa obidve končia na spoluhlásku.

Z hľadiska frekvencie sa tieto rumunské maskulína dnes viac používajú v pl ako v sg: *bani*, *dolari*, *ciorapi*, *pantaloni*, *cartofi*, vrátane spomínaných párových ľudských orgánov. Jednotlivé druhy rastlín však radšej vystupujú ako podmet v sg: *stejarul este o esență dură* „dub je tvrdá drevina“; *pirul împiedică dezvoltarea plantelor de cultură* „pýr bráni rozvíjaniu kultúr“. Sg často vytvára aj „predložkové adjektíva“, presnejšie povedané, nezgodný prívlastok, ktorý sa však môže významovo líšiť v závislosti od použitej predložky: *furnir de stejar* „dubová dýha“, *masă din stejar* „dubový (= z čistého dubového dreva) stôl“ a pod.

Pokiaľ hovoríme o latinskom lexikálnom a paradigmatickom vplyve, do tejto kategórie vošli nielen maskulína I. deklinácie *cervus*, *-i m*, *servus*, *-i m*, ale aj maskulína z už citovanej III. latinskej deklinácie *frater*, *-tris m*, *mons*, *-ntis m*; *dens*, *dentis m*, *piscis*, *-is m*.

A. Graur (op. cit., s. 233 n.) poukazuje aj na neutrá latinského pôvodu *creier* „mozog“ a *ficat* „pečeň“, ktoré prešli v RJ do maskulín údajne kvôli častejšiemu a možno aj výhradnému používaniu v pl.¹¹ Faktom je, že pečeň je zložená z dvoch lalokov a mozog z dvoch hemisfér. Nemožno vylúčiť, že toto zaradenie mohol posilniť aj slovanský pl neživotných maskulín, napr. *mozgy*, *krky*, *sluchy* (*spánky*), *játra* a pod., ktoré ešte aj dnes pretrvávajú v hovorovej slovenčine a posledne menovaný v češtine. Táto hypotéza by potom mohla vysvetliť aj existenciu prekvapujúceho tvaru ženského rodu (totožného s tvarom pl) v nemeckých slovách *die Leber* „pečeň“, *die Schläfe* „spánky“ a pod.

Ovocné stromy sú v RJ, ako sme už uviedli, tiež maskulína: *cais* „marhuľa“ (strom), *piersic* „broskyňa“ (strom), *fag* „buk“ a pod. Avšak ich plody (*roade* n pl) sú už s najväčšou pravdepodobnosťou analogicky so slovanskými feminína: *caisă* f „marhuľa“, *piersică* f „broskyňa“, *prună* f „slivka“.¹² Slovenčina síce zaraďuje ovocné stromy a časť drevín do feminín, ale lesné stromy, kríky a časť bylín zaraďuje do

¹¹ Naporúdzí sú však aj maskulína slovanského pôvodu: *obraji* (ibid.).

¹² Rod plodov lesných stromov v RJ kolíše: *ghindă* f „žalud“/ *jir* m „bukvica“. *Jir* pochádza z bulh. *žir* (porov. maď. *zsír* „masť“). Prasiatka sa vyhánali na bukvice, aby sa vykfmili na masť (DEX, s. 480). V slovenčine dochádza k rodovému prelínaniu ovocných stromov s plodmi. Zaiste pod zafixovaným dojomom, že hruška, slivka atď. rodí ako matka. Tvar *jabloň* (=jablko n) s koncovku *-ň* je výnimkou, ale na západnom Slovensku pretrvávajú archaické tvary: ku kmeňu sa analogicky pripája *-a jabloňa*, ale používa sa aj tvar *jablň*. Podobný tvar nájdeme v ľudovom jazyku starých ovocinárov v ČR: *hrušeň*, *sliveň* (bulh. *sliven?*), čo môže indikovať, že v 9. – 10. stor. mohli byť maskulínami.

neživotných maskulín: *dub, buk, ľubovník, olivovník* oproti *olive*, ktorá je okrasným stromom a pod.

Staré názvy slovenských vysokohorských rastlín, krov a „nepravých“ ihličnanov, škodcov a odvodených burín typu *plesnivec, smrekovec, kôrovec, jalovec, pupeňec* (pupeň), *druzgavec* (drúzgať) sú neživotnými maskulínami. Porovnajme ich so starobulharským *chrastavec* „uhorka“, ktorý prebrala rumunčina vo forme *castravete* m. Aj ďalšie slovenské substantíva s tou istou koncovkou, ale z inej sémantickej kategórie, ako *pieskovec, ľadovec* a pod., sú neživotnými maskulínami.

Tú istú koncovku majú v sg aj životné maskulína *ľenivec, podnikavec* a pod., ktoré už vytvárajú prirodzene „životný“ pl: *podnikavci, ľenivci*. Pri bližšej sémantickej analýze dochádzame k záveru, že často majú pejoratívny nádych.

V slovenčine je koncovka *-ec* produktívna aj v toponymii: *ľolovec, Plešivec, Kamenec*, čo je porovnateľné napr. s bulh. *Borovec*. Uvádzané substantíva zakončené na *-ec* boli pravdepodobne už predtým maskulínami a netvorili pl. Ani dnes ich slovenský pl nepredstavuje prioritne množstvo, ale viaceré druhy: *ľalovec, pieskovec, ľadovec*. Takýto designát sa už zhoduje s ideou pl RN.

4. „Rumunské ambigéna vznikli pod vplyvom LN...“

Postavme voči tejto domnienke formálnu a obsahovú analýzu kategórie rumunských rodov konfrontovaných s LN podľa Pauly Diaconescovej (1970, s. 71). V kontextuálnej definícii rumunského substantíva a v jeho primárnom zaradovaní do kategórií sa autorka opiera o ukazovacie zámeno *acest, această, acești, acestea* stojace pred substantívom, supľujúc tak funkciu neurčitého člena.¹³

Analýza rumunských rodov podľa kontextuálnych kritérií ukazuje, že RN sa odlišuje od LN hlavne tým, že je nositeľom viacerých a pestrejších informácií. Množstvo substantív zaradených medzi neutrá nehrá primárnu rolu, pretože aj kategória feminín je v rumunčine kvantitatívne veľmi silná. V súvislosti s frekvenciou rumunských substantív treba uviesť, že v RJ existuje obrovské množstvo neživotných feminín, ktoré sú zastúpené približne 10-krát viac ako maskulína a 2-krát viac ako neutrá. Tento stav zaiste napomohol fakt, že latinské a slovanské feminína zostali vo všeobecnosti feminínami aj v RJ bez ohľadu na to, či boli životné alebo neživotné.

Azda aj táto genéza feminín predurčuje správanie RN. RN je vlastne „zberným košom“ osobitných neživotných substantív, ktoré sa v sg nevzpierajú koexistencii so životnými maskulínami a v pl koexistencii s feminínami, ktoré sú k životnosti, resp. neživotnosti evidentne ľahostajné. Reakcia rumunských feminín nápadne pripomí-

¹³Ukazovacie zámená majú v rumunčine relevantnú úlohu pri dištinkcii rodov; ich pozíciu zosilňuje samostatné postavenie, ale aj schopnosť vytvárať flexie. V pl sú tvary feminín (identické s neutrami) porovnateľné so slovenčinou bez ohľadu na životnosť: *aceste femei* „tieto ženy“, *aceste ștergare* n pl „tieto uteráky“.

na reakciu slovenského životného ženského vzoru žena, ktorá toleruje vo „svojom“ skloňovaní aj neživotné feminína.

Na jednoznačné definovanie RN sú potrebné dva kontexty, pretože sg ani pl nemá špecifický kontext. Na druhej strane na jednoznačnú identifikáciu a následné definovanie LN stačil jeden jediný kontext, pretože malo špecifický kontext, ktorý nekorešpondoval ani s maskulínami, ani s feminínami.

Zaujímavosťou slovenských neutier verus RN je to, že po prijatí príslušnej koncovky do nich vstupujú maskulína aj feminína a stávajú sa augmentatívami, pejoratívami alebo deminutívami: *babisko*, *ženisko*, *chlapisko*, *chlapčiatko*. Takto sa dá vytvoriť samozrejme aj neutrum z neutra: *dievča* – *dievčisko* – *dievčatko*. Neplatí to však o stabilných, dávnejšie konštituovaných neutrách označujúcich predmety, ako napr. *porisko*, *kosisko*, v ktorých význam augmentatívnosti ustupuje do úzadia. Podobne vníma slovenčina slová *strnisko*, *letisko* a pod. popri dvojtvaroch so sémantickým rozlíšením *stanovisko* (= názor) verus *stanovište* (taxíkov, na poľovačke). Koncovka *-ište* v RJ je staršia a do svojho morfológického „repertoára“ ju zaradil v početných slovách typu *mirište* „strnisko“, *selište* „stred (staroslovanskej) dediny“ (selo, vrátane úrodná pôda v okolí nej). (Dodnes sa selišťom volajú niektoré časti chotárov na juhozápadnom Slovensku.) Samozrejme, že v RJ sú podľa vzoru *claritate*, *bunătate*, *fermitate* feminínami.

RN obsahovo, významovo a opozíciou životné – neživotné pripomína silnú skupinu neživotných maskulín v slovenčine, ktoré sa v sg správajú ako maskulína (teda ako RN v sg) a v pl sa v spojení s adjektívom formálne správajú ako RN v pl.

RN má aj ďalšiu špecifickú funkciu, ak hovoríme o jeho vzťahu k maskulínam alebo feminínam. Opozíciu medzi nimi zmiernuje jeho základná vlastnosť: predstavuje kategóriu neživotných, ale RJ do životných maskulín zaraďuje aj zvieratá. V rumunčine si sg maskulína žiada ten istý člen, to isté zámeno, to isté adjektívum ako sg neutra. Ukazovacie zámená a adjektíva, ktoré sprevádzajú slovenské maskulína, či už životné alebo neživotné, majú v sg a v pl vo všetkých pádoch okrem odlišného nominatívu a „životného“ akuzatívu, rovnaké tvary ako neutrá. Majú v sebe totiž zakódovanú identickú vnútornú morfológickú vlastnosť, napr. *od toho (vysokého) muža*; *tomu (starému) mužovi*; *z toho (starého) hrncu*; *tomu (starému) hrncu*; *od toho (vysokého) dievčaťa*; *tomu (vysokému) dievčaťu* a pod. Za pozornosť stoja aj rovnaké tvary adjektív v sg neutra, v pl neutier a v pl neživotných maskulín a feminín: *úrodné pole*, *úrodné polia*, *úrodné lány*, *úrodné nivy*, *rodné matky*.

Ani RJ však úplne neignoruje koncepciu morfológickej životnosti, typickú pre západné slovanské jazyky. Akuzatív životných substantív vyjadruje pomocou predložky *pe*: *Nu îl văd pe fiul meu*. „Nevidím svojho syna.“¹⁴

---

¹⁴ Predložka *pe* je podľa DEX-u (s. 670) latinského pôvodu (*per*). Nie je vylúčený ani slovanský vplyv (< po, pre). Porovnajme: *pe românește* „po rumunsky“, *pe bune* „nadobro, navždy, po dobrom“; *pe acasă* „tu kdesi po dome“; *mă privește ca pe un străin* „pozerá po mne ako po cudzom“ – hovorovo; *are un semn pe toată viața* „má znamenie na (po, pre) celý život“.

RN môže vyjadrovať aj kolektívne žijúce bytosti, nie je však kompatibilné s presne stanoveným pohlavím. Zahŕňa totiž popri veľkom množstve neživotných substantív aj niekoľko „životných“, ktoré predstavujú isté triedy, ale zároveň individuálne jeden kus, resp. jeden druh: *popor* – *popoare* „národ – národy“, *animal* – *animale* „zvieratá – zvieratá“, *dobitoc* – *dobitoace* „dobytok – nemá pl“, *mamifer* – *mamifere* „cicavec – cicavce“, *dăunător* – *dăunătoare* „škodca – škodcovia“ (škodná). Len samotnú triedu zvierat vyjadruje plurál (bez sg): *bovine* „hovädzí dobytok“, *ovine* „ovce, ovčia rasa, čel’ad’ oviec“, *cabaline* „kone, konská rasa, čel’ad’ koní“, ale aj *taurine* „býky všetkých druhov“.

Vďaka svojej morfolologickej štruktúre je RN sústavne podrobované zmenám, ktoré idú dvoma smermi:

a) podobnosť v sg s maskulínami „tlačí“ na vznik nového pl maskulín: *un zmeu* m „živá“ rozprávková bytosť „drak, šarkan“ – pl *doi zmei*; *un zmeu* n „šarkan, hračka“ – pl *două zmeie*; *un puișor* m „kuriatko, mláďatko“ – pl *puișori*; *un puișor* n „páperový vankúšik“ – pl *două puișoare*; *un cap* m „vodca, náčelník“ – pl *doi capi*; *un cap* n „hlava“ – pl *două capete*; *un bas* m „spevák“ (bas) – pl *doi bași*; *un bas* n „basa“ (nástroj) – pl *două basuri*.¹⁵

b) na druhej strane, podobnosť v pl s feminínami „tlačí“ na vznik nového sg feminín: *rod* n – pl *roduri* aj *roade* > *roadă* f; *pom* m – pl *pomi* aj *poame* > *poamă* f; *fapt* n – pl *fapte* > *faptă* f.

c) situáciu komplikuje aj rôzne interpretovateľná opozícia tvarov: *ștergător* n „stierač“ – *ștergătoare* f pl „stierače“, *ștergătoare* f „utierka“ – *ștergătoare* f pl „utierky“, *secerător* m „žnec“ – pl *secerători* „ženci“, *secerătoare* f „žnica“ aj „žací stoj“ – *secerătore* f pl „žnice“ aj „žacie stroje“. Tvar *servitoare* „servírka“ by potom mal predstavovať sg aj pl feminína, ale formálne často tvorí aj pl *servitori*, čo už splyva s pl mužského rodu. Nie je to však ojedinelý a v podstate ani pravopisne správny jav: *scobitoare* f „špáradlo“ – *scobitori* f pl „špáradlá“, *sărbătoare* f „sviatok“ – *sărbători* f pl „sviatky“. Dochádza tu k neželanému prelínaniu koncoviek životných a neživotných podstatných mien čiže aj životného mužského a ženského rodu kombinovaného s neutrami. Slovenské tvary typu *práčka* – *práčky* (osoba aj stroj) spôsobujú podobné problémy.

Súčasný RJ má aj veľa homografov s vynúteným, „pololegálnym“ dvojakým rodom v sg (Jordan, 1956), čo umocňuje aj „legálna“ existencia spoločného člena v sg pre maskulína a neutrá. Podľa P. Diaconescovej (1970) v štruktúre RJ neutrum ako kategória má síce obrovskú stabilitu, takmer absolútne vyjadrujúcu asexuálnosť a v prvom rade neživotnosť, ale časté náhodné lexikálno-sémantické stretnutia touto

---

¹⁵ Tento jav nachádzame aj pri rumunských neživotných feminínach: *măncare* – *măncări* – *măncăruri* „jedlo – jedlá – jednotlivé druhy jedál, chody“; *blană* – *blăni* – *blănuri* „kožušina (spracovaná) – kožušiny – výrobky z kožušín“.

absolútnosťou otriasajú. Na rozdiel od iných jazykov, napr. od nemčiny, RJ nepoužíva svoje neutrum vo dvojiciach s paradigmatickou opozíciou, kde figuruje maskulínium alebo feminínium ako jednoznačné označenie pohlavia.¹⁶

Potom je bežné, že ani tvar neurčitého člena, ani tvar postponovaného určitého člena *puisorul, basul, carul* a pod., nám formálne nepomáha rozlišovať sg maskulína od neutra. Tento jav pozná aj slovenčina ako tzv. pseudospoločný rod, v ktorom sa ad hoc prelína životnosť s neživotnosťou.¹⁷

V latinčine, ale i v dnešnej slovenčine a rumunčine, sa opozícia medzi maskulínami a feminínami stierala, resp. stiera aj vďaka autentickému spoločnému rodu. Latinčina totiž poznala aj tzv. spoločný rod označujúci *nomina communia*. Tento spoločný rod zahŕňa v sebe veľkú skupinu substantív, ktoré môžu byť maskulínami i feminínami. Sú formálnymi nositeľmi oboch pohlaví, v závislosti od užšieho kontextu a kontaktu s (oboma) rodmi, ktoré zastupujú. V latinčine napríklad mohli byť považované za osoby oboch pohlaví, resp. zvieratá oboch pohlaví: *civis, -is* m; *adolescens, -tis* m; *lepus, -oris* m; *accipiter, -ris* m. Aj v RJ, resp. v slovenčine existuje podobné vnímanie. Substantíva *iepure, leu, struț, cal, cuc, jder, veveriță*, resp. *zajac, lev, pštros, kôň, kukučka, kuna, veverica*, nie sú explicitne pohlavne rozlíšiteľné. Aj čistý tvar ženského rodu životných podstatných mien (alebo príslušná koncovka) sa vytvorili až s postupnou emancipáciou žien, s volebným právom, s technickým pokrokom, s prienikom žien do typicky mužských povolání a pod.: *adolescent – adolescentă* „adolescent – adolescentka“; *cetățean – cetățeană* „občan – občianka“; *cosmonaut – cosmonaută*, „kozmonaut – kozmonautka“ a pod.

Aj vzácné rumunské maskulína zakončené v sg na *-ă* predstavujúce jednopohlavnosť, sú súčasťou životných podstatných mien s pevným rodom, ktoré sa vzťahujú na bytosť toho istého pohlavia: *popă* m, *p doi popi* m pl. Výnimočné povolanie predurčuje jednoznačnosť mužského pohlavia, v tomto prípade aj jednopohlavnosť. Naproti tomu podstatné mená označujúce osoby bez jednoznačného pohlavia *slugă* „sluha“, *rudă* „príbuzný“ (= „rodina“ zo starobulh. *roda*) sú feminína, hoci v slovenčine sú mužského rodu. Takéto zaradenie pripomína spomínaný spoločný rod v latinčine.

Rumunské substantíva, ktoré presne definujú a stanovujú jednopohlavnosť, sa veľmi jasne stavajú voči neutráam: *băiat – fată* „chlapec – dievča“, *bărbat – femeie*

---

¹⁶ Nemecký člen neutra síce stojí v opozícii voči dvojiciam pohlaví, ale členy sa používajú aj na sémantické rozlíšenie: *der See* „jazero“, *die See* „more“; *der Otter* „vydra“, *die Otter* „zmija“; *das Tau* „lano“, *die Tau* „rosa“; *die Steuer* „daň“, *das Steur* „kormidlo“; *der Wende* „lužický Srb“, *die Wende* „obrat“; *das Weisse* „belfmo“, *die Weisse* „biela, beloška“ (Diaconescu, op. cit., s. 96). A. Graur (1954, s. 42) sa stavia proti genéze nemeckého neutra pod vplyvom slovanských jazykov.

¹⁷ V slovenčine je to často naopak: sg pomáha identifikovať význam, ktorý pl zastiera, napr. pl *basy*: a) *basa* „hudobný nástroj“, „väzenie“; b) *bas* „mužský hlas“. Dvojtvary pl *vtáci – vtáky*, *vľci – vľky*, *býci – býky*, *psi – psy* citované na inom mieste sú porovnateľné s rumunskými dvojicami. Ešte výstižnejšie je porovnanie dvojíc *druh – druhovia*, *druh – druhy*, *predok – predkovia*, *predok – predky*. V slovenčine ide o náhodné polysémantické stretnutia, v rumunčine je medzi nimi väčšia súvislosť.

„muž – žena“, *vier – scroafă* „kanec – sviňa (prasnica)“. RJ si vypomáha typickou koncovkou feminína -*ă* v prípade podstatných mien typu *copil* (dieťa-chlapec), *copilă* (dieťa-dievča) a pod. Francúzština v podobnej situácii siaha k členu *un enfant, une enfant, un ministre, une ministre* alebo jednoducho pridá slovo *femme*.

5. „V slovanských jazykoch neexistujú maskulína v sg, ktoré sú zároveň v pl feminína.... väčšinu západných slovanských jazykov síce charakterizuje opozícia tzv. osobného a neosobného rodu, ale to nevysvetľuje vplyv na koncepciu RN; slovenčina sa však nachádza tak trochu v inej situácii...“

Tento argument a diskrétno zahalenie slovenčiny do obskúrnej formuly vyvolávajú ďalšiu prirodzenú zvedavosť. Podobný kategorický súd na jednej strane je totiž veľmi relatívny, na druhej strane významnou mierou prispel k napísaniu tejto štúdie.

Slovenské neživotné maskulína (označujúce aj pohlavie zvierat) v pl pravidelne kopírujú ženské tvary adjektív, zámen a čiastočne čísloviek: *hrdzavé klince, tie kone, naše kone, plemenné žrebce, Tri gaštanové kone* (Figuli) a pod.

Slovenský životný mužský rod je na rozdiel od RJ formálne čistejší (porov. s rum. *popă, slugă* f), početne silnejší a ľahko tvorí dvojtvary v pl (*posli/poslovia, cări/cárovia*). Neživotné maskulína sú schopné silnej personifikácie (túto vlastnosť majú aj niektoré rumunské maskulína) a staršie z nich tiež tvoria v pl dvojtvary: *býci /býky* a pod.

I. Pătruț (op. cit., s. 143) má len polovičnú pravdu, keď hovorí, že „...v slovanských jazykoch neexistujú maskulína v sg, ktoré by boli zároveň feminína v pl“. Výrok I. Pătruța treba vo vzťahu k slovenčine relativizovať doplnkom „...formálne, v paradigmách“. Konáme tak s poukázaním na horeuvedené morfológické správanie slovanských neživotných maskulín v spojení s prídavnými menami.

Ozrejmíme si preto čiastočne kategórie rodov v slovenčine. Slovenské maskulína sa delia na životné (teda predstavujú len a len mužské pohlavne identifikovateľné bytosti) a skloňujú sa podľa vzorov – chlap (pl chlapi) a hrdina (pl hrdinovia). Podľa posledne uvedeného sa skloňuje napr. aj sluha. Podstatným rozdielom medzi oboma vzormi je nielen odlišné tvorenie pl, ale aj tvorenie G a A sg.

V súvislosti s interakciou medzi sg RN (ktorý má v sg tvar maskulína) a jeho pl, ktorý je identický s pl feminína, tu treba upozorniť na skutočnosť, že slovenské životné maskulínium, ktoré už neoznačuje živú osobu, sa v pl správa ako pl feminína, resp. ako RN. Napríklad životné maskulína *bojovník, hlásnik, černokňažník, paroháč* tvoria pl nasledovne: (*tí*) *bojovníci, hlásnici, černokňažníci, tí paroháči* (oklamaní manželia). Ak tieto maskulína predstavujú neživotné pojmy, napr. časopisy, pohoria, zvieratá, ich plurál sa mení a správajú sa ako feminína v spojení s adjektívami: *tie Bojovníky, tie Hlásniky, tie Černokňažníky, tie Roháče* (satirické týždenníky, pohoria).

Slovenské zvieracie podstatné mená mužského rodu sa v pl skloňujú podľa neživotných vzorov dub, resp. stroj. Tie tvoria pl podobný koncovkám feminín (ženy,

ulice, dlane), napr. *voly, havrany, medvede, jelene, psy, vlky, býky, sokoly, vrabce* a pod. Tento tvar je síce formálne pl, ale vo väčšine prípadov ho vnímame ako kolektívne substantívum, resp. množstvo predstaviteľov živočíšneho druhu bez identifikácie pohlavia. Pri vyslovení slova *jelene* sa nám preto vybaví v pamäti „jelen“ – samec, „laň“ – samica, „jelenča“ – mláďa bez parohov, „jelenok“ – jedinec starý maximálne 2 roky a pod. *Medvede, jelene, sokoly* a ďalšie sú v tomto smere porovnateľné s čeladou medvedovitých, jeleňovitých, sokolovitých, zahŕňajúcou viaceré podobné druhy tak ako odborná terminológia. (Porovnaj s kolektívnymi neutrami v RJ, ktoré sme už spomínali.)

Pre slovenský životný mužský rod je teda podstatnou charakteristikou pohlavná výbava: mužská bytosť, mužnosť, mužské pohlavie, oplodňovateľ, stvoriteľ, hybná sila. Preto sa môžeme domnievať, že analogicky so silným slovenským mužským rodом sa mohol zachovať aj mužský rod v RJ. Samozrejme, časom prestal byť prísne selektívny a púšťal medzi maskulína aj neživotné podstatné mená špecifického charakteru, vrátane pomenovaní zvierat, ktoré sa končia na spoluhlásku. Zvieratá asociované s mužmi sa aj v slovenčine skloňujú podľa životných vzorov. Táto tendencia, ktorá bola kedysi veľmi silná, sa ešte aj dnes prejavuje existenciou dvojtvarov, ktoré zaznamenáva aj Príručka slovenského pravopisu (Oravec – Laca, 1987, s. 74). Mužské životné prípony *-i* majú: *psi, vlci, vtáci* popri *psy, vlky, vtáky*. Príručka takisto pripúšťa mužský životný pl v zosobnených menách: *naši sokoli* (členovia združenia Sokol), ale v RJ aj *šoimii Patriei* „sokoli vlasti“, resp. „iskričky za ceaušescovskej éry“; *naši orli* (príslušníci mládežníckej organizácie Orol, hráči s orlom na prsiach) a pod. Formálne vytvorenie čisto mužského pl zo zvierat teda nie je v slovenčine problémom. Potom však tvary *vtáci, býci, jeleni, sokoli, orli* a pod. majú už v podvedomí slovensky hovoriaceho subjektu ľudské alebo typicky mužské vlastnosti: *to sú teda riadni vtáci* – muži špekulanti, vymykajúci sa z bežného rámca; *to sú riadni býci* – veľmi mužní, mocní a plodní; *to sú teda jeleni* – naivní a hlúpi ľudia.

Exemplifikácia by mohla byť aj širšia a zmysluplnejšia: *sliediči* – muži v úlohe špicľov; *sliediče* – poľovné psy; *farbiari* – remeselníci; *farbiare* – poľovné psy a pod.

Slovenčina však, zväčša v pl, personifikuje aj predmety mužského rodu: *to sú riadni vrtáci, sekáči, suchári* popri predmetoch *vrtáky, sekáče, sucháre*. Genéza predmetu je tu primárna, pri slovách *vodič – vodiči – vodiče* je primárnou zrejme osoba mužského rodu. S úplnou istotou je to tak pri slove *valach* (a) „ovčiar“ – pl *valasi*; (b) „druh silného ťažného koňa“ – pl *valachy*.

Pri skloňovaní slovenských podstatných mien ženského rodu sa opozícia pohlaví takmer nevníma. *Žena* ako osoba ženského pohlavia, ale aj zvieratá *kuna, vrana, kukučka*, ktoré automaticky ani nezaručujú identifikovateľné ženské pohlavie, sa skloňujú úplne rovnako (vzor žena!) Takisto sa správajú všetky neživotné podstatné mená rôznych typov *taška, kosa, návnada, miera, povera* a pod.

Príručky slovenského pravopisu pri týchto životných vzoroch feminín často paralelne uvádzajú hneď aj dva vzory stredného rodu (mesto a srdce), ktoré tvoria G pl presne ako vzory žena a ulica (ibid., s. 83). Tento jav indikuje ďalšie morfológické prepojenie medzi neutrom a feminínom v slovenčine. O permanentnom prepojení medzi pl a čiastočnou morfológiou sprievodných kvalifikatív neživotných maskulín a pl feminín sme už hovorili.

6. Analýza teórie V. Hořejšího aplikovaná na slovenčinu a rumunčinu

V. Hořejší (op. cit., s. 425 – 426) vo svojich tézach uvádza, že v západo-slovanských jazykoch takisto existuje vyššie uvedený fenomén, t. j. morfológické prepojenie medzi neživotnými maskulínami a pl feminín. Zo slovanských jazykov má konkrétne na mysli češtinu, slovenčinu, poľštinu a lužickosrbský jazyk. Rozštiepenie maskulín na dve skupiny je podľa V. Hořejšího sekundárnym javom, pretože sa pravdepodobne zrodil až po zafixovaní troch rodov v indoeurópskom jazyku a je už neologickým príznakom. Toto delenie rodov bolo poslednou významnou a doznievajúcou zmenou v rodoch indoeurópskych jazykov. Najprv sa delili na životné a neživotné, potom sa životné delili na maskulína, feminína a neutrá. Posledným delením v týchto slovanských jazykoch bolo delenie maskulín v pl na dve skupiny životné/neživotné. I. Pětřů (op. cit., s. 143) síce oponuje logickou domnienkou, že kategória životnosti/neživotnosti je viditeľne a permanentne zafixovaná vo všetkých slovanských jazykoch už v sg, opozíciu životné verzus neživotné v sg si však vynútilo delenie plurálu.

V slovenčine prvá skupina, teda neživotné podstatné mená (vrátane maskulín zvierat s determinovaným pohlavím), sa prelína v pl s feminínami. Druhá skupina so životnými podstatnými menami si uchovala charakter čistej mužskej životnosti, stvoriteľa, konateľa, iniciátora. Ak chceme v slovenčine substantívam z prvej skupiny prisúdiť ľudskú vlastnosť, teda ak ich chceme aplikovať na mužov, podrobujú sa a tvoria pl životných maskulín, čiže vracajú sa tam, odkiaľ pôvodne prišli. Tento fenomén vyvoláva podobu s rumunskými maskulínami.

Kritériom spomínaného štiepenia a preskupovania bola idea „duševného“, ktorá pôsobila ako prioritný prirodzený etalón. Až neskôr ako kritérium slúžilo pohlavie a gramatické dôvody. Presne v intenciách známeho vývoja prirodzeného rodu, ktorý sa neskôr zmenil na gramatický.

Kritériom zaraďovania slovenských podstatných mien do mužského rodu je zmysel, lepšie povedané, živé mužské bytosti verzus neosobné, neživotné. V mužskom rode RJ sa okrem idey životného mužského rodu (*bărbat – bărbați*) zachováva aj v pl pohlavná rozlíšiteľnosť samcov (*vier – vieri* „kanec – kance“, *armăsar – armăsari* „žrebec – žrebce“). Od čisto mužského rodu slovenčiny sa teda odlišuje aj tým, že má v sebe aj neživotné maskulína (spomínané zvieratá) a obsahuje aj sémanticky vymedzené skupiny.

I. Pátruť (op. cit., s. 143 – 144) spochybňuje Hořejšího teóriu o. i. aj ďalším argumentom: „...je nemožné, aby bývalé LN prešli do maskulín alebo feminín (jav, ktorý bol paralelný a štandardný vo všetkých románskych jazykoch – P. K.) a v nasledujúcom štádiu (t. j. pod vplyvom staroslovienčiny, ktorú na územie Rumunska priniesli Starobulhari – P. K.) by sa maskulína v pluráli rozčesli a stali sa feminínami.“ Tu považujeme za naliehavé doplniť jednu podstatnú vec: v slovenčine sa neživotné maskulína nestali v pl zrazu feminínami, „len“ sa správajú ako feminína. V sg však zostávajú maskulínami, t. j. presne ako neživotné RN, ktoré sú v sg formálne maskulínami a v pl feminínami. Okrem toho, ako sme naznačili exemplifikáciu, regresiou sú slovenské predmety a zvieratá schopné vytvárať „privilegovaný“ mužský životný pl, čo potvrdzuje hypotézu štiepenia.

Záver

Väčšina rumunských lingvistov popiera slovanský vplyv na genézu RN. Používajú najmä argument, že RN je plauzibilnou reminiscenciou na formálne LN. Ďalej oponujú tým, že romanizovaný jazyk slovanské neutrum neprijal, pretože slovanské neživotné neutrá zakončené na *-o* boli týmto hybridným jazykom zaradené medzi feminína. Podľa nás idea formálneho slovanského neutra v pravom zmysle slova (*to, ono dievča*) nebola napokon pre vtedajší zmiešaný jazyk dôležitá ani potrebná.

Samozrejme, že vplyv latinčiny, najmä fakt, že latinské adjektíva I. a II. deklinácie (neutrá) sa správali v pl ako feminína, nemožno obchádzať, ale rovnako to platí aj pre slovenčinu. Je zřejmé, že slovanské neutrum v úzkej interakcii s maskulínami pôsobilo skôr v podvedomí bilingválnych používateľov románsko-slovanského jazyka latentne, vnucujúc svoju koncepciu životné – neživotné, ktorá pretrváva v RN dodnes.

Berúc do úvahy situáciu v slovenčine, uvádzanú exemplifikáciu, ale aj fakt, že RJ si na rozdiel od ostatných románskych jazykov neutrum zachováva, natiska sa logická otázka, pod vplyvom čoho a za akým účelom by tento jazyk opätovne tvoril koncepciu neutra, ak už jedno relatívne silné a kodifikované LN zrušil a rozdelil ho po troch či štyroch storočiach do maskulín alebo feminín? Ktorý iný jazyk a zodpovedajúca psycholingvistická koncepcia bola taká silná, aby opäť vnútila neutrum vtedajšej slovanско-románskej „rumunčine“? Ktorá jazyková kultúra v regióne by bola takou silnou ak nie staroslovienčina s cyrilikou, ktorú rumunčina používala až do roku 1861?

Napokon dnes sa už väčšina vedcov domnieva, že v 9. storočí bola staroslovienčina zrozumiteľná väčšine vtedajších slovanských kmeňov aj napriek ich geografickej vzdialenosti. Až neskoršie teritoriálne delenie, vznik feudálnych štátnych útvarov, prenikanie Turkov a pod. spôsobili ich izoláciu (lužickí Srbi a pod.),¹⁸ migráciu,

---

¹⁸ V 11. stor. sa z náboženských dôvodov usadili v Košickej kotline Starobulhari (Varsík, 1964) a v miestnej slovenčine zostali po nich lexikálne rudimenty (*dupka, reku*), nehovoriac o priezviskách. V tom istom období a z tých istých dôvodov sa Starobulhari usadili aj v okolí rumunského Aradu.

asimiláciu (polabskí Slovania), odlišný fonetický vývoj, posun lexikálneho významu, odlišné morfémy a pod.

Napríklad Macedónci kodifikovali jazyk, ktorý takisto vyšiel zo staroslovienskeho jazyka. Ten istý jazyk r. 863 graficky zaznamenali a priniesli na územie dnešného Slovenska a časti Moravy Cyril a Metod zo Solúne, kde žila silná enkláva Slovanov. Už predtým, okolo r. 680, Starobulhari priniesli staroslovienčinu aj náboženstvo do romanizovanej Dácie.

Našou analýzou, aplikovanou na paradigmy a komparáciu idey rodov v slovenčine a rumunčine, sme sledovali potvrdenie tézy V. Hořejšího o genéze súčasného RN. Téza sa opiera o rozštiepenie maskulín v pl na „čisté“ životné maskulína a neživotné maskulína s tvarmi feminín, pričom rumunčina automaticky regresívne vytvorila voči nim pendanty neutra, resp. maskulína sg, ktoré sa v ňom správajú úplne rovnako. Z dnešného hľadiska bola väčšina zo vtedajších slovanských maskulín neživotná, resp. neduchovná. Menšiu časť z nich (približne 1:6) si dnes RJ uchováva ako čisté maskulína, ktoré sa takto správajú v sg aj v pl, pričom sú ako sémantické kategórie pomerne ľahko identifikovateľné. V pl sú rumunské maskulína formálne porovnateľné so slovenskými životnými maskulínami, s personifikovanými zvieratami alebo predmetmi. Dôležitým ukazovateľom je však aj súčasná živá tendencia rumunčiny zaraďovať neživotné neologizmy zväčša medzi obojrodové substantíva a veľmi zriedkavo do maskulín, aj to podľa ustálených kritérií.

Bibliografia

- BUJOR, I. I.: Genul substantivelor în limba română. In: *Limba română*, 1955, roč. 4, čís. 6, s. 51 – 64.
- DIACONESCU, P.: *Structura și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București: EARSR 1970, s. 99 – 108.
- Dicționarul explicativ al limbii române. București: EARSR 1984, s.163. (DEX)
- GOGA, E.: Situația genului neutru în limba română actuală. *Almanah Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*. București 1965, s. 307.
- GRAUR, A.: Genul neutru în românește. In: *Limba română*, 1954, roč. 3, čís. 1, s. 30 – 44.
- GRAUR, A.: Neutru în limba română. In: *Studii și cercetări lingvistice*, 1949, roč. 1, čís. 2, s. 233 n.
- HOŘEJŠÍ, V.: Problema substantivelor așa – zise neutre în limba română în lumina legăturilor cu alte limbi. In: *Studii și cercetări lingvistice*, 1957, roč. 8, čís. 4, s. 425 – 426.
- IACOB, S.: Funcția semantică a genului. In: *Limba română*, 1956, roč. 5, čís. 6, s. 22 n.
- IONESCU, A.: *Rumunsko-český slovník*. Praha: Leda 2002.
- JORDAN, I. et al.: *Structura morfologică a limbii române contemporane*. Editura științifică. București 1956, s. 70 n.

V obci Vinga sú Bulhari dodnes majoritnou komunitou a vypína sa tu nádherná gotická katedrála. Nezainteresovaný návštevník by sa na prvý pohľad mohol domnievať, že prichádza do mesta ako Tours, Orléans a pod.

IVANESCU, G.: Soarta neutrului latin clasic în latina populară și în limbile romanice. In: Studii și cercetări lingvistice, 1957, roč. 8, čís. 3, s. 299 – 311.

ORAVEC, J. – LACA, V.: Prírúčka slovenského pravopisu. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987.

PĂTRUȚ, I.: Există gen neutru în limba română? In: Studii de limba română și slavistică. Ed. Dacia. Cluj 1974, s. 133 –145.

ROSETTI, A.: Despre genul neutru și genul personal în limba română. In: Studii și cercetări lingvistice, 1957, roč. 8, čís. 4, s. 407 – 413.

ROSETTI, O.: Situația genului neutru în limba română actuală. București: EARSR 1965 s. 307 – 310.

VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964.

AUTORI

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava

PhDr. Peter Kopecký, CSc., Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského, Odbojárov 10/A, 820 05 Bratislava

Mgr. Patrik Mitter, Ph.D., Katedra bohemistiky Pedagogickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně, Ústí nad Labem, Česká republika

ČEŠTINA DOMA A VE SVĚTĚ

2004, roč. 12, č. 3 a 4. Vydáva dvakrát ročne ako dvojčíslo
Filozofická fakulta UK v Prahe.

Dvojčíslo je venované desiatemu výročiu založenia samostatného slovakistického pracoviska na Filozofickej fakulte UK v Prahe. Pripravil Ústav českého jazyka a teórie komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej. Redaktori Mira Nábělková a Jan Táborský. 266 s.

Z obsahu: *Univerzitná slovakistika v českom prostredí* (M. Nábělková); *Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV – ohnisko jazykovedného výskumu na Slovensku* (S. Ondrejovič); *Čo je možné dozvedieť sa zo Slovenského národného korpusu* (M. Šimková); *40 rokov Studia Academica Slovaca* (P. Hynčica); *K česko-slovenským jazykovým vzťahům v raném novověku* (I. Dvořáková); „*Hospoda premává, i když nefunguje elektrika...*“ *Zo života slovakizmov v českej komunikácii* (M. Nábělková); *Slovensko-česká (semi)komunikace a vzájemná (ne)rozumitelnost* (M. Sloboda); *Dva střípky z teorie a praxe překladů literárních děl ze slovenštiny do češtiny* (M. Šulcková).

V dvojčísle sú uverejnené aj zaujímavé recenzie: *Pramene k dejinám slovenčiny 2* (Zost. T. Laliková – M. Majtán); *Čítanka moderní slovenské literatury pro střední školy* (Autori A. Baláž – V. Petřík, vydal Slovensko-český klub v ČR r. 2003); *Jazyk, média, politika* (Editoroky S. Čmejrková – J. Hoffmannová) – ako s nami komunikujú politici v médiách a i.

Inšpiratívna je informácia, že doktorandi Ústavu českého jazyka a teórie komunikácie FF UK si otvorili vlastné webové stránky, na ktorých budú informovať o svojej práci, uverejňovať články, handouty zo seminárov, pozývať na prednášky a konferencie.

JB

K HYBRIDNÍM SLOŽENINÁM (S PRVNÍM KOMPONENTEM CIZÍHO PŮVODU) V NSČ 2

PATRIK MITTER

MITTER, P.: The Hybrid Compounds First Component of Foreign Language Origin in the Neological Dictionary NSČ 2. Jazykovedný časopis, 2005, Vol. 56, No. 1, pp. 31 – 43. (Bratislava)

The article deals with the compound hybrid substantives and adjectives with first component of a foreign language origin processed lexicographically in neological dictionary *Nová slova v češtině 2*. Some of the first word-bases of the compound words present high productivity (e.g. *bio-*, *video-*, *super-*, *eko-*, *ex-*, *euro-*, *pseudo-*, *techno-*, *mikro-*, *kyber-/cyber-*) and they presumably create new compounds further on. The compound words are from these criterions: 1) morphological character of the first component; 2) word-building mood of creation of compounds; 3) origin of the first component; 4) character of semantic-syntactic relation between both components of compound words. The hybrid compounds are reviewed from aspect of stylistic marks. Social and economical changes after 1989 are reflected also in the formation of much compound hybrid substantives and adjectives.

Kompozita představují v posledních desetiletích relativně velmi produktivní složku nových pojmenování. Příčinou jejich vzniku tak jako i jiných pojmenování je na jedné straně potřeba pojmenovávat nové skutečnosti (jevy) v oblasti odborného vyjadřování (příp. i profesní mluvy a slangu) a na druhé straně potřeba vytvářet nová aktualizovaná pojmenování v textech publicistického stylu (neologického i okazi-onálního charakteru). Obecným předpokladem pro vznik kompozit je jednak vliv cizích jazyků, jednak tendence k ekonomii vyjadřování. Kompozita představují pro češtinu výhodnější pojmenování než slovní spojení, neboť lze od nich snáze tvořit deriváty a v rámci větné struktury jsou tedy flexibilnější než právě slovní spojení.

Dosavadní studium skládání slov v češtině (zvláště Mluvnice češtiny 1, 1986; Bozděchová, 1995; Mitter, 2003 a; 2003 b) výše uvedenou skutečnost potvrzuje a naznačuje směr dalšího bádání. Zřetelný nárůst počtu kompozit v současné češtině představuje „důležitý posun v hierarchii jazykových typů, které se podílejí na typologickém utváření češtiny“ (Komárek, 1997, s. 141 – 144). Z celkového počtu registrovaných neologizmů v publikaci *Nová slova v češtině* (1998) je 27,29 % složených slov. Většina z nich je buď cizího původu jako celek, nebo sestává z jednoho komponentu cizího a jednoho domácího. Podstatně méně složených neologizmů je utvořeno pomocí dvou domácích komponentů (Lotko, 2000, s. 137 – 141).

Velký nárůst hybridních složenin v současné češtině je výsledkem působení cizích jazyků. Tak to chápe především I. Bozděchová (1995, s. 191), která uvádí, že „užitečná

by v tomto směru byla i konfrontace s přejatými kompozity, např. anglickými, neboť vlivy cizích jazyků na češtinu se zejména v poslední době značně zvýšily v celé slovní zásobě, a tedy i v oblasti tvoření slov⁴. V této studii se budeme dále zabývat kompozity, která zaznamenává neologický slovník *Nová slova v češtině 2* (2004).

Tento slovník (dále jen NSČ 2) navazuje na slovník *Nová slova v češtině* (1998, dále jen NSČ 1) a zaznamenává neologizmy z let 1996 – 2002. V tomto období jsou změny v naší slovní zásobě ještě výraznější než v předchozím období (tj. 1985 – 1995), z něhož vychází lexikální materiál NSČ 1. NSČ 2 není stejně jako jeho předchůdce slovníkem normativním, odráží však tendence v současném jazyce (zvláště v lexiku, tvarosloví, výslovnosti a pravopisu) a může také přispět ke stabilizaci jazykové normy.

Jednou z výrazných tendencí v současném jazyce je tvoření složených slov (zvláště hybridních) s využíváním některých produktivních slovtvorných prostředků, jako např. *mini-*, *video-*, *bio-*, *dia-*. Na tuto skutečnost jsme upozornili při analýze složených hybridních substantiv v NSČ 1 (srov. Mitter, 2001 a). Cílem naší studie je ukázat na roli kompozice v současné češtině a popsat produktivní typy nově vzniklých složenin z hlediska distinkce domácí složenina – hybridní složenina. Stranou ponecháváme – byť možná poněkud zjednodušeně – kompozita sestávající pouze z cizích slovtvorných základů. Důvodem takového přístupu je nemožnost jednoznačně rozhodnout, zda složenina byla takto už přejata jako celek z cizího jazyka, nebo se zformovala až v češtině. Proto tyto složeniny do našeho popisu nezařazujeme. Navíc v některých případech je velmi obtížné odlišit, zda jde o komponenty (složeniny) z různých časových vrstev, tj. zda existovaly jako komponenty (nebo i jako samostatná slova) již před vznikem složeniny, kterou spoluutvářejí. Povšimneme si rovněž mimojazykových i vnitrojazykových aspektů vzniku složených slov.¹

Nárůst složených slov se odráží jak v oblasti hybridních pojmenování, tak v oblasti domácích kompozit. V následujících odstavcích se budeme nejprve zabývat hybridními složeninami s prvním komponentem cizího původu, poté hybridními složeninami² s druhým komponentem cizího původu a nakonec složeninami s oběma komponenty domácími. Odděleně pojednáme o substantivech, adjektivech, resp. o složeninách jiných slovních druhů. Zaznamenáváme přitom nově vzniklé složeniny, nikoli složeniny již déle existující, u nichž se vyvinul jen nový význam. Slohové charakteristiky výrazů uvádíme v souladu s NSČ 2.

---

¹ Uvádíme pouze výrazy vzniklé skládáním, nikoli např. odvozováním od jiných slov složených. V případě výrazu, který mohl vzniknout jak skládáním, tak odvozováním, respektujeme pochopitelně první možnost (přestože není jediná) a takové výrazy zaznamenáváme.

² Za hybridní považujeme v této studii takové složeniny, které mají první komponent cizího původu a druhý komponent domácí, resp. zdomácnělý. Protože určování stupně zdomácnění jednotlivých komponentů by mohlo svádnout k velmi subjektivnímu hodnocení, posuzujeme jejich status z hlediska distinkce domácí komponent – cizí komponent podle *Akademického slovníku cizích slov* (1995, dále jen ASCS). Za cizí považujeme takové komponenty, které tento slovník zaznamenává a tudíž je hodnotí jako cizí.

Porovnání nově vzniklých složenin v NSČ 2 ukazuje, že nadále pokračuje tendence tvořit nová pojmenování pomocí komponentů, jako např. *video-*, *mini-*, *bio-*, *eko-*, *super-*, započatá již dříve. Rozvoj biotechnologií se nepochybně odráží ve sféře lexika utvořením mnoha desítek složenin s prvním komponentem *bio-*. NSČ 2 zaznamenává celkem 36 složených hybridních substantiv s tímto prvním komponentem. Ve většině složenin má *bio-* význam ‚biologicky čistý, vyrobený, získaný s použitím přírodních látek‘, srov. *bioočka*, *biodružstvo*, *biohospodář*, *biohospodaření*, *biohovězí*, *biochléb* aj. Kompozit s *bio-* ve významu ‚biologický‘ je pouze několik, srov. *biočištění*, *biohodnota*, *biořetězec*, *biozátěž*, *biozbraň*. Tvoření složenin s tímto komponentem je daleko výraznější než v předchozím období. Zatímco NSČ 1 jich zaznamenává více 14, NSČ 2 jich uvádí již téměř trojnásobný počet. Přibližně rovnoměrně (ve srovnání s NSČ 2) narůstá počet substantiv s komponentem *video-* (27), což souvisí s rozvojem moderních technologií (např. *videonosič*, *videoprůmysl*, *videostřižna*) a zřejmě se stoupající roli zábavy (*videodivák*, *videohráč*, *videopřání* aj.). Jistou vyhraněnost z hlediska uplatnění v konkrétní komunikační sféře lze konstatovat u synonymních výrazů *videorozhodčí* /*sport.*/ a *videosudí* /*sport. obl.*/. V případě pojmenování *videotiskárna* /*poč.*/ můžeme uvažovat o jeho terminologizaci.

Velkou slovotvornou potencialitu vykazuje komponent *super-* (18), který je využíván především pro tvoření složenin v běžné mluvě a expresivním vyjadřování. Takovéto složeniny mají povětšinou charakter příležitostných pojmenování, srov. *superbalík*, *superdítě*, *superjídlo*, *superkrádež* apod. K velmi produktivním slovotvorným prostředkům patří i *eko-* ve významu ‚ekologie, ekologický‘ (16). Mezi novými složeninami se objevují i publicistické výrazy, např. *ekonadšenec*, *ekosudič* /*expr.*/. Přibývají i nadále složeniny s *ex-* (15) (*exherec*, *exmilenec*, *exnovinář*, *exporadce*). Tento komponent se spojuje i s již složenými základy domácími (*exmístopředseda*, *exmístostarosta*) i hybridními (*exmístopremiér*). NSČ 2 potvrzuje skutečnost, že se tento komponent výhradně spojuje s druhými slovotvornými základy, označujícími osoby. Od mužských podob se pak často tvoří přechýlená pojmenování (srov. dvojice *exherec* – *exherečka*, *exmilenec* – *exmilenka*, *expředseda* – *expředsedkyně* aj.).

Evropský integrační proces se odrazil také v množství složenin s prvním komponentem *euro-* (16). V NSČ 2 jsou zachyceny hybridní složeniny jak s prvním komponentem *euro-*, tak i s druhým komponentem *-euro*. Na nárůst složenin s prvním komponentem *euro-* v současné češtině upozornila již I. Bozděchová (1995; 2001), nejnověji P. Mitter (2001 b; 2003 a; 2003 b). Na základě sémantické analýzy hybridních složenin s *euro-* v novém neologickém slovníku je zřejmé, že tento komponent má ve složeninách buď význam 1) ‚evropský, Evropa, týkající se EU‘, nebo význam 2) ‚týkající se eura (jako měny)‘. Prvním uvedeným významem tohoto komponentu jsou motivovány složeniny *eurojazyk*, *euronadšení* /*polit. publ.*/, *euroobčan*, *eurookno*³, *europoslanec*, *eurostoupenec*, *euroúředník*, *eurovolby* /*polit. publ.*/. Ve složeninách *euro-*

---

³ Tento výraz se objevuje i v podobách *euro-okno*, *euro okno*.

prostor a *eurozemě* má komponent *euro-* podle NSČ oba výše uvedené významy. Pouze druhým uvedeným významem *euro-* jsou motivovány jednak složeniny terminologického charakteru, srov. *eurodluhopis* /fin./, *euroúčet* /fin./, *eurovklad* /fin./, jednak složeniny bez slohového příznaku – *eurooblast*, *eurotrh*, *euroznámka*. Z materiálu NSČ 2 vyplývá, že zatím podléhají terminologizaci jen hybridní složeniny s prvním komponentem *euro-* ve významu 2). Tento význam dal vzniknout i druhému, resp. koncovému komponentu *-euro* (srov. Mitter, 2003 c).

Rozvoj elektronické komunikace se projevuje také vznikem kompozit (psaných se spojovníkem) s prvním členem v podobě iniciálové zkratky *e-*, tj. ‚elektronický‘, srov. výrazy *e-kniha*, *e-nákup*, *e-obchod*, *e-platba* aj. (celkem 11 substantiv). Naproti tomu kompozitum s prvním členem *i-* s významem ‚internetový‘ dokládají NSČ 2 jediné (*i-noviny*). Stejný počet hybridních substantivních kompozit jako s *e-* zaznamenává slovník i s komponenty *mikro-* a *techno-*. Většina složenin s *mikro-* se vztahuje k významu ‚velmi malý, nepatrný‘ (*mikročas*, *mikropivovar*, *mikroprohlížeč* aj.). Nárůst zaznamenaly i složeniny s *techno-*, a to nejen ve významu ‚hudební styl‘ (srov. výrazy *technohudba/techno-hudba* ⁴, *technohvězda/techno-hvězda* ⁵, *technomládež*, *technonahrávka* /hud. obl., hud. publ./, *technoodrhovačka* /expr., hanl., příl. hud. publ./, *technošilenství* /expr., publ./). NSČ 1 neuváděla ani jedno hybridní kompozitum se členem *techno-*, a to ani ve významu ‚technický‘, přičemž v NSČ 2 se vyskytuje hned několik složenin s tímto významem členu *techno-* (*technojazyk* /publ./, *technonenávist* /příl., publ./, *technostrach* /příl./, *technotkanina* /mód., oděv./). Ve složenině *technomil* /expr./ lze význam *techno-* přiřadit k oběma výše uvedeným významům.

Především v oblasti publicistiky a v běžné mluvě nacházejí uplatnění kompozita s prvním členem *pseudo-* (11), srov. *pseudotajemno* /kult. publ./, *pseudolék*, *pseudoobchod*, *pseudochránce* aj. S oblastí počítačů a virtuální reality je spojen vznik složenin s *kyber-* (7). NSČ 1 přitom *kyber-* (a ani podobu *cyber-*) jako samostatný komponent nezaznamenávala. Část složenin se objevuje ve dvojí pravopisné podobě, srov. *kybersvět/cybersvět* (podle angl. *cyber-*), *kyberútok/cyberútok*, *kyberválka/cyberválka*, *kyberzločin/cyberzločin*, jiné slovník zachycuje pouze v podobě s prvním komponentem počestěným, srov. *kyberútočník*, *kyberválečník*, *kyberzloděj*. Rozvoj nanotechnologií se odrazil v tvoření hybridních výrazů s komponentem *nano-* ve významu ‚miliardtina metru, resp. miliardtina základní jednotky‘, resp. ve významu ‚malý, miniaturní‘ (7), srov. *nanopočítač*, *nanopřístroj*, *nanorobot*, *nanorozměr*, *nanosoučástka*, *nanostroj*, *nanovýroba*. Dosud se tento komponent v uvedeném významu spojoval pouze s cizími slovtvornými základy. Větší či menší míru expresivního příznaku vykazují složeniny s *mega-* (*megaměsto*, *megaobchod*, *megaoslava*, *megaprodejna*, *megaspolečnost*, *megastavba* /publ./, *megavýstava*).

⁴ Tento výraz se objevuje v analytické podobě, srov. *techno hudba*.

⁵ Rovněž existuje i analytická podoba *techno hvězda*.

Celkem 59 prvních komponentů cizího původu je v NSČ 2 doloženo jako součást jednoho až šesti složených hybridních substantiv. Na základě srovnání se současnými výkladovými slovníky jazyka českého (SSJČ, SSČ) a s neologickým slovníkem NSČ 1 jsme zjistili, že se se slovtvornými základy domácími nově začínají spojovat první komponenty *filmo-* (*filmomil*, *filmomilec*, *filmomilovník*, *filmomol*, *filmožrout*), *top-*, srov. *toplist*⁶, *tophvězda* (o člověku), *toppřehled*⁷, *zoo-* (*zookoutek*, *zoozahradník* /přil. publ./, *zoozvíře*), *duo-* (*duoskok*, *duostíny* /kosmet./), *internet-* (*internetooobchod*, *internetoplavec* /expr./), *aroma-* (*aromaolej*), *astro-* ve významu ‚astrologie, astrologický‘ (*astrovečer*), *etno-* (*etnohudba*⁸), *ergo-* (*ergostůl*), *gruppen-* (*gruppenkřest* /expr./), *i-* (*i-noviny*), *meteo-* (*meteoslužba*), *opo-* ve významu ‚opozice, opoziční‘ (*oposmlouva* /expr., hanl., polit. publ./), *promo-* (*promostánek*), *psycho-* (*psychováčka*), *reklamo-* (*reklamožrout* /expr./), *stop-* (*stoplist* /bank./⁹), *track-* (*tracklist* /hud., hud. publ./), *uni-* ve významu ‚stejný, stejno-, univerzální‘ (*uniučes*), *vila-* (*viladům*), *viro-* (*virotvůrce* /expr./, tvůrce počítačových virů‘). V novém významu se uplatňují komponenty *giga-* ‚mimořádně velký, gigantický‘ (*gigaobchod*, *gigaprodejna*, dosud se tento komponent užíval ve významu ‚miliardtý násobek fyz. jednotky‘) a *hetero-* ve významu ‚heterosexuální‘ (*heteroláska*, *heterosvazek*, dříve se tohoto členu užívalo ve významu ‚jiný, různý, rozličný, rozdílný‘¹⁰).

Druhé komponenty *-mil* a *-milec* spoluutvářejí příležitostná a expresivní kompozita *blondynomil*, *brunetomil*, *whiskomil*, *ufomil*, *ufomilec*, *čajomil*, *čajomilec*. Ukazuje se, že produktivita domácích komponentů *-mil*, *-milec* byla aktivizována cizími komponenty *-fil*, *-man* ve významu ‚milovník někoho/něčeho, jeho fanoušek‘. Tuto skutečnost potvrzují v NSČ 2 dvojice, resp. trojice (event. čtveřice) synonymních a slovtvorně analogických hybridních i cizích složených substantiv, srov. *čajofil* – *čajomil* – *čajomilec*, *keltofil* – *keltoman* – *keltomil* – *keltomilec*, *ufoman* – *ufomil* – *ufomilec* (srov. i Martincová, 2003, s. 17 – 22).

NSČ 2 zaznamenává přibližně o sto složených hybridních substantiv s prvním komponentem cizího původu více než NSČ 1. NSČ 2 zachycuje více než tři sta, NSČ 1 více než dvě stě takovýchto kompozit. NSČ 2 obsahuje tedy 1,5 násobek počtu těchto kompozit, což odpovídá zhruba poměru zpracovaných hesel v obou slovnících (NSČ 2 7000 hesel, NSČ 1 4600). Z těchto údajů je patrné, že nárůst kompozit tohoto typu v období 1996 – 2002 (tj. období, které zachycuje NSČ 2) je přibližně stejný jako v období 1985 – 1995 (tj. období zachycené v NSČ 1).

Výraznější je však nárůst prvních komponentů cizího původu, které se nově spojují s domácími slovtvornými základy. Takovýchto hybridotvorných komponentů je v NSČ 2 30. Uvážíme-li celkový počet hybridotvorných prvních komponentů

⁶ Tento výraz se objevuje i v analytické podobě *top list*.

⁷ Vyskytuje se i v podobě se spojovníkem *top-přehled*.

⁸ Tento výraz se objevuje i v analytické podobě, srov. *etno hudba*.

⁹ Totéž co předchozí poznámka.

¹⁰ Oba dřívější významy komponentů *giga-* a *hetero-* viz např. v *Akademickém slovníku cizích slov* (1995), s. 264 a 285.

cizího původu, kterých je v NSČ 2 73, představuje počet těchto nových hybridotvorných komponentů zaznamenaných v NSČ 2 více než třetinový nárůst. Následující tabulky uvádějí přehled nejfrekventovanějších komponentů substantivních hybridních kompozit v NSČ 1 a 2.

Tabulka č. 1: Pořadí prvních komponentů cizího původu podle počtu zastoupených složených hybridních substantiv v NSČ 2

Pořadí	komponent	počet hybridních substantiv
1.	<i>bio-</i> ‚biologický‘	36
2.	<i>video-</i>	27
3.	<i>super-</i>	18
4. – 5.	<i>eko-</i> ‚ekologie, ekologický‘, <i>euro-</i>	16
6.	<i>ex-</i>	15
7. – 10.	<i>e-</i> , <i>mikro-</i> , <i>techno-</i> , <i>pseudo-</i>	11
11. – 13.	<i>kyber-</i> , <i>nano-</i> , <i>mega-</i>	7
14. – 15.	<i>mini-</i> , <i>porno-</i>	6
16. – 18.	<i>filmo-</i> , <i>šéf-</i> , <i>info-</i>	5

Tabulka č. 2: Pořadí prvních komponentů cizího původu podle počtu zastoupených složených hybridních substantiv v NSČ 1

Pořadí	komponent	počet hybridních substantiv
1.	<i>mini-</i>	24
2.	<i>video-</i>	20
3.	<i>dia-</i>	14
4.	<i>bio-</i> ‚biologický‘	11
5.	<i>super-</i>	10
6. – 7.	<i>eko-</i> ‚ekologie, ekologický‘, <i>termo-</i>	9
8.	<i>porno-</i>	8
9.	<i>mikro-</i>	7
10.	<i>auto-</i> ‚automobil, automobilový‘	6
11. – 13.	<i>disko-</i> , <i>pseudo-</i> , <i>radio-</i>	5

Složených hybridních adjektiv s prvním komponentem cizího původu je v NSČ 2 zaznamenáno daleko méně. Tato skutečnost je dána faktem, že naprostá většina nominací se realizuje ve formě substantiv. Adjektiva tohoto typu – pokud se tvoří – jsou

nejčastěji adjektivy vztahovými, odvozenými od příslušných základových substantiv. Nelze je proto hodnotit jako složeniny. Přesto NSČ 2 uvádí oproti NSČ 1 mnohem větší počet složených hybridních adjektiv. Nejvíce se na utváření hybridních adjektiv (na základě materiálu NSČ 2) podílejí komponenty *super-* a *ultra-* (oba 10). Takto vzniklá adjektiva se uplatňují v běžné mluvě, publicistice, mnohdy se jedná o příležitostná pojmenování, srov. *superdlouhý*, *superdobrý*, *superlaciný*, *superschopný*, *superstřežený*, *superteplý*, *superúčinný*, *superúsporný*, *supervolební* (předpokládané základové slovo *supervolby* NSČ 2 neuvádí, přesto může existovat), *superzelený*; *ultralevný*, *ultranezávislý*, *ultrakřivolaký* /přil. publ./, *ultrapřenositelný*, *ultrasladký* /přil. publ./, *ultrasprostý*, *ultrašpatný* /přil. běž. ml./, *ultrašpinavý* /přil. publ./, *ultravytrvalostní* /sport./, *ultrazelený*. Frekventovaná jsou také adjektiva s *multi-* (6) (*multijazyčný*, *multijazykový*, *multinázorový*, *multioborový*, *multiúčelový*, *multizdrojový*) a *hyper-* (*hyperpracovitý*, *hyperrychlý*, *hypervýhodný* /rekl./). Slovník dokládá jak složeniny vlastní, tak nevlastní. Mezi vlastními složeninami převládají postupně determinační složená adjektiva, jejichž první členy se uplatňují při tvoření substantiv, jako např. *megaúspěšný*, *maxirodinný*, *pseudoznačkový*, *monoprůmyslový*, *telezkratkový*, *kvazipřátelský* (jejich potenciální základová substantiva NSČ 2 nezaznamenávají, proto je hodnotíme jako složeniny, nikoli jako odvozeniny), *euronadšený* /polit. publ./, *pansvětový* /poč. publ./, *bankopojistný* /bank., pojišť./, *narkočistý*, *mikrojemný*. Naproti tomu juxtapozita patří mezi přímo determinační složeniny. Ve funkci druhého komponentu vystupuje frekventovaně slovo tvorný základ *-tvorný* (*humorotvorný*, *imagnetvorný*, *kapitálotvorný*, *kurzotvorný*), ojedinele jiné komponenty (*humoruvzdorný*, *exportuschopný*, *sexuchtivý* /expr./, *studiachtivý* /expr./, *televizemilovný* /expr./, *viruprostý* /poč. publ./).

V politickém prostředí a politické publicistice se v uplynulém období uplatňovala juxtapozita s prvním komponentem adverbialním, srov. *koaličněsmluvní*, *opozičněsmluvní* /polit., polit. publ./, *Přihřívací složené hybridní adjektivum dokládá slovník jedině – sportovně-užitkový*.

Srovnání nejfrekventovanějších prvních komponentů cizího původu složených hybridních adjektiv zastoupených v NSČ 2 a v NSČ 1 přináší tabulka č. 3.

Tabulka č. 3: Přehled nejfrekventovanějších prvních komponentů cizího původu podle počtu složených hybridních adjektiv zastoupených v NSČ 2 a v NSČ 1

Pořadí	komponent	počet hybridních adjektiv v NSČ 2	pořadí	komponent	počet hybridních adjektiv v NSČ 1
1. – 2.	<i>super-</i> , <i>ultra-</i>	10	1. – 2.	<i>pseudo-</i> , <i>super-</i>	4
3.	<i>multi-</i>	6	3.	<i>multi-</i>	3
4.	<i>hyper-</i>	3	4.	<i>ultra-</i> , <i>sebe-</i>	2

Slovník potvrzuje skutečnost, že tvoření hybridních složenin s prvním komponentem cizího původu jiných slovních druhů je zatím spíše výjimkou (*mikroplatin* /poč./, *ultrasoučasně* /sport. publ./).

Hybridní kompozita s prvním komponentem cizího původu vstupují do různých významových vztahů. O synonymii svědčí izolexénní dvojice, trojice i čtveřice výrazů, jako např. *superzelený – ultrazelený* (mimořádně ekologický⁴), *makroprodejna – megaprodejna – gigaprodejna, superobchod – hyperobchod – megaobchod – gigaobchod, megahvězda – tophvězda – ultrahvězda* (velmi populární osobnost⁴), *mikroprohlížeč – miniprohlížeč*. U složenin s druhým komponentem *-prodejna, -obchod* je ovšem možné uvažovat i o postupné intenzifikaci významu jednotlivých výrazů slovtvorné řady, srov. *super-, hyper-, mega-, giga-* (srov. i Opavská, 2003, s. 35 – 41).

Kompozita s prvním komponentem domácím (tj. s druhým komponentem domácím nebo cizím) vstupují do různých významových vztahů mezi sebou i s hybridními kompozity s prvním komponentem cizím. Tuto skutečnost potvrzují četné dvojice i trojice synonymních izolexénních složenin, jako např. *velehit – velkohit – megahit, velevýstava – megavýstava, velkomuzikál – velemuzikál, pidiagentura – miniagentura, pidikauza – minikauza, pidiklávesnička – miniklávesnička; rádoby- podnikatel – pseudopodnikatel, také- novinář – kvazinovinář, také- ekolog – taky- ekolog – rádoby- ekolog – kvazie- ekolog, také- zpráva/ taky- zpráva – pseudo- zpráva, rádoby- podnikatel – pseudopodnikatel*. Složená adjektiva vytvářejí také synonymní izolexénní dvojice i trojice, srov. *velkokoaliční – superkoaliční, vícenázorový – multinázorový, mnohadiskový – multidiskový, mnohajazykový – mnohojazykový – multijazykový, více- etnický – mnoho- etnický, mnohaprofesní/ mnohoprofesní – více- profesní – multiprofesní, mnohaproduktový – více- produktový – multiproduktový*. Opozitní vztah k některým dvojicím, resp. trojicím výše uvedených výrazů představují adjektivní složeniny s prvním členem *jedno-*, srov. *jednonázorový, jednodiskový, jednoproduktový, jedno- profesní*. Opozitní dvojice vytvářejí složeniny s prvními členy *staro-, novo- a mlado-* (*starodůchodce – novodůchodce – mladodůchodce*), *malo-* a *velko-* (*malodeponent – velkodeponent, malostrana – velkostrana*).

Pravdu má O. Martincová (2003, s. 17 – 22), která za nárůstem kompozit se členy *vele-, pidi-* vidí produktivitu cizích komponentů *mega-, maxi-, giga-*, resp. *mini- a mikro-*. Tyto internacionální komponenty stimulují aktivnější využívání synonymních domácích komponentů.

Přehled nejfrekventovanějších komponentů hybridních složenin v NSČ 2 a v NSČ 1 podávají tabulky č. 4 a 5.

Tabulka č. 4: Pořadí nejfrekventovanějších prvních komponentů cizího původu podle počtu zastoupených hybridních složenin v NSČ 2

Pořadí	Komponent	počet hybridních substantiv
1.	<i>bio-</i> ,biologický ⁴	36
2.	<i>super-</i>	28
3.	<i>video-</i>	27
4. – 5.	<i>eko-</i> ,ekologie, ekologický ⁴ , <i>euro-</i>	16
6.	<i>ex-</i>	16

7.	<i>ultra-</i>	14
8.	<i>mikro-</i>	13
9. – 11.	<i>pseudo-, e-, techno-</i>	11
12.	<i>multi-</i>	9
13.	<i>mega-</i>	8
14. – 16.	<i>hyper-, kyber-, nano-</i>	7
17. – 18.	<i>mini-, porno-</i>	6
19. – 21.	<i>filmo-, info-, šéf-</i>	5

Tabulka č. 5: Pořadí nejfrekventovanějších prvních komponentů cizího původu podle počtu zastoupených složených hybridních složenin v nsč 1

Pořadí	komponent	počet hybridních substantiv
1.	<i>mini-</i>	24
2.	<i>video-</i>	20
3. – 4.	<i>dia-, super-</i>	14
5.	<i>bio-</i> ‚biologický‘	11
6.	<i>termo-</i>	10
7. – 8.	<i>eko-</i> ‚ekologie, ekologický‘, <i>pseudo-</i>	9
9.	<i>porno-</i>	8
10.	<i>mikro-</i>	7
11.	<i>auto-</i> ‚automobil, automobilový‘	6
12. – 15.	<i>disko-, pseudo-, radio-, multi-</i>	5

Jaká hybridní kompozita s prvním členem cizího původu NSČ tedy zaznamenává? Odpověď na tuto otázku dostaneme, povšimneme-li si kritérií pro třídění tohoto typu kompozit. K těmto kritériím patří původ prvních komponentů, jejich slovnědruhový charakter, kompoziční způsob utváření složenin a charakter sémanticko-syntaktického vztahu mezi členy složeniny a také slohová příznakovost jednotlivých výrazů.

Většina prvních komponentů cizího původu (v NSČ 2 je to více než osm desítek, které se spojují s domácími slovtvornými základy) pochází z řečtiny nebo latiny. Jedná se o tzv. internacionalismy a jejich uplatňování v češtině souvisí s vlivem cizích jazyků. Mnohé členy původem z klasických jazyků se staly produktivními vlivem současných jazyků (zvláště angličtiny), např. *video-*, *super-*, *eko-*, *mini-*, *kyber-*, *ex-*, *mega-*, *techno-* (ve významu ‚hudební styl‘) apod. Komponentů s původem jiným než řeckým nebo latinským zaznamenává NSČ 2 mnohem méně. Za pozornost stojí komponenty pocházející z angličtiny *stop-* (*stoplist*), *top-* (*toppřehled*), *track-* (*tracklist*), *ufo-* (*ufomil*, *ufomilec*). Z komponentů neindoevropského původu se frekventovaně uplatňuje komponent *euro-* (nejnověji ve významu ‚měna, platidlo‘). Expresivní a příležitostné složeniny spoluutvářejí komponenty germánského původu, srov. *blondýno-*, *bruneto-*

(*blondýnomil, brunetomil*), *mopslo-*¹¹ (*mopslomilný*). Uplatnění kompozit s prvními členy řeckého a latinského původu je všestranné oproti kompozitům s komponenty jiného původu, což je dáno právě jejich větším počtem.

Z pohledu slovnědruhového má většina komponentů substantivních hybridních složenin nevyhraněný charakter, tj. neodráží přesně jeden slovní druh, ale je možné tento člen vztahovat ke dvěma slovním druhům, a to v naprosté většině k substantivu a adjektivu, srov. např. *bio-*, *eko-*, *euro-*, *video-*, *porno-*, *termo-*, *techno-* aj. Další početné skupiny komponentů mají vyhraněně adjektivní charakter ve spojení s druhými slovo tvornými základy substantivními, např. *super-*, *ex-*, *mikro-*, *pseudo-*, *mega-*, *hyper-*, *mini-* (ve spojení s druhými základy adjektivními mají tyto komponenty adverbialní charakter). Členy numerálního a interjekčního charakteru se uplatňují jen ojedinele (srov. *mono-*, *hurá-*). První komponenty vyhraněného substantivního charakteru se v hybridních složeninách objevují jen zřídka. Většinou se jedná o vazebná determinativa (*reklamozrout, virotvůrce*). V mnohem větší míře se substantivní komponenty cizího původu využívají při utváření adjektivních spřežek (*humoruvzdorný, exportuschopný, viruprostý, kapitálotvorný, imagetvorný* aj.). Adverbialní komponenty (slovo tvorně adaptované) se rovněž účastní utváření nevlastních adjektivních složenin (*koaličněsmluvní, opozičněsmluvní, sportovně-užitkový*).

Z hlediska kompozičního způsobu převažuje při tvoření hybridních kompozit čistá kompozice a juxtapozice. Některé členy vznikají krácením výchozího motivujícího pojmenování, do složenin následně vstupují v této zkrácené podobě. Tak se stává tento člen více či méně produktivním, proto uvažujeme i v uvedených případech o čisté kompozici, příp. juxtapozici, jakkoli zde přichází v úvahu i komplexní způsob abreviačně-kompoziční, srov. např. *promo-* (*promoce, promoční*), *kyber-* (*kybernetika, kybernetický*), *opo-* (*opozice, opoziční*), *meteo-* (*meteorologický*). Takové členy lze označit jako fragmentární. Zvláště v těchto případech je na místě uvažovat i o komplexním způsobu abreviačně-kompozičním, stejně jako i u složenin, jejichž prvním členem je iniciálová abreviatura a která NSČ 2 zachycuje v pravopisné podobě se spojovníkem, srov. *e-* s významem ‚elektronický‘ (*e-nákup, e-obchod*), *i-* s významem ‚internetový‘ (*i-nákup*). V mnohem menší míře se uplatňují další kompoziční způsoby, a to jednak komplexní způsob kompozičně-konverzní, jednak komplexní způsob kompozičně-derivační. Hojným přebíráním internacionálních komponentů, které se mohou vyskytovat i jako samostatná adjektiva (event. substantiva), např. *super-*, *video-*, *mini-*, *mikro-* (a vedle toho i *super*, *video*, *mini*, *mikro*) se při tvoření složenin mnohdy znejasňuje hranice mezi čistou kompozicí a juxtapozicí.

Po stránce sémanticko-syntaktické dominují mezi hybridními kompozity atributivní determinativa. Častá jsou i vazebná determinativa, a to především u nevlastních adjektivních složenin s prvním členem substantivního charakteru. Z hlediska

---

¹¹ Podle Českého etymologického slovníku J. Rejzka (2001, s. 388) pochází tento komponent z nizozemštiny.

slohových příznaků a příslušnosti ke spisovným a nespisovným útvarům, resp. polóutvarům národního jazyka lze konstatovat, že hybridní složeniny vznikají nejen v profesní mluvě a slangu, ale že se tvoří i v publicistice (např. s komponenty *kvazi-*, *pseudo-* aj.) a v běžné mluvě (např. s komponenty *super-*, *mega-* aj.) a mnohé z nich pronikají i do spisovného jazyka. Tato skutečnost se týká i mnohých složenin původem profesních nebo slangových (např. s komponenty *bio-*, *video-*, *mikro-*), jejichž případnou terminologizaci nelze vyloučit.

Co je příčinou tak velkého nárůstu hybridních složenin? Lze se oprávněně domnívat, že se při tvoření nových hybridních složenin uplatňují jak faktory vnitro-jazykové, tak i mimojazykové. Zmíněné faktory by se daly shrnout do několika následujících okruhů. Vycházíme přitom z lexikálního materiálu zaznamenaného ve výše uvedeném slovníku neologizmů, neboť nás zajímá aktuální stav probíhajícího tvoření nových hybridních složenin. Rovněž slohové příznaky výrazů je nutno posuzovat aktuálně, neboť slohová charakteristika jazykových prostředků se v průběhu jazykového vývoje proměňuje. K následující charakteristice příčin nárůstu počtu hybridních kompozit srov. i naši stať (Mitter, 2003 a).

1) Vliv vývoje společnosti a ekonomiky se projevuje v potřebě funkčně pojmenovat nové technologie, jevy, předměty, výrobky. Svědčí o tom nárůst hybridních složenin, a to zvláště s prvním členem *bio-*, *audio-*, *auto-*, *dia-*, *eko-*, *elektro-*, *foto-*, *mikro-*, *mini-*, *radio-*, *termo-*, *video-* aj.

2) Společensko-ekonomické změny po roce 1989 se projevují v oblastech, kde jsme se otevřeli zahraničním vlivům, např. ve sportu (tuto skutečnost potvrzují složeniny s prvním členem *profi-*), v oblasti výpočetní techniky a komunikace (složeniny s prvním členem *kyber-*, *info-*, *internet-*, *e-*, *i-*), v oblasti komerční zábavy (složeniny s prvním členem *techno-*, *video-*, *demo-*), v oblasti módy, životního stylu a sportu (složeniny s prvním členem *top-*, *cyklo-*) a v neposlední řadě také v oblastech dříve tabuizovaných, např. v sexu (složeniny s prvním členem *sex(y)-*), pornografii (složeniny s prvním členem *porno-*), v oblasti užívání drog (složeniny s prvním členem *narko-*).

3) Vliv cizích jazyků se uplatňuje v případech, kdy mnoho hybridních složenin vzniklo vyčleněním první složky původně přejatých výrazů. Uvedený morfém se postupně stal více či méně produktivním, viz např. výše uvedené členy *kyber-*, *meteo-*, *opo-*, *promo-*. Utvářejí se tak morfémy fragmentárního charakteru, které se stávají prvními členy složenin. Některé z těchto členů nebyly doposud v této podobě ve výkladových slovnících (PSJČ, SJČ, SSSJČ, SSČ) a ani v ASCS a v NSČ 1 zachyceny. U dalších prvních členů se vyvinuly nové významy, srov. význam ‚heterosexuality, heterosexuální‘ u členu *hetero-* nebo význam ‚měna, platidlo‘ u členu *euro-*.

4) Do češtiny proniká velké množství nesklonných adjektiv, která mohou utvářet slovní spojení, např. *etno náušnice*, *info cesta*, *natur prodejna*, *pizza chléb*, *tanga kalhotky*. Některá adjektiva již mohou více či méně směřovat ke spojování se s druhým slovem v původním syntagmatu, dochází tak k vytváření syntetických forem pojme-

nování, např. *etnohudba, stoplist*. Tím se posiluje polysyntetický charakter současné češtiny.

5) V posledních desetiletích můžeme sledovat prohlubování již dříve započaté tendence ke zhovorovnění mluvených i psaných projevů. Mnoho původně slangových obrátů přechází plynule do běžné mluvy, např. složeniny s prvním členem *auto-, foto-, radio-, audio-, video-*. V běžné mluvě a v reklamě vznikají složeniny, které pronikají i do projevů spisovných, např. výrazy s prvním členem *super-* (převážně v reklamním stylu se uplatňující *superlaciný, superúčinný, superúspěšný, maxirodinný*).

6) Funkčnost nových pojmenování odsouvá trochu do pozadí kdysi tak požadovanou „systémovost“ tvoření složenin. Hybridní složeniny byly ještě v 60. letech z větší části odmítány, neboť byly považovány za nečešské, nesystémové, odporující typologickému charakteru češtiny.

Bibliografie

- Akademický slovník cizích slov A – Ž. Praha: Academia 1995.
- BOZDĚCHOVÁ, I.: Tvoření slov skládáním. Praha: ISV 1995.
- BOZDĚCHOVÁ, I.: Vliv angličtiny na češtinu. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia 1997, s. 271 – 279.
- BOZDĚCHOVÁ, I.: Do Evropy terminologicky i neterminologicky (k slovní zásobě textů o EU). In: Termina 2000. Praha: Galén 2001, s. 216 – 222.
- ČECHOVÁ, M.: Dynamika slovní zásoby dnešní češtiny. In: Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej. Opole 1993, s. 103 – 110.
- DANEŠ, F.: Situace a celkový stav dnešní češtiny. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia 1997, s. 12 – 24.
- LOTKO, E.: Co odhaluje analýza neologismů v současné češtině? In: Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor T. Z. Orłó. Krakow 2000, s. 137 – 141.
- LOTKO, E.: O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a o jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). In: Studia slavica. 5. Ostrava 2003, s. 7 – 23.
- MARTINCOVÁ, O.: Problematika neologismů v současné češtině. Praha: Univerzita Karlova 1983.
- MARTINCOVÁ, O. – SAVICKÝ, N.: Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. In: Slovo a slovesnost, 1987, roč. 48, s. 124 – 139.
- MARTINCOVÁ, O. a kol.: Nová slova v češtině (slovník neologizmů). Praha: Academia 1998.
- MARTINCOVÁ, O.: Internacionalizace a vyrovnávací tendence. In: Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference. Praha, 16. – 18. června 2003. Praha 2003, s. 17 – 22.
- MARTINCOVÁ, O. a kol.: Nová slova v češtině 2 (slovník neologizmů). Praha: Academia 2004.
- MITTER, P.: Počátek a konec některých formálních substantivních hybridních složenin. In: Konec a začátek v jazyce a literatuře (sborník z mezinárodní vědecké konference). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2001 (a), s. 77 – 79.
- MITTER, P.: Hybridní substantivní kompozita s prvním členem euro- v současné slovní zásobě. In: Čeština – jazyk slovanský (sborník z mezinárodní vědecké konference). Ostrava: Ostravská univerzita 2001 (b), s. 114 – 117.

- MITTER, P.: Poznámky ke složeným hybridním substantívům s prvním komponentem (členem) cizího původu v současné slovní zásobě. In: Slovo a slovesnost, 2003 (a), roč. 64, s. 289 – 297.
- MITTER, P.: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. Acta Universitatis Purkynianae 95. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2003 (b). 190 s.
- MITTER, P.: Nový význam komponentu euro- v současné češtině (na materiálu hybridních složenin). In: Jazykovědné aktuality, 2003 (c), roč. 40, č. 3 a 4, s. 34 – 37.
- MLEZIVA, E.: Vliv společenských změn na vznik nových významů a výrazů v českém jazyce. Lingvisticko-sociologická studie. In: Slovo a slovesnost, 1996, roč. 57, s. 283 – 296.
- Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia 1986.
- OPAVSKÁ, Z.: Krajní póly fungování kvantifikačně-intenzifikačních prefixoidů. In: Internationalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference. Praha, 16. – 18. června 2003. Praha 2003, s. 35 – 41.
- ODALOŠ, P.: Dynamika špecifických sfér komunikácie. Banská Bystrica 2002.
- REJZEK, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2001.
- Slovník spisovné češtiny (pro školu a veřejnost). 1., 2., 3. vyd. Praha: Academia 1978, 1994, 2003.
- Slovník spisovného jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia 1989.
- SVOBODOVÁ, D.: Proměny v českých sociolektech. In: Język i literatura czeska w schyłku XX. wieku/ Český jazyk a literatura na sklonku XX. století. Wałbrzych – Ostrava 2001, s. 233 – 240.

Druhé vydanie akademického Slovníka cudzích slov

Slovník spracoval kolektív českých autorov pod vedením Jiřího Krausa.

Preklad a príprava 2., doplneného a upraveného slovenského vydania Ľ. Balážová, J. Bosák (vedúci kolektívu), J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2005. 1054 s.

Slovník cudzích slov je upraveným prekladom *Akademického slovníka cizích slov* (Praha: Academia 1995). Tento slovník skoncipoval 16-členný lexikografický kolektív Ústavu českého jazyka Akadémie vied Českej republiky, ktorý využil takmer stovku konzultantov z najrozmanitejších vedných odborov a oblastí.

Slovník preložili a upravili pracovníci Slovenskej akadémie vied a doplnili o najnovšie lexikálne jednotky. Pri redigovaní sa ako podporné prostriedky využívali novovybudovaný *Slovenský národný korpus* v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, ako aj internetové vyhľadávače *Google* a *Morfeo*, sprístupňujúce slovenské internetové stránky.

Text slovníka sa priebežne oponoval v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Pri práci aj oponovaní sa využili poznatky získané počas riešenia vedeckých projektov Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied VEGA: *Ortoepický slovník slovenského jazyka* (vedúci riešiteľského kolektívu S. Ondrejovič), *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (riešiteľ Ľ. Králik), pripravovaný prvý zväzok výkladového *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (spoluriešiteľka Ľ. Balážová, redaktori J. Bosák, J. Skladaná).

Slovník nie je normatívny, striktne nepredpisuje iba jeden správny tvar, ale uvádza viac variantov, ktoré fungujú v reálnej jazykovej praxi, čo umožnila najmä výrazná počítačová podpora.

JB

RECENZIE

KOŘENSKÝ, Jan: *ČLOVĚK – ŘEČ – POZNÁNÍ*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004. 114 s.

Rozsahom nevel'ká, ale ideovo bohatá knižka J. Kořenského osloví predovšetkým bádateľa, ktorý vyhl'adáva svet vysokého abstraktného myslenia a rád sa nechá vtiahnuť do víru náročných intelektuálnych výziev. Naplno sa v nej prejavuje autorov myšlienkový naturel, osobitný spôsob uvažovania, svojský prístup k uchopovaniu ťažiskových tém súčasnej lingvistiky v spätosti s vedeckopoznávacími rezonanciami doby a jeho schopnosť vyhmatavať fundamentálne otázky smerujúce k náčrtu mysliteľských vízií. O aké otázky mu ide, dáva najavo formuláciami nadpisov pätnástich pomerne krátkych štúdií, z ktorých sa knižka skladá, (nadpisy sú formulované ako opytovacie vety). Jedenásť štúdií, ktoré tvoria prvú časť knihy, sa dotýkajú všeobecnolingvistických, epistemologických a filozofických otázok, ale najmä problémov, ktoré nastoľuje aj vo vzťahu k poznávaniu jazyka vo všeobecnom zmysle stav vedeckého ducha súčasnosti, kým ostatné štyri štúdie, ktoré sú zahrnuté do druhej časti, sú venované konkrétnejším aktuálnym jazykovým otázkam.

Zrejme na štúdie z prvej časti knihy sa vzťahuje autorova informácia v úvodnej stati, že jej východiskom boli predovšetkým texty pripravované na medziodborové semináre. Čitateľ je orientovaný na medziodborové nazeranie už spomínanými nadpisovými opytovacími vetami, ako napr. „Vědy, nebo vědění?“ „Kterak užíváme slova konvence v různých vědných paradigmatech?“ „Jak užívat slova paradox ve vědních řečích?“ „Máme naději, možnost překročit dosavadní meze našeho (sebe)poznávajícího poznání?“ Dokumentujú to aj takpovediac večne atraktívne otázky vedeckého poznávania v textoch, napr. či treba sledovať metodológiu vied diferencovane so zreteľom na istú typológiu vied a či je adekvátne nezávislé, univerzálne uvažovanie, alebo: kde je hranica medzi vedou a nevedou, alebo: čo je relevantné, aktuálne a perspektívne z hľadiska vednej noetiky európskej civilizácie. J. Kořenský sa neusiluje o vyčerpávajúce odpovede na tieto a ďalšie otázky základného významu pri uvažovaní o vedeckom poznávaní, lebo si je dobre vedomý, že sú to otázky, ktoré skôr inšpirujú mysliteľa, bádateľa k epistemologickej až filozofickej sebareflexii ako k hľadaniu komplexnej odpovede zahŕňajúcej „hlbokú pravdu“ ako vodidlo poznávania. Vnímavý čitateľ nájde v knihe hojnosť ideí, ktoré mu navodia sebareflexívne námety.

Keď má recenzent do činenia so súborom štúdií jedného autora, zvyčajne pociťuje potrebu hľadania ich myšlienkového základu, resp. ich redukcie na spoločnú ideovú bázu. V prípade J. Kořenského sa v centre čitateľovej pozornosti ocitáva základná hybná sila jeho myšlienkového „nepokoja“ a stratégie myslenia. Evidentne ho „znpokojujú“ napätia medzi

paradigmami, teoreticko-metodologickými koncepciami aj narábaniami s fundamentálnymi pojmami a stratégia jeho myslenia je založená na úsilí o optimálne noetické ťaženie z týchto napätí. Na ukážku vyberám z jeho štúdií napätie medzi vedou a nevedou, ktoré sa stalo opäť aktuálnym nástupom postmodernistického spôsobu myslenia. V pozadí úvah autora je implicitná otázka, čo sa dá vytŕažiť z tohto napätia. Je to pozícia „triezveho pozorovateľa“, resp. chladného analytika“, ktorý sa nenecháva unášať vlnami postmodernistického nazerania na vedu, ale ani ohradeným prúdom tradičného vnímania domény vedeckého poznávania. J. Kořenský pripúšťa, že veda je len jedným z diskurzov v sfére interakcie človeka so svetom, pričom jej nemusíme priznať privilegovanú pozíciu, ale súčasne neobchádza nepopierateľný fakt, že veda v rámci rozličných vedení má vždy dištinktívne príznaky a že sa vyznačuje osobitnou racionalitou. A čo sa dá z toho vytŕažiť? Autor ponúka cestu k odpovedi. Racionalita, ktorá je vede vlastná, musí byť dynamická, čo znamená aj interaktívnosť vo vzťahu k nevedeckému vedeniu. Jeho ponuka je ťažko odolateľnou výzvou, keď ju anticipuje otázkou na s. 13: „Má-li věda zůstat vědou, racionalita racionalitou, má ‚sama sebe‘ definovat zevnitř, izolovat se od ostatních způsobů vědění, či naopak – vědoma si své nepriviligované příslušnosti k souboru všech způsobů vědění – má ‚obhajovat‘ svou identitu interaktivně, vědome se vystavit ‚metodologickým‘ atakům ne-racionalit, ba dokonce přetvářet se pod vlivem ne-racionalistické kritiky do svých budoucích podob, které se budou vyznačovat odlišností od podob minulých a zároveň schopností uchovat svoji proměnlivou identitu?“. Může vnímavý lingvista nereagovat na túto výzvu otázkou, v akej interakcii je, resp. má byť lingvistické vedenie s nevedeckým vedením o jazyku? Nie je to skutočne tak, že jazykovednému vedeniu prinajmenšom v istých súvislostiach (napr. v súvislosti s výkladovým slovníkom, alebo s jazykovou kultúrou) neprináleží privilegovanosť vo vzťahu k nevedeckému vedeniu? Najmä v slovenskom jazykovom prostredí sa vtiera do pozornosti otázka, či bežný používateľ jazyka na základe svojho nevedeckého jazykového vedenia často neprejavuje jemnejší zmysel pre jazykovú realitu ako nositeľ lingvistického vedenia. Spomínaná interaktívnosť je tu naliehavo žiadaná.

Čitateľ knižky J. Kořenského vstupuje do siete ideí, ktorej uzlové body – epistemologické a metodologické ťažiská súčasného poznávania jazyka – sú zreteľne vyznačené. Autor ho priťahuje k týmto ťažiskám, pomáha mu vidieť ich podstatu a provokuje ho k noetickým reakciám. Dobrou ukážkou brilantnej noetickej analýzy je štúdia o spôsoboch používania slova paradox vo „vědních řečích“. Štúdia vyúsťuje do formulácie základného paradoxotvorného faktora súčasného skúmania jazyka a reči. Opisuje ho ako rozpor vyplývajúci z potreby konzistentnej, integrovanej, nerozpornej teórie, ktorá protirečí potrebe nereduktívneho, nediskrétného chápania predmetu. Priťahuje čitateľa k javu, ktorý takpovediac noeticky citlivý lingvista prežíva ako „útrapy z rozumu“. Ide o protiklad jazyk : reč, o redukovanú predstavu o jazyku ako predpokladovej báze reči. Na jednej strane tlak rozumu smeruje k redukcii, k hľadaniu poriadku, k sprehľadneniu základu rečovej činnosti a na druhej strane „zrak“ rozumu nemôže nevnímať schematizáciu, ktorú prináša so sebou redukcia (poznáme to ako opozíciu štrukturalistickej a postštrukturalistickej, resp. postmodernej noetiky). J. Kořenský nastavuje výhybku pre ďalšie smerovanie noetického rušňa: „... vytváření a dotváření takových způsobů racionálního souzení, které jsou schopny reagovat na netradiční představy o předmětu, jimž je to, co nazýváme řečí a jazykem“ (s. 55).

Druhá časť knižky zahŕňa štyri štúdie, z ktorých dve sú venované jazykovým a komuni-

kačným otázkam v integrujúcej sa Európe (tretia štúdia sa dotýka reči metropoly a v poslednej štúdii ide o makrotextologické prostriedky skúmania spoločenských interakcií). Úvahy Kořenského o postavení národných jazykov v Európe, o ich interakcii, o jazykovej situácii v tomto integrujúcom sa makrocelku aj o vytvárajúcich sa nových komunikačných podmienkach vnímam ako užitočný príspevok k diskusiám o jazykovej politike Európskej únie. Autor pripomína skúsenosť z koexistencie slovenčiny a češtiny v jednom štátnom útvare a vyvodzuje z nej, že je užitočateľná pri riešení európskych jazykových otázok. Jeho úvahy o hypotetickom modelovaní a prognózovaní komunikačnej situácie budúcej Európy sú podnetné, najmä keď si uvedomíme, že táto téma v našom prostredí ešte nenašla primeraný ohlas.

Súbor štúdií J. Kořenského je reálnym obohatením intelektuálnej bázy súčasného globálneho aj racionálneho uvažovania o poznávaní jazyka, o jeho smerovaní, ktoré sa komplikuje značnou diverzifikáciou prístupov, postmodernistickými útokmi na racionalizmus ako motívant pripisovania privilegovanej pozície vedeckému vedeniu, ako aj vonkajšími tlakmi súčasných civilizačných a kultúrnych podmienok fungovania jazykového spoločenstva. Po knižke tohto zreleho mysliteľa by mali rozhodne siahnúť jazykovedci, ktorí sa zamýšľajú, resp. chcú zamýšľať nad fundamentálnymi noetickými otázkami súčasnej jazykovedy a majú ambície vstúpiť do príslušného diskurzu.

Juraj Dolník

FURDÍK, Juraj: *SLOVENSKÁ SLOVOTVORBA (TEÓRIA, OPIS, CVIČENIA)*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

Prof. PhDr. Juraj Furdík, CSc., (1935 – 2002) patril k jedinečným vedecko-pedagogickým osobnostiam Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, nevynímajúc ani jeho významné účinkovanie na poli slovenskej lingvistiky, ale aj v širšom stredoeurópskom jazykovednom kontexte. Venoval sa hlavne otázkam výskumu lexikálnej zásoby jazyka, konkrétne slovtvorbe (porov. napr. *Zo slovtvorného vývoja slovenčiny*, 1971; P. Ondrus – J. Horecký – J. Furdík: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*, 1980; J. Horecký – K. Buzássyová – J. Bosák a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, 1989; *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie*, 1993), čiastočne aj morfológii (J. Oravec – E. Bajžíková – J. Furdík: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*, 1984, 1988), všeobecnej jazykovede a konfrontačnému výskumu slovenčiny a maďarčiny (O porovnávacom výskume slovenčiny a maďarčiny, 1976; *Gramatický rod a zhoda v slovenčine a maďarčine*, 1977), slovenčiny a nemčiny (*Motivačná nasýtenosť textu v slovenčine a nemčine*, 1991). Žiaľ, musíme použiť už len préteritum slovíes „patrit“ a „venovať sa“, pretože nás 7. augusta 2002 náhle opustil (nekrológ v *Slovenskej reči*, 2002, roč. 67, č. 6, s. 365 – 374; a *Kultúre slova*, 2003, roč. 37, č. 3, s. 158 – 160). Spomienku na tohto dobrého človeka, vedca a pedagóga nám prináša posmrtné vydaná učebnica *Slovenská slovtvorba (Teória, opis, cvičenia)*.

Teoretické východiská a terminologické pojmy jazykovednej disciplíny pomenovanej Jurajom Furdíkom ako derivatológia, t. j. náuka o tvorení slov, náuka o slovtvornej motivácii, slovtvorba, „absorbovali“ na prednáškach a seminároch jeho študenti. Mnohé deriva-

tologické termíny sú natoľko špecifické (napr. *motivácia*, *typy motivácie*, *motivant*, *motivát*, *demotivácia*, *remotivácia*, *motivačná intencia*) a zároveň podané autorom tak významovo priezračne, že v jazykovedných kuloároch sa hovorí o nich ako o typických „furdíkovských“ pojmoch. Niektoré jeho pracovné plány a zámery zostali len v rukopisných skicách, preto potešilo, keď sa Martin Ološtiak, editor predkladanej práce a zároveň priamy profesorov žiak, podujal skompletizovať a dokončiť rozpracovanú učebnicu slovenskej slovtvorby, ktorú J. Furdík zamýšľal napísať. O to viac sa cení skutočnosť, že napriek torzovitosti zanechaného rukopisného fragmentu a ťažkostiam spojených s dopĺňaním „prázdnych miest“ samotným editorom učebnica vyšla v relatívne krátkom čase.

M. Ološtiak v predhovore zoznamuje čitateľov s usporiadaním textu a spôsobom jeho spracovania, v záverečnej poznámkovej časti bližšie komentuje pramenný materiál, príp. zdôvodňuje prevzatie a upravenie niektorých štúdií (ktoré tematicky zapadajú do koncepcie) z už publikovaných textov J. Furdíka (napr. kapitola o motivačnej intencii, *Slovenská reč*, 1998, roč. 63, č. 6, s. 321 – 329). Čitateľ sa tak dozvie, ako plánoval rozvrhnúť prácu samotný autor a čo modifikoval, resp. doplnil editor.

Predkladaná práca predstavuje precízne spracovanie základných teoretických pojmov slovenskej slovtvorby, s ich aplikáciou na slovtvorný rozbor slov a tiež s ich uplatnením v koncepcii pripravovaného *Slovtvorného slovníka slovenčiny*, ktorý pripravujú PhDr. Ľudmila Lipťáková, CSc., a Mgr. Katarína Vužňáková-Dziaková na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove v úzkej spolupráci s Ing. Karolom Furdíkom, synom prof. Juraja Furdíka. Učebnica je rozvrhnutá do troch väčších kapitol.

Prvá, pod názvom *Teória tvorenia slov* (s. 23 – 99; pôvodný text J. Furdíka), uvádza do slovtvornej problematiky. Treba poznamenať, že autor vyčleňuje **derivatológiu**, resp. motivatológiu, ako osobitnú lexikologickú disciplínu a určuje jej vzťah k ostatným jazykovedným disciplinám – k fonológii, morfológii, syntaxi, štylistike, etymológii, onomastike, dialektológii, ku konfrontačnej lingvistike, lexikografii atď. Predmetom derivatológie je podľa J. Furdíka slovtvornomotivačný (skrátene slovtvorný) systém jazyka, teda lexikálna zásoba jazyka, ktorej jednotky sú vo vzťahu slovtvornej motivácie. **Slovtvorná motivácia** je jedným zo základných systémotvorných princípov jazyka, ktorý vysvetľuje vznik odvodeného, resp. zloženého slova. Ide o „synchronne uvedomovaný obsahovo-formálny vzťah medzi slovom A chápaným ako východiskové (motivujúce slovo, motivant) a slovom B (motivovaným slovom, motivátom), opierajúcim sa o formu a význam slova A: *škola* → *školník* ,ten, kto sa stará o chod školy‘, *vyšetrovať* → *vyšetrovateľ* ,ten, kto niečo vyšetroje‘.“ (s. 156). V porovnaní s M. Dokulilom (*Tvoření slov v češtině*, 1962), ktorý rozlišuje motiváciu a fundáciu, pracuje J. Furdík len s pojmom motivácia, pričom popri slovtvornej motivácii rozlišuje aj **paradigmatickú**, t. j. významovú súvzťažnosť lexémy s inými lexémami istej sémantickej skupiny (paradigmy), spojených spoločnou významovou časťou (napr. adjektíva *múdry*, *vzdelaný*, *chápaný* spája význam „vyznačujúci sa veľmi dobrými rozumovými vlastnosťami“); **zvukovú (imitatívnu) motiváciu** – napodobňovanie mimojazykových zvukov, ktoré sú späté s označovaným javom, napr. *kukučka kuká*; **sémantickú motiváciu** – uplatňuje sa pri viacvýznamových jednotkách, ktorých sekundárne významy sú odvodené od prvotného významu (*hlava* – časť tela, *hlava štátu* – vedúca alebo zodpovedná osoba); **syntaktickú motiváciu** – ako vlastnosť združených pomenovaní (*skok o žrdi*); a napokon **frazeologickú motiváciu**, ktorá

združuje viacslovnosť (syntaktickú motiváciu), obraznosť (sémantickú motiváciu), konotácie a expresívnosť vo frazémach (*vziať nohy na plecia*). Pomocou týchto druhov motivácií sa špecifikuje konkrétny predmet výskumu tej-ktorej lingvistickej disciplíny.

Za základnú jednotku slovotvorby považuje J. Furdík **derivatému**, ktorá v užšom zmysle zahŕňa odvodené a zložené slová ako produkty slovotvornej motivácie, čiže motiváty (*dnes* → *dnešný*, *stroj s kladkou* → *kladkostroj*), v širšom zmysle do nej autor radí aj motivanty ako východiská slovotvorne motivovaných slov. Dvojica slov spojená motivačným vzťahom – motivant a motivát – sa nazýva **motivačná dvojica** (*dom* → *domček*) a J. Furdík podáva päť pravidiel na určenie smeru motivácie, a to formálne pravidlo, sémantické pravidlo, pravidlo sémantickej priority, štylistické pravidlo a pravidlo vzájomnej motivácie. Pristavíme sa pri poslednom pravidle, ktoré znie: „Ak si dve slová sémanticky aj morfeematicky korešpondujú a ani jedno z nich nemožno pokladať za bohatšie, resp. komplexnejšie ako druhé, predpokladáme ich *vzájomnú motivovanosť*“ (s. 27), napr. *šovin-izm-us* ↔ *šovin-ist-a*. Význam týchto slov možno vyložiť vzájomným odkazom: *šovinizmus* „presvedčenie šovinstov“, *šovinista* „vyznávač šovinizmu“. Vzájomnou motiváciou však môžu byť utvorené aj morfeematicky si nekorešpondujúce lexémy, keď jeden z členov motivačnej dvojice môže mať o jednu slovotvorne relevantnú morfému viac. Patria sem prípady (nie čistých) vidových dvojíc typu *dýchať* – *dýchnuť*, *padat’* – *padnúť*, pri ktorých dochádza k nesúladu medzi formálnym motivačným vzťahom a sémantickým motivačným vzťahom. Na základe formálneho pravidla vo funkcii motivanta vystupuje nedokonavé sloveso ako morfeematicky chudobnejšie, motivátom je dokonavé sloveso ako morfeematicky bohatšie (*dých-at’* → *dých-n-úť*, *pad-at’* → *pad-n-úť*). Z hľadiska sémantiky sú však obidve slovesá vzájomne motivované: *dýchať* → *dýchnuť* „dýchať iba raz“, *dýchnuť* → *dýchať* „viac ráz dýchnuť“ (diagnostická slovotvorná parafráza zároveň odkrýva ich inherentné vlastnosti: jednorazovosť pri dokonavom slovese a viacrázovosť, resp. duratívnosť pri nedokonavom slovese). Pohľad formálny je teda *dýchať* → *dýchnuť*, pohľad sémantický *dýchať* ↔ *dýchnuť*. Transflexne utvorené vidové dvojice, ktoré majú rovnaký počet a štruktúru morfém (koreňová + gramatická morféma), sa vyznačujú z formálneho aj sémantického hľadiska vzájomným motivačným vzťahom, napr. *hod-it’* ↔ *hádz-at’*, podobne ako typ *šovin-izm-us* ↔ *šovin-ist-a*.

So smerom motivácie súvisí aj ďalší pojem – **motivačná intencia** ako schopnosť lexémy tvoriť s inou lexémou motivačnú dvojicu, či už ako motivant alebo motivát. Motivačná intencia sa skúma v smere od motivanta (zľava) a v smere k motivátu (napravo), napr. *písať* → *prepísať* → *prepisovať*. Analogicky podľa štyroch slovesných intencných typov J. K a č a l u (Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989) hovorí J. Furdík o štyroch typoch motivačnej intencie:

1. typ L(exéma) →
napr. *s t ô l* → *stolík*,
2. typ → L →
napr. *písať* → *n a p í s a t’* → *nápis*,
3. typ → L
napr. *písať* → *n a p í s a t’*,
4. typ L
napr. *m a k r a m é*.

Autor, samozrejme, nestotožňuje slovesnú intenciu s motivačnou, poukazuje na ich analogické vlastnosti, ale špecifikuje aj rozdiely medzi nimi, napr. slovesná intencia je vlastnosťou

stovies, „motivačná intencia je vlastnosťou všetkých lexém patriacich do slovotvorne aktívnych slovných druhov... Ani pri slovesách sa však príslušnosť k typu slovesnej intencie nestotožňuje s príslušnosťou k typu motivačnej intencie“ (s. 81), napr. pri slovese *písať* je slovesná intencia $\leftarrow V \rightarrow$ (*žiak píše úlohu*), motivačná intencia je $L \rightarrow$ (*písať* $\rightarrow$ *pisateľ*). Motivačná intencia slova sa odhalí prostredníctvom slovotvorného radu a slovotvorného hniezda, v ktorom sa ukáže pozícia konkrétneho (motivovaného) slova a jeho vzťahy k ostatným členom slovotvorného radu či hniezda.

Schopnosť slova vystupovať ako motivant – **motivačný potenciál slova** – závisí od rôznych činiteľov, napr. od príslušnosti k slovnému druhu, od stupňa vlastnej motivovanosti, od štylistickej hodnoty slova a pod. Ako uvádza J. Furdík, čím sa slovo nachádza na vyššom stupni slovotvornej derivácie, tým nižší je jeho motivačný potenciál, napr. substantívum *cukráreň* nachádzajúce sa na 2. stupni slovotvornej derivácie (porov. *cukor* $\rightarrow$ *cukrár* $\rightarrow$ *cukráreň*) motivuje už len adjektívum *cukrárenský*. Na druhej strane môžeme doplniť, že čím stojí slovo na vyššom stupni formálnej derivácie, teda čím je vzdialenejšie od východiskového motivanta, vzniká možnosť, že je odvodené z viacerých zdrojov, t. j. od rôznych motivantov (uplatňuje sa tu teda viacnásobná motivácia). Túto skutočnosť pozorujeme napr. pri slovesách, konkrétne pri sekundárnych imperfektívach (*volať* $\rightarrow$ *obvolať* $\rightarrow$ ***obvolávať***, *volať* $\rightarrow$ *volávať* $\rightarrow$ ***obvolávať***).

Jedným zo základných tvrdení celej J. Furdíkovej teórie je téza o demotivačnom charaktere lexikálnej zásoby jazyka. **Demotivácia** je oslabenie slovotvorného významu naznačeného slovotvorným základom a formantom (teda slovotvornou formou); postupné odchýlenie sa lexikálneho významu od slovotvorného významu, čo spôsobuje, že slovotvorne motivované slovo postupne stráca sémantickú a formálnu súvzťažnosť so svojím motivantom a zo synchronného hľadiska sa začína cítiť ako neodvodené (napr. motivanta *krájať* v substantíve *krajčír* nám odhalí už len etymologická analýza). Tento proces má cyklický charakter – motivované slová sa postupne demotivujú, stávajú sa z nich synchronne neodvodené jednotky, čo sa prejavuje aj tým, že sa zvyšuje ich motivačný potenciál ako motivantov a vytvárajú si vlastné slovotvorné hniezda. Autor ďalej pokračuje, že demotivácia sa môže prejaviť na úrovni formy (napr. keď v jazyku chýba motivant – porov. slovenskú lexému *otázka* z českého slovesa *tázat se*) alebo na úrovni významu (napr. *spisovateľ* nie je „osoba, ktorá /hocičo/ spisuje“). Toto konštatovanie je podľa nášho názoru opodstatnené, no dovolíme si ho ešte trochu spresniť. Pri demotivácii na zvýšenie motivačného potenciálu odvodených slov stačí, ak sa demotivuje, oslabí ich slovotvorný význam (onomaziologická štruktúra), slovotvorná forma sa ešte môže uvedomovať ako odvodená (všeobecne totiž platí, že demotivačnému cyklu podlieha najprv obsah, až potom forma; podľa J. Furdíka: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie, 1993, s. 31, 41). Pozorujeme to napr. pri slovese *pozerat'*, v ktorom dokážeme prostredníctvom „deriváčnej histórie“ slova odhaliť jeho prvotného motivanta (*zrieť* $\rightarrow$ *pozrieť* $\rightarrow$ *pozerat'*; pravda, alternácie v základe alebo na hranici základu a formantu môžu niekedy značne zastierať slovotvornú štruktúru, resp. jej priezračnosť). Prefix *po-* už bližšie nešpecifikuje význam slovesa *pozerat'* z hľadiska spôsobu slovesného deja. Samotné sloveso *pozerat'* motivuje vlastnú vidovo-slovotvornú paradigmu (*dopozerat' /sa/, napozerat' sa, opozerat' /sa/, popozerat' /sa, si/, zapozerat' sa*) a vystupuje v pozícii neutrálnejšieho korelátu v porovnaní so svojím prvotným motivantom *zrieť*, ktorý je štylisticky príznakový – ide o poetizmus.

Pri výklade derivatému ako základnej jednotky slovotvorby sa J. Furdík díva na jej formálnu (slovotvorný základ, slovotvorný formant, trunkácia, hláskové alternácie ako sprievod-

ný slovtvorný jav, schéma slovtvorného vzorca) i obsahovú štruktúru. Závažným bodom tejto práce je **ternárna koncepcia onomaziologickej štruktúry** motivovaného slova, inšpirovaná koncepciou L. Nováka o začiatku – strede – konci, M. Dokulilovým (Tvoření slov v češtině, 1962) pojmom *onomaziologický spoj* a analýzou E. S. Kubriakovovej o „vnútornej syntaxi“ slovtvorne motivovaných slov. Podľa tejto koncepcie obsahovú stránku derivatému netvorí iba onomaziologická báza (OB), formálne vyjadrená slovtvorným formantom (SF), a onomaziologický príznak (OP) reprezentovaný slovtvorným základom (SZ), napr. *ryb-ár* „osoba mužského pohlavia, ktorá /chytá/ ryby“; ale jej súčasťou je aj implicitne prítomný, v slovtvornej forme explicitne nevyjadrený onomaziologický spoj – OS (v danej lexéme *rybár* je onomaziologický spoj v slovtvornom význame naznačený v zátvorkách /chytá/). V tomto onomaziologickom spoji sa kondenzujú formálne nevyjadrené sémy slovtvorného významu a tiež sa zhromažďujú sémy, ktoré sú už súčasťou užšieho lexikálneho významu slova ako **sémantický dodatok**, napr. v lexéme *vrátnik* je slovtvorný význam „ten, kto (OB) má na starosti (OS) vráta (OP)“; lexikálny význam je už posunutý: „ten, kto (OB) má na starosti vchod do (verejnej) budovy (OS)“.

Onomaziologický spoj nie je teda podľa J. Furdíka v slovtvornej forme derivátu, resp. kompozita vyjadrený, ide o komponent iba obsahovej roviny pomenovania, bez formálneho stvárnenia. O existencii tohto tretieho člena onomaziologickej štruktúry uvažuje aj J. Horecký (Onomaziologická štruktúra slovenčiny, SJS pri SAV 2003, s. 10), ale on kladie onomaziologický spoj do oblasti onomaziologickej bázy, ktorá potom odkazuje na vonkajší, pojmový obsah a zahŕňa aj možné sémantické odtiene (významy), rozličné „onomatologické“ pravidlá, resp. poukazy na rozličné fonologické alternácie.

V súvislosti s onomaziologickou štruktúrou odvodených slov by sme sa chceli pristiaviť pri onomaziologickej štruktúre predponových slovies. Podľa našej mienky tvrdenie autora, že pri motivovaných slovách (spomínaný typ *rybár*) je slovtvorný formant (-ár) vyjadrovaťelom onomaziologickej bázy („ten, kto“), kým slovtvorný základ (*ryb-*) korešponduje s onomaziologickým príznakom („/má dejový vzťah k/ rybám“), neplatí absolútne, resp. môže ísť o dvojaké vnímanie problému. Práve pri predponových slovesách možno onomaziologickú štruktúru vykladať aj opačne, t. j. onomaziologická báza zodpovedá slovtvornému základu a onomaziologický príznak koreluje so slovtvorným formantom (iba v prípade, že základové sloveso je už synchronne nemotivované), napr. onomaziologická štruktúra slovesa *dozrieť* (= dať pozor; dohliadnuť) môže vyzerať takto:

SF		SZ
<i>do</i>	-	<i>zrieť</i>
„k niečomu“	[a dať pozor]	„dej – zrakom sledovať“
OP	OS	OB

No na druhej strane na prefixálne slovesá sa dá hľadieť aj tak, že ich prefix (SF) je onomaziologickou bázou, na ktorú sa pripájajú iba určité typy slovesných základov (SZ) ako nositeľa onomaziologického príznaku, napr. k prefixu *pri-* s významom „smerovanie deja k niečomu“ sa môžu pripájať slovesné základy pohybových slovies (*priviezt', priniesť', pricestovať', prífrčať*). Ako vidno, onomaziologická štruktúra predponových slovies nie je ešte presne zadefinovaná a je otázne, či sa vôbec dá onomaziologicky presne uchopiť.

Koniec prvej kapitoly uzatvára podrobná onomaziologická analýza substantívnych derivátov a zložených slov (substantív a adjektív), ktorú editor spracoval na základe pub-

likovaných textov (porov. J. Furdík: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie, Levoča 1993, s. 76 – 93), prednášok a rukopisného materiálu. Pomocou slovotvorných vzorcov sa autor vyjadruje k jednotlivým slovotvorným typom transpozíčnej, modifikačnej a mutačnej onomaziologickej kategórie. J. Furdík teda nadviazal v klasifikácii onomaziologických kategórií na M. D o k u l i l a (Tvoření slov v češtině, 1962). V metatextových poznámkach editor polemizuje o diskutabilných otázkach niektorých slovotvorných typov, napr. spochybňuje modifikačný charakter relatív (názvov podľa vzťahu) typu *nadváha*, *exmanžel*. Škoda len, že sa autorovi nepodarilo rozpracovať takýmto spôsobom aj ostatné slovnodruhové deriváty.

Za akúsi kompenzáciu v istom zmysle možno považovať aspoň súhrnný prehľad onomaziologických kategórií odvodených (substantívnych, adjektívnych, slovesných a prislovkových) a zložených slov (substantívnych a adjektívnych kvázikompozít a kompozít), ktorý obsahuje druhá kapitola *Opis niektorých slovotvorných parametrov* (s. 100 – 137). Aj tu však možno nájsť zopár ešte nedoriešených prípadov, napr. k substantívny derivátom transpozíčnej kategórie radí J. Furdík aj onomaziologickú kategóriu spredmetnenie existencie (*kamarátstvo*, *amaterizmus*), ktorá v analýze predchádzajúcej kapitoly nebola ešte uvedená. M. Ološtiak sa v súlade s M. S o k o l o v o u odôvodnene domnievajú, že desubstantíva s formantom *-stvo* typu *priateľstvo* sa vymykajú chápaniu transpozície (typ onomaziologickej kategórie, pri ktorom sa mení slovný druh, nie však lexikálny význam, napr. *zelený* – *zeleň*, *čítať* – *čítanie*), pretože pri motivačnej dvojici *priateľ* → *priateľstvo* sa neprekráča hranica slovného druhu – motivant i motivát sú substantíva.

Hoci sa recenzovaná učebnica dotýka derivatologických javov, autor sa prostredníctvom niektorých tém okrajovo vyslovuje aj k morfológickým otázkam, napr. k stupňovaniu adjektív či k slovesnému vidu. Je známe, že J. Furdík sa aspektologickej oblasti hlbšie nevenoval, no vo všeobecnosti považoval celú vidotvorbu za slovotvorbu (v protiklade napr. s M. Sokolovou, ktorá pripúšťa existenciu čistých sufixálnych, transflexných i prefixálnych vidových dvojíc: *preskočiť* – *preskakať*, *vyrobiť* – *vyrábať*, *veriť* – *uveriť*). To znamená, že členy vidových dvojíc vnímal ako dve samostatné lexémy, nie ako gramatické formy jedného slovesa. Ako uvádza M. Ološtiak, v posledných rokoch však J. Furdík upravil svoje tvrdenia: spôsob slovesného deja (*písať* – *vypísať*) má podľa neho slovotvorný charakter, čistá vidotvorba (*písať* – *napísať*) je morfológickej povahy. Staršie a novšie stanovisko však J. Furdík explicitne nezdôvodňuje. V prehľade onomaziologických kategórií sa uplatňuje ešte autorovo predchádzajúce (slovotvorné) stanovisko, keď slovesný vid a spôsob slovesného deja radí k modifikačnej kategórii deverbatív, pričom pri perfektivizácii rozoznáva tieto slovotvorné typy: čistá perfektivizácia (*potrestať*, *kopnúť*), lokalizovanosť (*zhodiť*, *vysypať*), temporálnosť (*prespať*, *rozkríčať sa*), modalitosť (*doliať*, *zajesť si*); medzi imperfektíva patria: trvacie slovesá – duratíva (*dokončovať*, *zACLÁŇAť*), opätovacie – iteratíva (*niesť* → *nosiť*) a opakovanie – frekventatíva (*chodievať*, *opijať*).

Ponímanie kvázikompozít, t. j. nepravých kompozít, u J. Furdíka nekorešponduje úplne s výkladom M. S o k o l o v e j (M. Sokolová a kol.: Morfematický slovník slovenčiny, 1999). Kým J. Furdík považuje lexémy typu *angl-o-fil-0*, *rus-o-fil-0* za kvázikompozitá, M. Sokolová ich posudzuje ako kompozitá, keďže dané elementy existujú v koreňových morfémech (*fil-o-zof-i-a*). Kvázikompozitá vo všeobecnosti majú jednu nepravú koreňovú morfému – afixoid (domáci: *mal-o-vý-rob-a*, *boh-o-slov-ie*; prevzatý: *vide-o-zá-znam-0*, *rus-o-fil-0*), ktorá

frekventovaným využitím v rôznych kvázikompozitách (*bi-o-mas-a*, *bi-o-plyn-0*, *bi-o-sfér-a*) už nemá status koreňových morfém, ale nedosahuje ešte kategoriálny význam derivačných afixov. Podstatu afixoidov vystihla M. Sokolová (Morfematický slovník slovenčiny, 1999, s. 33): „Podľa segmentácie sú to koreňové morfy, podľa funkcie afixoidy...“. V tejto súvislosti sa núka otázka, kde viesť hranicu medzi afixoidom a afixom, koreňovou morfémou a afixoidom, čo identifikovať ako koreňovú morfému a čo už ako derivačnú morfému? Do skupiny kvázikompozit s prevzatým prefixoidom by sa mohli zaradiť napr. aj motiváty s komponentom *pseud(o)-* (*pseudoveda*, *pseudonym*). Významovo však zodpovedajú modifikačnej kategórii negatív (popieracích názvov, napr. *ne-fajčiar*; *pa-veda*) pri substantívnych derivátoch, pričom vyjadrujú aj isté (negatívne) hodnotenie celého motivátu: *pseudoveda* „nepravá, falošná veda“, *pseudonym* „krycie, nepravé meno“.

Kapitola ďalej prináša informácie o produktivnosti slovotvorných prostriedkov, o inventári a štruktúre slovotvorného systému, naznačuje tendencie slovotvorného vývinu slovenčiny od predkodifikačného obdobia cez A. Bernoláka, L. Štúra až po súčasnosť, sumarizuje funkcie slovotvornej motivácie (systemizačná, integračná, kondenzačná, adaptačná). Na základe kvantitatívnych ukazovateľov slovotvorne motivovaných slov v jednotlivých funkčných štýloch J. Furdíkovi vychodí, že najhojnejším zastúpením slovotvorne motivovaných slov sa vyznačujú odborné texty, čo je v podstate logické, keďže ich bohatá informačná nasýtenosť si vyžaduje významovo priezračný obsah lexikálnych jednotiek, a tým aj komunikačnú jednoznačnosť. Tieto konštatovania vedú autora k definovaniu pojmu **motiváčna nasýtenosť textu** (zastúpenie slovotvorne motivovaných slov v texte), čo je rozhodujúce z hľadiska lexikálnej koncentrovanosti a kondenzovanosti textu; a tiež k vymedzeniu ďalšej funkcie slovotvornej motivácie, a to textovo-štylistickej. Kapitulu uzatvára pohľad na lexikografické spracovanie slovotvorného slovníka slovenčiny. Ide o aplikáciu zistených teoretických poznatkov z lexicologického i derivatologického výskumu do praxe.

Tretia kapitola *Slovotvorná motivácia vo vyučovacej praxi* (s. 138 – 150) prezentuje postup pri slovotvornom rozbere, ktorý J. Furdík využíval vo svojej pedagogickej práci. Jej súčasťou sú aj praktické cvičenia pre poslucháčov slovenčiny.

Celkový obraz prof. J. Furdíka dokresľuje bibliografia jeho derivatologických prác za roky 1967 – 2002, ktorú vypracovali L. Dvoň s M. Ološtiakom. Pohľad na derivatológa Juraja Furdíka priniesla v doslove jeho dlhoročná súputníčka PhDr. Klára Buzássyová, CSc., ktorá dobre poznala a chápala jeho erudovaného vedeckého a ľudského ducha.

Didaktická stránka práce sa odráža v usporiadaní jednotlivých kapitol, v ktorých sa postupuje od známeho k neznámemu, od jednoduchšieho ku komplexnejšiemu. Študenti ako potenciálni čitatelia v nej nájdu zreteľne vysvetlené základné pojmy (slovotvorný základ, slovotvorný formant, vzťah medzi slovotvornou štruktúrou a morfematickou štruktúrou derivatému, slovotvorné spôsoby a postupy, slovotvorné útvary, slovotvorné hniezdo, motivačná intencia, onomaziologická kategória a pod.). Výhodnou pomôckou je aj zoznam základných derivatologických termínov opísaných v práci. K dôležitým pozitívam učebnice ako inštruktívneho materiálu patrí zjednotenie a hierarchizácia pojmov a termínov súvisiacich s obohacovaním lexiky (najmä s. 64 – 73). Tak J. Furdík rozlišuje slovotvorné spôsoby, t. j. deriváciu a kompozíciu; v rámci ktorých sa využívajú slovotvorné postupy (sufixácia, prefixácia, transflexia, reflexivizácia a konfixácia). V doterajšej slovotvornej tradícii sa pojmy slovotvorný spôsob a slovotvorný postup vnímali ako synonymné, alebo sa zamieňali. Starší a heterosémický ter-

mín konverzia¹, príp. bezpríponové tvorenie slov (slovotvorný postup tvorenia slov pomocou súboru gramatických morfém s prípadnými sprievodnými alternáciami, pričom nezáleží na tom, či ide o zmenu slovného druhu, napr. *let-iet'* → *let-0*, *vy-syp-at'* → *vy-sýp-at'*, *su-sed-0* → *su-sed-a*) nahrádza autor po racionálnom zdôvodnení a tiež v intenciách s M. Dokulilom² termínom **transflexia** (s. 68). Transflexia sa okrem iného využíva aj pri vidotvorbe (*u-has-it'* → *u-háš-at'*, *ob-men-it'* → *ob-mieň-at'*). Novým termínom, dosiaľ oficiálne neoznačeným – **reflexivizáciou** (s. 69) –, pomenúva J. Furdík aj slovotvorný postup pomocou reflexivizačných komponentov *sa/si* využívaný pri tvorbe zvratných slovíčok, ktorý môže byť jednoduchý (*vy-tratiť'* → *vytratiť sa*) alebo kombinovaný s inými slovotvornými postupmi (*hrať'* → *zahrať si*). Autor ďalej uvádza tri druhy reflexivizácie: detranzitivizáciu (*hnať'* → *hnať sa*, pasivizáciu (*klamať'*) → *klamať sa* a reciprocitu (*bit'*) → *bit' sa*.

O tom, že *Slovenská slovotvorba* aspoň čiastočne vyplnila citeľnú medzeru v absencii syntetickej vysokoškolskej učebnice slovenskej slovotvorby nemožno pochybovať. Hoci sú od roku 2003 k dispozícii *Základy slovenskej lexikológie* (I. Ripka – M. Imrichová) či *Lexikológia* (J. Dolník), samostatné monografické spracovanie slovotvornej problematiky však od vyjdenia J. Horeckého práce *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959; prepracované vydanie *Slovenská lexikológia 1. Tvorenie slov*, 1971) dosiaľ komplexne zrealizované nebolo. Aj v tom je prínos predkladanej učebnice, ponúkajúcej nové uchopenie témy, ktorej základné teórie sú podložené precíznou kvantitatívnou a kvalitatívnou analýzou. Nie je to však uzavretá jazykovedná oblasť. Sám autor, J. Furdík, svojím uvažovaním otvára neprebádané miesta a podnecuje k novým výskumom. Témou ďalších derivatologických bádanií sa môže stať napr. analýza a komparácia morfológických a slovotvorných alternácií; onomaziologická štruktúra slovíčok a adjektív; slovotvorná antonymia; otázka slovotvorných formantov alebo relačných adverbálnych morfém pri vlastnostných príslovkách typu *dobré*, *hlasno*, *macošsky*; inverzné feminatíva typu *vdova* → *vdovec*, *striga* → *strigôň* pri modifikačnej kategórii desubstantív; propriálna slovotvorba; vzťah vidotvorby a slovotvorby; postavenie slovesných podstatných mien; polyfunkčnosť morfém *sa/si*. Osobne nám chýba kapitola, ktorá by aspoň naznačila inovačné procesy pri tvorení neologizmov a neuzuálnych pomenovaní (okazionálnych a potenciálnych slov), ktoré sú jedným z prejavov obohacovania lexiky jazyka. Spomenuté „biele miesta“ (nielen) slovotvorného výskumu tak môžu byť do budúcnosti hodenu rukavicou.

Nicol Janočková

---

¹Termín konverzia má v lingvistike viacvýznamové uplatnenie. Pomenúva sa ním: 1. spôsob tvorenia slov bez slovotvorných afixov prevedením daných slov do inej paradigmatickej sústavy a do iného slovného druhu (napr. *okolo* – predložka, príslovka, časťica); 2. slovotvorný postup, pri ktorom sa využíva súbor gramatických morfém, úlohu formantu plní gramatická morféma ako celok (napr. *hrať'* → *hra*, *vietor* → *vetrit'*, *pekný* → *pekne*); 3. vzťah medzi dvoma výrazmi (vetami), ktoré opisujú tú istú situáciu, ale ktoré do „prominentnej“ (najčastejšie podmetovej) pozície vysúvajú vždy iného účastníka, napr. *Peter predal Karolovi auto.* – *Karol kúpil od Petra auto.*

² K otázke slovných druhových prechodů, zvl. transpozice. *Slovo a slovesnost*, 43, 1982, č. 4, s. 262.

NOVÁ SLOVA V ČEŠTINĚ. SLOVNÍK NEOLOGIZMŮ. 2. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martinčové. Praha: Academia 2004. 568 s.

V nadväznosti na prvý zväzok slovníka českých neologizmov (1998; recenzovali sme ho v Jazykovednom časopise, 50, 1999, č. 1, s. 41 – 44), dostal sa do rúk záujemcov o novú lexiku v češtine a nielen v nej druhý zväzok tohto typu slovníka. Vypracoval ho pod rovnakým vedením Olgy Martinčovej čiastočne inovovaný autorský kolektív: Olga Martinčová, Vladimír Mejstřík, Ladislav Janovec, Jitka Mravinacová, Zdeňka Opavská, Albena Rangelová, Jindra Světlá, Pavla Šmídová, Zdeňka Tichá, Ivona Tintěrová (technická redakcia). Druhý zväzok má rozsah takmer o tretinu väčší ako predchádzajúci zväzok. Obsahuje, ako hovorí informácia na obale, do 7 000 hesiel zachytávajúcích novú slovnú zásobu češtiny v bežnom vyjadrovaní, v publicistike, v politike, vo sfére marketingu, reklamy, v oblasti počítačov, mobilných telefónov. Vymenované okruhy, popri nich, pravdaže, bankovníctvo, ekonómia, ekológia, pomenovanie nových javov z oblasti životného štýlu a najmä reálna náplň týchto okruhov jasne signalizujú oblasti, ktoré v súčasnej češtine rozhodujúcim spôsobom utvárajú novú slovnú zásobu. A to pri výraznom podiele publicistickej a odbornej komunikačnej sféry.

Druhý zväzok slovníka českých neologizmov (ďalej SN 2) zachytáva podľa kritérií určených už pri tvorbe prvého zväzku novú slovnú zásobu desaťročia 1996 – 2002. Časovo nadväzuje na roky 1985 – 1995; lexiku rozpätia týchto rokov reflektuje predchádzajúci zväzok (ďalej SN 1). Je prirodzené a konštatuje sa to aj v úvodných poznámkach k spracovaniu SN 2 (s. 18), že medzi novou lexikálnou vrstvou zachytenou v SN 1 a novou slovnou zásobou podávanou v SN 2 sú bohaté významové, slovotvorné a iné vzťahy. Úlohou slovníka je tieto vzťahy rešpektovať a aj ich v novej miere ukázať. Môžeme konštatovať, že túto úlohu recenzovaný slovník spĺňa dobre a pritom bez toho, aby spôsob a miera odkazovania na slová spracované v SN 1 nejako výraznejšie negatívne ovplyvňovali používateľskú ústretovosť nasledujúceho zväzku. Koncepcia slovníka využíva totiž v zásade dva typy odkazov. Formou „viz SN 1“ sa upozorňuje, že slovo použité vo výklade významu heslového slova v SN 2 je spracované v prvom zväzku. Napríklad *ufologično* – ‚svět ufologických jevů...‘ *ufologický* viz SN 1. V prvom zväzku je vyložené nielen adjektívum *ufologický* – ‚týkající se ufologie, ufologů‘. Je tu vyložené aj substantívum *ufologie* a nesklonné prídavné meno *UFO*. (Pokiaľ budeme ďalej citovať výklady neologizmov v posudzovanom slovníku, uvádzame ich často v slovenskom preklade). Odkazovou poznámkou vo forme „Srov. hitovka v SN 1“ sa upozorňuje, že výklad slova uvedeného v SN 2 súvisí s príslušným slovom v prvom zväzku. Najčastejšie ide o prípady, keď slovo v druhom zväzku má v porovnaní s príslušným slovom v SN 1 iný, ďalší, všeobecnejší význam. Napríklad význam slova *hitovka* – ‚úspěšná píseň‘ oproti významu *hitovka* v SN 2 ‚velmi úspěšná, módná vec, výrobek, akcia‘. *Megahviezda* – v SN 1 má výklad: ‚najväčšia hviezda medzi všetkými umelcami (najčastejšie v populárnej hudbe, vo filme); megastar‘; v druhom zväzku je význam formulovaný širšie: ‚velmi, nadmieru úspěšná, populární osobnost (hviezda)‘. Ako príklad sa uvádza spojenie *megahviezda tenisového turnaje*. Aby odkazovania nebolo priveľa, v úvodných poznámkach o používaní slovníka sa uvádza menovitý zoznam relatívne frekventovaných, všeobecne známych slov, pri ktorých sa upúšťa od zásady upozorňovať na ich spracovanie v SN 1. Sú v ňom napríklad slová ako *adresa*, *akcie*, *databáze*, *CD-Rom*, *e-mail*, *spenzorovat*, *webový* (s. 19).

V druhom zväzku slovníka českých neologizmov sa uplatňuje už overený spôsob lexicografického spracovania. Podobne ako iné slovníky tohto typu, slovník zachytáva nielen nové pomenovacie jednotky, ale aj nové významy jestvujúcich slov (sú typograficky osobitne označené). Zachytáva aj nové lexikalizované spojenia a nové frazémy. V slovníku sa signalizuje expresivita výrazu. Konceptným prínosom, ktorý sme ocenili už pri prvom zväzku slovníka českých neologizmov, je, že namiesto štylistických a funkčných kvalifikátorov autori zvolili komentovaný opis komunikačnej platnosti heslových slov, predovšetkým v podobe informácie, v ktorej komunikačnej sfére či podsfére sa výraz používa. Je to riešenie vhodné predovšetkým v slovníkoch neologizmov, berie sa v ňom zreteľ na fakt, že štylistická a funkčná hodnota slov sa utvára dlhší čas, než je časové rozpätie, ktoré slovníky neologizmov reflektujú. Napríklad pri heslovom slove *býk II.* – ‚býčí trh (obchodování na burze, kdy stoupají ceny akcií, cenných papírů ap.)‘ je na konci heslovej state poznámka: ‚v profesním vyjadřování pracovníků nebo účastníků burzy a v ekonomické publicistice‘. Súčasťou heslovej state *callback, call-back* s významami 1. ‚zpětné volání; taková služba...‘ 2. ‚informační služba poskytovaná obchodními společnostmi, při níž zákazník signalizuje svůj zájem o informaci telefonickým voláním, mailem a operátor v společnosti volá zpět zákazníkovi‘, je poznámka ‚v oblasti telekomunikací‘. Ďalšie používané poznámky informujú o používaní príslušného slova v politickej publicistike, v hudobnej publicistike, v umeleckej kritike a pod. O determinologizačných tendenciách v príslušných heslových slovách sú poznámky typu ‚širi sa z odborného a profesijného vyjadrovania do publicistiky a bežnej reči‘ (porov. napr. heslo *tetrapak*) či ‚pôvodne v úzko profesijnom prostredí‘ (napr. heslo *outgoingový*).

Medzi novými slovami, o ktoré sa rozšírila slovná zásoba češtiny, je pochopiteľne mnoho anglicizmov. O výraznom príleve anglicizmov do mnohých jazykov, vďaka čomu aj tieto anglicizmy nadobúdajú internacionálny charakter, sa píše už dlhší čas. Neprekvapuje teda ani bohaté zaradenie takýchto prevzatých slov v druhom zväzku českých neologizmov. Ich lexicografické spracovanie odráža rozličnú mieru ich adaptácie (výslovnostnej, morfolologickej, slovotvornej) a integrovanosti do češtiny na škále od citátovo používaných slov blízkych podobe v angličtine až po podoby svedčiace o vysokom stupni integrovanosti do češtiny. Prvý príklad predstavujú heslové slová ako *handy* – ‚mobilní telefon‘, *street* – ‚terénní pracovník vyhledávající lidi z problémových skupin a poskytující jim pomoc‘. Väčšinou slovník uvádza výslovnosť zhodnú s výslovnosťou v angličtine, ale často uvádza aj variantnú výslovnosť bližšiu písanej podobe slova, napr.: *DVD* [dévédé, dývídí] 1. poč. ‚digitální videodisk...‘ 2. ‚přehrávač digitálních videodisků‘, alebo uvádza vo výkladovej časti heslovej state ako synonymný výraz slovo, ktoré je výslovnostne aj slovotvorne v češtine adaptovanejšou formou. Porov. heslo *cybercafé* [sajbrka-] neskl. s. <z angl.> ‚internetová kavárna; kyberkavárna‘.

Ak niektorého čitateľa možno až prekvapí množstvo prevzatí z anglického jazyka v súčasnej češtine, treba povedať aj to, že v druhom zväzku slovníka neologizmov v češtine SN 2 sa rovnako silno alebo azda ešte výraznejšie ako v prvom zväzku prejavujú aj tzv. *vyrovnávacie tendencie*. Týmto priliehavým terminologickým označením pomenovala O. Martincová (*Internacionalizace a vyrovnávací tendence*. In: *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*, Sborník příspěvků z konference. Praha, 16. – 18. června 2003. Praha, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2003, s. 17 – 22) tendencie a procesy, pre ktoré sa v jazykovednej literatúre používajú rozličné označenia: tendencia k tvoreniu z domácich zdrojov, nacionalizácia, autochtonizácia, a ktoré sa v teoreticky zameraných prácach vytyčujú

v súčasných jazykoch ako tendencie a procesy protikladné k internacionalizačnej tendencii. V citovanej štúdii sa O. Martincová odvoláva aj na B. Havránka, ktorý interpretoval v rámci teórie spisovného jazyka „medzinárodnosť“ (internationalizáciu) a „národnosť“ (nacionalizáciu) ako navzájom protikladné, avšak vyvažujúce sa tendencie už v r. 1969. Poukázal i na to, že národné spoločnosti dávajú v rôznych sociálnych podmienkach a v rozličných vývinových etapách prednosť jednej alebo druhej tendencii. V citovanej štúdii O. Martincovej, ale aj na celej ploche hodnoteného slovníka neologizmov sa ukazuje, že vyrovnávajúce tendencie možno identifikovať v pláne pomenovania, vo výrazovom pláne najmä vo výslovnosti a na rovine tvorenia slov. Na rovine pomenovania k pomenovaniu *ombudsman* ako neoficiálnemu názvu existuje spisovný výraz *veřejný ochránce práv*, k termínu *screening* existuje s rovnakou platnosťou *prosvěcování // prosvícení* (technické porovnávanie, porovnanie národných právnych noriem s normami Európskej únie). Časté je kalkovanie: *home video – domácí video*. Vo výrazovej zložke, osobitne vo výslovnosti, vyrovnávajúce tendencie sa prejavujú tak, že popri výslovnosti blízkej výslovnosti v angličtine sa v slovách aj v podslovných zložkách, napr. v prefixoidoch, uplatňuje variantná výslovnosť: *mikro- / micro-* [mikro-, majkro-]; prefix *re-* sa v lexémach realizuje s výslovnosťou *ri-* aj *re-*, zvyčajnejšou v češtine: *redesign* [ridizajn, redizajn]. Na slovtvornej rovine uplatňovanie internacionálnych afixov, prefixoidov, radixoidov typu *maxi-*, *mini-* stimulovalo v súčasnej češtine aktívnejšie využívanie domácich prefixov *vele-*, *pidi-*: *maxivýstava – velevýstava*, *maxidlužník – veledlužník*; porov. aj lexémy *veletunel* (expr. ‚finančný podvod vo veľkom‘), *velepark* (expr. ‚ohromný zábavný park‘). Domácom náprotivkom k prefixoidu *mini-* je expresívny prefix *pidi-* (s významom ‚veľmi, mimoriadne malý‘): *pidiagentura*, *pidivolby* (expr. so záporným zafarbením ‚volby s veľmi malou účasťou voličov‘).

Jazykovú tvorivosť používateľov češtiny, prejavujúcu sa často hravým prístupom k jazyku, reflektuje slovník českých neologizmov viacerými spôsobmi. Je to zachytenie celých synonymných radov pomenovaní istého javu ako ekvivalentnom termínu – prevzatíu z angličtiny. Pomenovacím motívom utvorenia slova z nejakého domáceho základu je pritom neraz náhodná zvuková blízkosť s anglickým termínom. Z reči používateľov počítačov autori NS 2 zachytili na vyjadrenie významu ‚prehliadať, prechádzať webové stránky‘ popri staršom neosémantizme *surfování*, *surfing* ďalšie synonymá *broušení*, *broušení* (porov. angl. *browser*, čes. *webový brouser*), ale aj *brouzdání*, *brouzdat*, *brouzdač*, i príležitostný expresívny výraz *brouzdal*. (Jeden z hovorových významov lexémy *brousit* je ‚potulovať sa‘; porov. i význam slovesa *brouzdat* (*se*) ‚chodiť vlhkým prostredím‘). K (pôvodne?) žartovnému pomenovaniu *sexuální harašení* SN 1, s. 267 – ‚jednání a chování (slovní komentáře, fyzický kontakt ap.) vyjadřující sexuální návrhy (obvykle na pracovišti ze strany muže v nadřizeném postavení vůči žene)‘ utvoreného na pozadí angl. *sexual harassment* pribudli v druhom zväzku ako ďalšie odvodeniny expresívne činiteľské mená *harašič*, *harašitel*, sloveso *harašit* ‚sexuálne obťažovať‘. Pri týchto odvodeninách sa už len odkazuje na prvý zväzok SN 1; štylisticky či z hľadiska komunikačnej funkcie sa nehodnotia. Iný pozoruhodný jav – častejšie využívanie princípu metafory – vidno napríklad v neologizmoch *klokanka* (= závesné nosidielka s popruhmi na prenášanie dojčiat), *klokánkování* (= nosenie dojčiat za výstrihom ako v klokanej kapse); porov. i neosémantizmus *holátko* expr. (= lacný automobil s minimálnou výbavou) alebo expresívny výraz *hrabák* (= miesto, kde má zákazník možnosť prehrabávať sa lacným, opotrebovaným tovarom). Podľa druhého zväzku SN 2 sa vôbec zdá, že nová slovná zásoba

češtiny sa výrazne obohacuje v dimenzii expresívnych slov. Porov. *kuliferdalita* expr. ‚chytáčtví, vychytralost, lišáctví‘ v politickej publicistice; patria sem aj expresíva používané ako hanlivé pomenovania: *křupokracie* – expr. hanl. ‚vláda nadutců, hrubců, neotesanců (křupanů)‘; *modropták* – expr. hanl. (z pozice kritiků) ‚člen Občanské demokratické strany; modroptáčník, ptákostraníček‘.

Spracovanie druhého zväzku slovníka českých neologizmov nenecháva čitateľa na pochybách, že čeština je jazyk, ktorý aj v súčasnosti bohato využíva svoje štruktúrno-systémové danosti jazyka prevažne flektívneho morfológického typu. Napriek tomu, že do novej českej slovnej zásoby pribudlo aj veľa zložených slov a dvoj- či viacslavných pomenovaní, v češtine, ako ju zachytáva SN 2, sa uplatňuje flektívny princíp rovnako nápadne vo forme bohatého tvorenia slov sufixálnym a prefixálnym spôsobom alebo zmiešanými kompozično-sufixálnymi postupmi. K slovotvorným hniezdam, ktorých niektoré členy zachytil už SN 1, pribudli v druhom zväzku ďalšie členy. Niekedy to sú adjektíva k skôr zachyteným substantívam, niekedy prechýlené ženské podoby k skôr zachyteným menám osôb mužského rodu. Napríklad k pomenovaniu *bezdomovec* zachyteného v SN 1 pribudli v druhom zväzku lexémy *bezdomovecký, bezdomovectví, bezdomovkyně*; bohaté sú slovotvorné hniezda slov utvorených pomocou internacionálnych predpôň a prefixoidov, napr. *antiglobalista, antiglobalistický, antiglobalistka, antiglobalizace, antiglobalizačně, antiglobalizační, antiglobalizant, antiglobalizátor*. Bohaté tvorenie slovies a deverbatívnych predponových odvodení, ktoré vznikajú najmä v bežnom vyjadrovaní, možno dokumentovať heslovými slovami *podfinancování, prokoučovaný* (*prokoučovaný zápas s Dánskem* – ‚prehratý kvôli chybám kouča, trénera‘); *prorozvádět* (‚rozváděním, rozvedem něco promarnit‘: *prorozváděla jsem chalupu, avšak zůstal mi byt*); *pobalíčkový* (*pobalíčkové prohlášení vlády* – nasledujúce po súbore úsporných ekonomických opatrení (balíčkov)).

Tým, že druhý zväzok slovníka českých neologizmov zachytáva novú slovnú zásobu z desaťročia 1996 – 2002, poskytuje nielen jazykový, ale aj sociologický obraz o českej spoločnosti, ako o spoločnosti, ktorá značne pokročila v rozvíjaní znakov parlamentnej demokracie. Značný je podiel výrazov dosvedčujúcich ekonomický rozvoj, značné zastúpenie majú aj výrazy z oblasti politiky, najmä adjektíva označujúce jemnejšiu diferencovanosť a orientáciu politických strán typu neosémantizmu *levopravý* – ‚složený ze zástupců levice a pravice‘; *levostředový* – ‚týkající sa stran politického středu s levicovou orientací‘. V SN 2 je viacero pomenovaní (aj celých slovotvorných hniezd slov utvorených od propriálnych mien politikov: *klausianství, klausizmus, mečiarizmus, haiderizace, lepenizace* – ‚prosazování, prosazení krajně pravicové politiky, názorů reprezentovaných J.-M. Le Penem (francouzským politikem)‘. Odrazom spoločenského a politického života sú aj výrazy používané prevažne v politickej publicistike, najmä expresívne, hanlivo a ironicky používané slová, z ktorých niektoré sme už spomenuli. Porov. aj neosémantizmus *recyklovaný* (*recyklovaný politik* – ‚vracající sa znova do politického života‘). Spôsob života reflektujú výrazy *hamburgerizovat* – ‚vytvářet uniformní, povrchní, konzumní životní styl (na způsob stravování v hamburgerových jídelnách)‘ a odvodeniny tohto slova. Tu, ako aj vo výklade mnohých iných heslových statí oceňujeme (ako pozitívum), že súčasťou výkladu lexikálneho významu slova je zvyčajne v zátvorke uvedený aj pomenovací motív daného slova. Pozitívom slovníka je aj starostlivý výber exemplifikačných príkladov, ktoré názorne dokresľujú význam daného heslového slova. Porov. napríklad výklad lexikálnej jednotky *holobyt* v SN 1: ‚byt nejnižší kategorie, bez zařízení,

splňujúci pouze základní, hygienické požadavky': *radnice města zbuduje vlastním nákladem jedenáct holobytů o jedné místnosti se společným sociálním zařízením a myvárnu; vystěhovat neplatiče nájemného do holobytů*. V druhom zväzku SN 2 pribudlo adjektívum *holobytový* – „skládající se z holobytů; jimi tvořený': *městský holobytový dům*. Pripomíname, že v slovenčine sa v druhej polovici 80. rokov 20. storočia začala používať lexikálna jednotka *holobyt* vo význame „byt na sídliskách bez zodpovedajúcej infraštruktúry, bez zelene, detských ihrísk, škôlok“. Spoločenské a politické zmeny v r. 1989 ovplyvnili ďalší vývin významu lexikálnej jednotky *holobyt* v slovenčine aj v češtine.

Druhý zväzok slovníka *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* je hodnotným pokračovaním svojho predchodcu. Čeština sa ním zaradila medzi jazyky, ktoré majú v lexikografickej tradícii zastúpený aj žáner priebežne vydávaných slovníkov nových slov. Tento žáner slovenskej lexikografie, žiaľ, chýba. Ak sme SN 1 hodnotili ako informačne nasýtené, pútavé lexikografické dielo, môžeme takto oceniť aj druhý zväzok slovníka českých neologizmov.

Klára Buzássyová

POZNÁMKY K SLOVNÍKU SÚČASNEJ ALBÁNČINY

Fjalor i shqipes së sotme. Botim i dytë i ripunuar. Red. J. Thomai et al. Tiranë, Toena 2002. 1 584 s.

Druhé, prepracované vydanie diela *Fjalor i shqipes së sotme* (Slovník súčasnej albánčiny; ďalej FShS) vyšlo s časovým odstupom 18 rokov od prvého vydania tejto lexikografickej príručky. Slovník (vydaný v r. 1984) vznikol v Ústave jazykovedy a literárnej vedy Albánskej akadémie vied v Tirane; pracovníci tamojšieho oddelenia lexikografie a lexikológie pripravili aj jeho druhé vydanie (príslušné verzie označujeme v relevantných prípadoch ako FShS¹ a FShS²).

Nové vydanie FShS vyplynulo z potreby aktualizovať slovník (obsahujúci okolo 35 000 výrazov) a prispôsobiť ho spoločenskej situácii, ktorá nastala po páde komunistického režimu. S touto nie vždy jednoduchou úlohou sa musela vyrovnávať lexikografia azda vo všetkých postkomunistických krajinách; 2. vydanie FShS možno v tomto ohľade typologicky porovnať s 3. vydaním *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (Bratislava 1997; ďalej KSSJ).

Zmeny vykonané vo FShS² sa dajú v zásade rozdeliť do dvoch skupín: došlo jednak k úpravám už existujúceho textu FShS¹, jednak k jeho doplneniu o nový lexikálny materiál. – Úpravy prvého typu by sme si dovoľili označiť ako smerujúce k akémusi odideologizovaniu či vôbec „odpolitizovaniu“ slovníka. V početných prípadoch nastala modifikácia výkladov, ktoré boli vo FShS¹ príliš poznamenané dobovou ideológiou. V tejto súvislosti možno poukázať najmä na výrazy z náboženskej oblasti: v čase prípravy FShS¹ bolo Albánsko (ako jediná z krajín bývalého východného bloku) ateistickým štátom, kde boli zakázané akékoľvek náboženské aktivity, a preto sa pri výklade významu príslušných výrazov vo FShS¹ uvádzala informácia typu „v krajinách, kde existuje (*vepron*) islamské náboženstvo“ či „... kde pôsobí

kresťanská cirkev“ a pod., ktorá bola vo FShS² vynechaná (porov. heslá *hoxhë* „hodža“, *kishë* „1. cirkev; 2. kostol“, *prift* „kňaz“ a i. v obidvoch vydaniach slovníka); z výkladu slova *papë* „pápež“ vypadla vo FShS² pôvodná hodnotiacia charakteristika „hlavný predstaviteľ reakčnej katolíckej ideológie“ a pod. Podobne boli odstránené už neaktuálne exemplifikácie späté s realitou uplynulého historického obdobia, napr. *aksionet e rinisë* „pracovné brigády mládeže“ (s. v. *aksion*¹ „akcia [zámerná činnosť]“), *ateizmi shkencor (luftarak)* „vedecký (bojovný) ateizmus“ (s. v. *ateizëm* „ateizmus“) a pod. Ojedinele sa možno stretnúť aj s odstránením celého významu, ktorý sa vo FShS¹ vyčleňoval ako samostatný: napr. sémantika slovesa *kumbon* sa vo FShS² vysvetľuje len ako „vydávať zvuk, znieť“, zatiaľ čo FShS¹ uvádzal pre toto sloveso aj ďalší, prenesený význam „byť počuť všade, znieť ozvenou“ (s exemplifikáciou *kumbon fjal e Partisë* „znie slovo strany“). Inokedy sa súvislosť slova s minulosťou historickou epochou signalizuje pomocou kvalifikátorov na časovej osi: výrazy *sovjetik* „sovietsky“ či *sovkoz* „sovchoz“ sa vo FShS² hodnotia ako historizmy, použitie slova *sigurim* „zabezpečenie, bezpečnosť“ vo význame typu „bezpečnostná služba, polícia“ sa teraz kvalifikuje ako zastarané (v komunistickom Albánsku sa týmto slovom označovala tajná polícia).

V rámci úprav druhého typu boli heslá FShS¹ doplnené o nové významy a exemplifikácie, napr. výraz *monizëm* „monizmus (filozofická doktrína)“ sa vo FShS² uvádza aj v ďalšom význame „politický a štátny systém uznávajúci existenciu a vedúcu úlohu jednej strany“, významová štruktúra slovesa *rrëfëhem* „ukazovať sa, objavovať sa a pod.“ bola vo FShS² doplnená o význam „spovedať sa“ (z náboženskej oblasti), v hesle *humanitar* „humanitárny“ teraz nachádzame i spojenie *ndihma humanitare* „humanitárna pomoc“ atď. Do heslára FShS² boli zaradené nové lexikálne jednotky súvisiace zväčša s realiami, s ktorými sa albánska spoločnosť zoznámila v 90. rokoch uplynulého storočia: *asistencë* „1. podpora v nezamestnanosti; 2. pomoc poskytovaná nejakej krajine, inštitúcii, podniku atď. vo forme pracovných prostriedkov, vedeckých konzultácií atď.“, *fondacion* „nadácia“, *furgon* „malý a uzavretý dopravný prostriedok na prepravu tovaru atď.“, *mafie* „mafia“, *marketing, mis*² „1. najkrajšie dievča zvolené na nejakej súťaži; účastníčka tejto súťaže; 2. veľmi pekné dievča“ a pod. K postkomunistickému obdobiu patrí aj vyrovnávanie sa s predchádzajúcou etapou národných dejín; jeho jazykovým odrazom sú výrazy ako *vetizolim* „sebaizolácia“ (v zmysle obmedzenia kontaktov Albánska s inými krajinami, najmä po roztržke so Sovietskym zväzom a neskôr aj s Čínou) či *bunkerizoj* „budovať bunkre; zaplňať krajinu bunkrami“ (doslova „bunkerizovať“; vo vzťahu k militarizácii života v Albánsku v 70. a 80. rokoch). FShS² aktuálne zachytáva aj výrazy súvisiace s európskou integráciou, ako sú *euroatlantik* „euroatlantický“ či *euro*; definícia „základná menová jednotka v niektorých krajinách Európy, najmä Európskej únie“ akiste zohľadňuje fakt, že euro je oficiálnou menou aj v dvoch krajinách susediacich s Albánskom – v Kosove a Čiernej Hore –, ktoré nie sú členmi EÚ.

Na druhej strane v slovníku nenachádzame niektoré výrazy, ktoré by sme v ňom očakávali na základe vlastných praktických kontaktov so súčasťou živou albánčinou. Absencia výrazu pre mobilný telefón (alb. *telefon celular*, resp. v univerbizovanej podobe *celular* „mobil“) vo FShS² môže len potvrdzovať prudkú dynamiku súčasných jazykových zmien – keďže mobilné telefóny sa v Albánsku masovo rozšírili v období rokov 2000 a 2001, FShS² už podľa všetkého nestihol zachytiť názov tejto novej realie. Trochu však prekvapuje neprítomnosť výrazu pre počítač: bežne používaný anglicizmus *kompjuter* sa vo FShS² neuvádza; v slovníku sme našli ani deriváty *kompjuterik* „počítačový“, *kompjuterizoj* „vybavovať počítačmi,

zavádzať počítače a pod.“ či *komputerizem* „náuka o počítačoch“, ale ani nejakú odvodeninu od slovesa s významom „počítať“, ktorá by mohla predstavovať domáci pendant uvedeného prevzatia z angličtiny. Podobne vo FShS² nachádzame len adjektívum *privat* „súkromný“ bez derivátov *privatizoj* „privatizovať“, *privatizim* „privatizácia“, ktoré sa už na začiatku 90. rokov objavili aj v albánskej legislatíve, z jazykového hľadiska sú utvorené podľa systémových slovotvorných modelov a podľa našich vedomostí nemajú domáci ekvivalent.

V úvode k FShS² sa možno dočítať, že ako východisko pre prípravu aktualizovaného vydania poslúžil lexikálny materiál zaradený do slovníkovej kartotéky po r. 1984 (t. j. po vydaní FShS¹), ako i novšie lexikologické a lexikografické práce (porov. s. 7). Na tomto mieste vyslovujeme nádej, že pri príprave ďalších vydaní FShS budú mať albánski lexikografi k dispozícii aj dostatočne reprezentatívny korpus textov albánskeho jazyka – na jeho základe by bolo akiste možné ďalej obohatiť heslár FShS (napr. o rôzne výrazy z hovorového jazyka, ktoré sa vo FShS neuvádzajú, na základe čoho sa dá dospieť k záveru, že sa nepokladajú za spisovné; možno sa však s nimi stretnúť v jazyku médií, ba aj v súčasnej umeleckej literatúre), resp. eventuálne modifikovať štylistické hodnotenie niektorých výrazov. Niet pochýb, že autori FShS sa usilovali o čo najkomplexnejšie zachytenie slovnej zásoby súčasnej albánčiny; v tejto súvislosti sa však natiska otázka, či by v záujme tohto cieľa nebolo vhodné považovať o rozšírení inventára používaných štylistických kvalifikátorov, ktorý je v porovnaní so súčasnou slovenskou lexikografickou praxou (KSSJ) zjavne užší – FShS napr. nepracuje s kvalifikátorom typu *publ.* aplikovaným v KSSJ (výrazy tohto typu sa vo FShS hodnotia ako knižné, resp. sa v slovníku neuvádzajú vzhľadom na svoj cudzí pôvod a z hľadiska jazykovej kultúry sa preferujú ich domáce ekvivalenty); vo vzťahu k nižším vrstvám lexiky sa používajú len kvalifikátory *bised.* (hovorový výraz) a *thjeshtligj.* (výraz či spojenie patriace do najnižšej štylistickej vrstvy spisovného jazyka, označovanej termínom *thjeshtligjërím*, ktorý zodpovedá ruskému *нрочпопечие*), chýbajú pendanty kvalifikátorov *slang.* či *subšt.* (KSSJ) a pod.

Pri úvahách o eventúálnych ďalších vydaniach FShS chceme poukázať i na nasledujúcu okolnosť. FShS je koncipovaný ako normatívny slovník spisovnej albánčiny, ktorú používajú aj Albánci žijúci mimo územia Albánska, najmä v krajinách bývalej Juhoslávie (Kosovo, Macedónsko, Čierna Hora). V albánskych textoch z tejto oblasti sa možno stretnúť s rôznymi jazykovými osobitosťami, a to i v slovnej zásobe; z koncepcie FShS vyplýva, že časť takýchto výrazov bola zahrnutá do heslára, ich proveniencia sa však nesignalizuje. (Z hľadiska teritoriálnej diferenciacie lexiky sa v FShS¹ aj FShS² používa len všeobecný kvalifikátor *krahin.* [*krahinorizem*, podľa FShS² „slovo, výraz alebo forma charakteristická pre nárečie určitej oblasti, ktorá nemá široké použitie v národnom spisovnom jazyku“ – s. 609]; špecifický prípad predstavuje kvalifikátor *arb.*, signalizujúci výrazy charakteristické výlučne pre tzv. Arbëreshov, starších albánskych vystaňovalcov v Taliansku a Grécku hovoriacich osobitými nárečiami.) Podľa nášho názoru by v perspektívnych ďalších vydaniach FShS bolo vhodné presnejšie vymedziť lexiku pochádzajúcu z albánskych jazykových území mimo vlastného Albánska. V tejto súvislosti sa nechceme dotýkať takých zložitých (a z etnokultúrneho aspektu citlivých) otázok, ako je existencia určitého jazykového štandardu na týchto územiach, ktorý nemusí byť vždy v súlade s aktuálnou normou spisovnej albánčiny; poukážeme aspoň na terminológiu úradných dokumentov vydávaných v Kosove po r. 1999, odkedy Kosovo spravuje medzinárodná misia OSN (UNMIK). Odborné výrazy používané napr. v novoprijatom kosovskom trestnom zákonníku či rôznych administratívnych nariadeniach sa neraz odlišujú

od analogických termínov používaných v Albánsku; vzhľadom na svoj „oficiálny“ charakter sa už zrejme nedajú zahrnúť pod vyššie uvedené označenie *krahin*. a perspektívne by ich azda bolo možné signalizovať kvalifikátorom *kos*. (výraz, resp. slovné spojenie používané v Kosove) – asi tak, ako keď sa vo výkladových slovníkoch angličtiny a nemčiny signalizujú amerikanizmy či austriacizmy.

Naše stručné pripomienky, v konečnom dôsledku smerujúce do oblasti úvah o ďalších perspektívach albánskej lexikografie, nemajú za cieľ kritizovať tiranských jazykovedcov ani znevažovať výsledok ich práce. Naopak, na záver tejto informácie vyslovujeme úprimné presvedčenie, že *Slovník súčasnej albánčiny* ako jedno z fundamentálnych diel modernej albanológie ocenia nielen jeho používatelia – jazykovedci aj širšia kultúrna verejnosť – v Albánsku a na albánskych jazykových územiach, ale aj zahraniční záujemcovia o albánsku, resp. vo všeobecnosti o balkánsku filológiu.

Lubor Králik

SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: *AKUSTICKÝ SIGNÁL – SEMIÓZA – KOMUNIKÁCIA*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2002. 144 s.

„*V arbitrárnom tele reči pulzuje (prvšie) ikonické srdce.*“ To je jeden z metaforických záverov prvého z dvojice autorov J. Sabol a J. Zimmermann, ktorí predkladajú reflexie o jazykových fenoménoch a fónickej štruktúre ľudskej reči, ukotvených prostredníctvom širšieho filozoficko-lingvistického a experimentálno-aplikačného kontextu v symptomatickej triáde *akustický signál – semióza – komunikácia* v rovnomennej monografii.

V prvej kapitole *K problematike vzťahu ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov*, vychádzajúc z nespochybniteľnej semiotickej podstaty jazyka, J. Sabol rozvíja úvahy o nevyhnutnosti súvzťažnosti motivovaných a konvenčných znakov z aspektu ich kreovania i bezporuchového fungovania v komunikácii. Všeobecnoteoretické východiská tvrdení opiera aj o „mikovský“ protiklad sukcesívnosť – simultánnosť v priemete opozície prózy a poézie či verbálnych a neverbálnych sústav. V naznačených súvislostiach tak lingvista smeruje k zdôrazňovaniu jednak symbiózy ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov v jazykovom systéme, jednak ich antinómie ako istého reflexu symetrie a asymetrie formy a obsahu v štruktúre jazykového znaku.

V druhej kapitole *Syntetická fonologická teória a fonologická typológia* sa J. Sabol opiera o vlastnú, kontinuálne rozvíjanú a prepracovanú teoreticko-metodologickú fonologickú koncepciu, ktorú lingvistickej obci monograficky predstavil r. 1989 (v štúdiu prvýkrát r. 1981). Cez prizmu syntetickej fonologickej teórie, majúc na pamäti známy Skaličkov skepticizmus o nereálnosti fonologickej typológie, uvažuje o jednotnej fonologickej teórii pre všetky jazyky ako o vhodnom zázemí pre existenciu fonologickej typológie nielen „in spe“. Autorov vedecký optimizmus pramení z perspektívy ďalších výskumov zvukovej roviny iniciovaných v súčasnosti – okrem iného – aj procesom jazykovej integrácie.

Vzťah variantného a invariantného a jeho preskupenie ako meritórna relácia pri identifikácii základných jednotiek segmentálneho podsystemu, umožňuje – ako zdôrazňuje autor

– analogický postup aj pri skúmaní ďalších inventárov prvkov jazykového systému (suprasegmentálne a špecifické suprasegmentálne javy, lexikálne, syntaktické a hypersyntaktické javy) i v priestoroch neverbálnej komunikácie. Uvedený prístup by tak umožnil v rámci jednotného terminologického aparátu vymedziť univerzálne (syntetické) jednotky (napr. synfonéma, synintonéma, synchronéma, syngraféma, synlexéma atď.) – daná problematika sa zatiaľ predkladá v intenciách vedeckej diskusie a výskumu.

Komparatívny výskum fónickej sústavy jazykov predstavuje podľa J. Sabola predstupeň bádania v oblasti fonologickej typológie. V tomto zmysle je tretia kapitola monografie *Fonetický, fonologický a morfológický štatút zvukových javov v slovenčine a češtine* zameraná na konfrontačnú analýzu fónickej sústavy dvoch príbuzných slovanských jazykov – slovenčiny a češtiny. Porovnávané javy – zvuková variantnosť/invariantnosť významových jednotiek podmienená neutralizáciami fonologických protikladov a alternáciami foném – vyúsťujú do hypotézy o „vyrovnávaní“ tlaku neutralizácií a alternácií na zvukovú štruktúru morfémy v jazykových systémoch češtiny a slovenčiny: „...v slovenčine sú bohaté neutralizácie fonologických protikladov, ale alternácie sú ‚prítmenejšie‘, v češtine naopak. Navyše tu možno uvažovať o súhre neutralizácií a alternácií na jednej strane a vokalickej a konsonantickej alternácií na druhej strane.“ (s. 32). Uvedené konštatácie J. Sabol ďalej rozvíja v širších komunikačných reláciách.

Štvrtá kapitola *Možnosti počítačovej analýzy akustického signálu* je odborným prienikom teoretických a experimentálnych, resp. aplikačných prístupov autorskej dvojice J. Sabol – J. Zimmermann. Hľadanie odpovedí na triádu otázok čo – ako – prečo pri vedeckom výskume fónickej roviny predpokladá aplikáciu adekvátnych metód a metodológie. Explikácia teoretických východísk je exemplifikovaná na problematike diferenciacie fonémy a variantu fonémy. Modelový postup pri fonematickom zhodnotení slabičného a neslabičného *r*; *l* (so zdôraznením primárnosti protikladu sonantickosť – nesonantickosť) potvrdzuje pritom relevanciu miesta slabiky v jazykovej štruktúre.

V druhej časti kapitoly sú prezentované základné možnosti počítačovej analýzy akustického signálu. Osobitná pozornosť sa venuje spektrografickej analýze signálu a jej výsledkom. Vzhľadom na to, že trojrozmerný graf (využívaný prednostne v prírodovedne orientovanom výskume) je pre experimentálnu fonetiku málo presný, na analýzu hlások a modulácie hlasu sa využíva dvojrozmerný graf – širokopásmový a úzkopásmový sonagram.

Okrem merania hodnôt formantov, prípadne ich kontinuálnych zmien, počítačové algoritmy v procese artikulácie vytvárajú priestor na zaznamenávanie formantových schém v reálnom čase, preto sa predmetom detailnejšieho opisu stáva meranie glotálnych impulzov, vyšetrovanie časového priebehu formantov a kreslenie formantovej schémy. Explicitný odkaz na predchádzajúcu publikáciu dvojice autorov o štatúte prizvuku v spisovnej slovenčine (obsahujúcu aj adekvátne rozpracovaný algoritmus merania akcentu) zdôrazňuje špecifickú pozíciu tohto javu v jednotlivých jazykoch. Kapitulu uzatvára analýza metódy lineárne predikčného kódovania v rámci LPC resyntézy a model neurónovej siete.

Na predchádzajúcu aplikačne zameranú kapitolu nadväzuje ďalšia stať pod názvom *Analýza rečového signálu programom Matlab*. V nej sa J. Zimmermann zaoberá verifikáciou využitia programu Matlab na fonetickú analýzu rečového signálu. Hoci príslušný program nemá predeterminovanú konkrétnu aplikačnú oblasť (primárne sa však využíva v prírodovednej sfére), predložené výsledky sonografickej analýzy a analýzy frekvenčných rezov potvr-

dzujú jeho realizačné možnosti v experimentálnej fonetike. Interdisciplinárny prístup v tomto kontexte sa tak stáva nevyhnutnosťou.

Dlhodobý záujem J. Sabola o problematiku slabiky vyplýva z mnohodimenziálnosti a bádateľskej náročnosti tohto fenoménu. V porovnaní s doteraz existujúcimi názormi na podstatu a fungovanie slabiky je podľa neho kľúčom na riešenie komplexný bádateľský postup. V týchto intenciách definuje slabiku, jej univerzálne i diferencné črty v šiestej kapitole *K typologickej charakteristike slovenskej slabiky*. Robí tak na diachronicko-synchronickom, komunikačnom a komparačnom pozadí (uplatnenie modelu „oko“ v slovenčine verzus model „rybka“ v češtine) zároveň. Relevantné slabičné typologické modely je pritom nevyhnutné brať do úvahy pri identifikácii slabičného rozhrania vnútri slova v intersonantickej pozícii.

Siedma kapitola *Dynamika formantovej štruktúry sonantického jadra slabiky* sa vyznačuje dichotomickým členením. Úvodné teorémy (vzťah jednotlivého a všeobecného v jazyku) sú totiž permeabilným rámcom na následnú explanáciu príslušnej experimentálnej fonetickej a fonologickej sondy. Predmetom výskumu bol vplyv farby vokálov na dynamiku F1 a F2 (pri vokáloch *e, i* aj F3) v rámci spojenia CVC v skupine slov (*pisár, pes* atď.). Výskumná vzorka pozostávala z 30 analyzovaných realizácií samohlások získaných zvukovým záznamom troch hovoriacich. Výsledky takto vyšpecifikovanej experimentálnej analýzy umožnili rozšírenie cieľa výskumu o stanovenie prípustného rozsahu hodnoty formantu determinujúceho farbu samohlásky. Súhlasíme s názorom autorov, že objektívnejšie rezultáty pri delimitácii tolerančného poľa (posluchové testy vykonával len jeden percipient) by boli získané štatistickým spracovaním vnemu viacerých percipientov. Výsledky experimentu možno zhrnúť v univerzálnom závere: „...hranice fónického rozptylu percepčne registrovaných zmien vo farbe samohlások sú diferencované podľa jednotlivých vokalických typov“ (s. 79).

Záverečná kapitola *Rytmická stavba reči* prináša prehľad o doterajšom pohľade na rytmus, ktorý indikuje rozsiahly diapazón ďalších úvah – semiotických a typologických –, a to i v priestore komparatívnej verzológie. Rytmu – rytméma, pravidelnosť – zmena pravidelnosti, automatizácia – znepravidlenie, pohyb od slabiky k taktu – pohyb od taktu k vete, kontinuálna – nekontinuálna rytmická štruktúra predstavujú základné „areály“ všeobecných teorém J. Sabola v prvej z troch tematicky prepojených častí poslednej kapitoly monografie.

Experimentálne postupy pri výskume rečového rytmu sú v zornom poli záujmu J. Zimmermanna s akcentom na zostavenie algoritmu exaktnej analýzy, ktoré predpokladá vyriešenie dvoch ťažiskových problémových oblastí: na jednej strane meranie parametrov sonantického jadra (jeho intenzity, základného tónu a kvantity), resp. periódy rytmu; na druhej strane ich matematické spracovanie a následná interpretácia výsledkov.

Na základe literárnohistorického, teoreticko-interpretáčného a metaliterárneho prieniku sa J. Sabol fundovane vyjadril k významnému znakom (nielen) slovenského verša, k jeho vývinu – i vo vzťahu k dispozíciám a stupňu rozvoja jazyka, a v súvislosti s prozodickým systémom.

Vzájomnou kombináciou vymedzených diferencujúcich rytmotvorných činiteľov verša [dominantné využívanie prvkov fonológie slova (a), alebo prvkov fonológie vety (b); zhoda (c), alebo nezghoda (d) medzi intonáciou vety a intonáciou verša] stanovuje štyri teoreticko-hypotetické modely rytmicko-prozodických veršových štruktúr, ktoré možno v skratke opísať kombináciami typu: a + c, b + c, a + d, b + d. Posledné dva modely (reprezentujúce hviezdoslavovský verš a jeden z typov voľného verša) sa – ako autor konštatuje – realizujú v slovenskej poézii dodnes.

„Životaschopnosť verša hviezdoslavovskej proveniencie“ (s. 111) sa stáva impulzom na precíznu sémantickú a suprasegmentálno-syntaktickú interpretáciu básní P. O. Hviezdoslava (konkrétne *Prekladajúc Hamleta*, *Zuzanka Hraškovie*), ktorá je intencionálnym umelecko-odborným završením poslednej kapitoly publikácie.

Výskumný program dvojice autorov – opierajúci sa o prepracovanú teoreticko-metodologickú koncepciu v súčinnosti so zodpovedajúcimi experimentálnymi postupmi na báze všeobecnolingvistického, typologického a komparatívneho rámca, ako aj konzistentného pojmového aparátu – smeruje v prezentovanej monografii k empiricko-teoretickému súladu. Predkladané dielo tak možno považovať za ďalší „vybrúsený“ kameň do spoločnej autorskej (a nielen) odbornej lingvistickej mozaiky.

Dana Baláková – Viera Kováčová

ĎUROVIČ, Lubomír: *O SLOVENČINE A SLOVENSKU. Vybrané štúdie I. / ON THE SLOVAK LANGUAGE AND SLOVAKIA. Selected Writings I.*

Ed. J. Bosák. Bratislava: Veda 2004. 428 s.

Lectori benevolo – od autora na úvod (s. 7 – 12). Súpis prác prof. Lubomíra Ďuroviča za roky 1948 – 2002 (s. 13 – 32).

A. Fonológia

Vokalický systém slovenčiny (s. 35 – 51). Konsonantický systém slovenčiny (s. 52 – 71). Morpheme Boundaries and Grammatical Meaning (s. 72 – 78). Systém (skutočný?, domnelý?) a jeho kodifikácia (s. 79 – 82).

B. Gramatika

Относительное прилагательное в славянских языках (s. 85 – 105) Славянское относительное прилагательное и именная группа (s. 106 – 116). Vágnosť ako zadanie? (O slovenských vzťahových adjektívach a slovenskej NP) (s. 117 – 124). Типология флективной основы в славянских языках (s. 125 – 139). Systém slovesných menných tvarov v slovenčine (so zreteľom na iné slovanské jazyky) (s. 140 – 151). Polish *pięciu* vs. Slovak *päť* (s. 152 – 159). Vzťah sloves *esse* : *habere* v slovanských jazykoch a otázka pasiva v slovenčine (s. 160 – 166). Mnohorozmerné významové kontinuum spojky *že* (s. 167 – 174).

C. Dejiny spisovnej slovenčiny

Slovak. (*Formation and Development*) (s. 177 – 190). Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom (s. 191 – 203). Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí (s. 204 – 219). Atlas slovenského jazyka a jazyk mesta (s. 220 – 224). Rosa and Doležal (s. 225 – 232). Pavel Doležal a jeho *Grammatica Slavico-Bohemica* (Pri trojstom výročí narodenia: 1700 – 2000) (s. 233 – 242). Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny (s. 243 – 250). Koncepce spisovného jazyka – chrbtová kosť slovenskej kultúrnej histórie (s. 251 – 265). The Language of Walaska Sskola (s. 266 – 323). Slovenčina ako jazyk diaspory (s. 324 – 329).

D. Kultúrna história

Začiatky štrukturalizmu na Slovensku a Bratislavský lingvistický krúžok (s. 333 – 344). O Slovákoch a Čechoch – historicky (s. 345 – 359). K životopisu Izáka Cabana (s. 360 – 369). Slovenský intelektuálny exil konca XVII. storočia v Toruni (s. 370 – 378). Slovenský lexikograf XVIII. storočia Matiaš Zabani (s. 379 – 382). Lutheran Exiles in Gdańsk and the Slavonic Philology (s. 383 – 391). Slovenčina a staroslovenčina (s. 392 – 395). „Slověne“ sú Slovania (s. 396 – 397). Európska dimenzia diela sv. Cyrila a Metoda (s. 398 – 405). Kultúrno-historické predpoklady pre pluralizmus u nás (s. 406 – 413). O ideovej tradícii západného Slovenska (Pamiatke Braňa Štefánka) (s. 414 – 421). Za Zorou Jesenskou (s. 422 – 423). Zora Jesenská a dilemy slovenskej inteligencie (s. 424 – 428).

REFERÁTY

ĎUROVIČ, Lubomír: *O SLOVENČINE A SLOVENSKU*. Vybrané štúdie I. / *ON THE SLOVAK LANGUAGE AND SLOVAKIA*. Selected Writings I. Ed. J. Bosák. Bratislava: Veda 2004. 428 s.

Po prvých dvoch monografiách nasleduje v súpise prác Lubomíra Ďuroviča (o modálnosti z r. 1956 a paradigmaticke z r. 1970) dlhoročná publikačná prestávka na Slovensku, vyvolaná osobnými problémami, predovšetkým pobytom v exile. Ani v exile však neprestal robiť vedecký výskum, aj keď mierne preorientovaný na všeobecnejšiu, historickú problematiku.

Preto je dobré, že L. Ďurovič vybral základné štúdie a sprístupnil ich slovenskému čitateľovi v štyroch skupinách: fonológia, gramatika, dejiny spisovnej slovenčiny a kultúrna história.

Časovo aj vecne sú na prvom mieste štúdie o fonológii. Časovo preto, že boli publikované r. 1972, resp. 1975. Vecne preto, že odrážajú autorov úspešný pokus o systémové (nie hlasové) vymedzenie vokalického a konsonantického systému. Východiskom mu sú, podobne ako v rade neslovakistických štúdií, nie hlasové vlastnosti, ale systémové vzťahy, systémová viazanosť, identifikovanie foném s úrovňou morfém. Teda vychádza z výskytu zisteného v textoch. Treba však vysloviť pochybnosť, či protiklad e – é naozaj funguje v slovách ako *bela* – *Béla* a *kosu* – *kosú*. Slová v dvojici *bela* – *Béla* pravdepodobne netvoría skutočne fungujúci protiklad, lebo *Béla* je osobné meno, resp. hovorová podoba vlastného mena v maďarčine, kým funkcia *bela* tu je nezreteľná. V teoretickej úvahe o možnostiach prikazovať istý jazykový systém sa L. Ďurovič usiluje ukázať možnosti v tomto smere. V štúdiách o gramatických vzťahoch v slovanských jazykoch L. Ďurovič venuje zvýšenú pozornosť vzťahovým adjektívam a zapojil sa tak účinne do bohatej odbornej diskusie. Práve túto oblasť rozširuje aj na iné slovanské jazyky.

Podstatnú, a podľa našej mienky rovnako dôležitú úlohu vidí L. Ďurovič v úvahách o dejinách slovenčiny, o stupňoch jej kodifikácie. Zaujímavý je postup myslenia v štúdií *Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny* a najmä *Koncepcia spisovného jazyka – chrbtová kosť slovenskej kultúrnej histórie*.

V kapitole venovanej problematike kultúrnej histórie treba venovať osobitnú pozornosť úvodnej štúdií o štrukturalizme na Slovensku. Predovšetkým preto, že pri recenzovaní tejto štúdie sa ukázala potreba doplniť niektoré faktické údaje. Napr. o osudoch prof. Ľudovíta Nováka a jeho knihy o najnovších dejinách slovenčiny. Spresniť treba aj niektoré údaje o práci a zaradení prof. Jána Horeckého.

V krátkom prehľade nemožno analyzovať všetky štúdie. Stojí však zato venovať pozornosť autorovi i jeho argumentácii a metodologickým postojom.

Ján Horecký

PROCESY INNOWACYJNE W JĘZYKACH SŁOWIAŃSKICH. Red. Z. Rudnik-Karwatowa. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie – Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk 2003. 257 s.

Glosovaný zborník prác je výstupom rovnomenného vedeckého projektu pracovníkov Slavistického ústavu PAN vo Varšave a v Moskve a Ústavu pre český jazyk ČSAV v Prahe pod vedením Zofie Rudnik-Karwatovej. Postupne sa do práce na projekte zapájali aj pracovníci Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a iných slavistických centier (z Drážďan, Innsbrucku, Minska, Sankt Peterburgu, Tartu, Záhrebu, Sofie, Olomouca a Kalugy).

Príspevky v zborníku sú orientované konfrontačne a sociolingvisticky, deskriptívne a explanačne, slavisticky unilaterálne aj bilaterálne a multilaterálne.

Ján Bošák v príspevku *Vplyv inovačných procesov na status kvalifikátorov v slovníku* (s. 9 – 15) prezentuje svoje stanovisko, že čím bude v slovníkoch menej kvalifikátorov, tým bude mať slovník dlhšiu životnosť. Rozlišuje trojaké funkčné kvalifikátory, podľa spolupôsobenia troch typov noriem – jazykovej, komunikačnej a štýlovej. Analyzuje pritom niektoré kvalifikátory v Krátkom slovníku slovenského jazyka (ďalej KSSJ) a navrhuje ich prehodnotiť v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka, ktorý by mal obsahovať okolo dvestotisíc hesiel (hlav. redaktorka K. Buzássyová). Uvádza, že väčšina slangizmov v KSSJ (označovaných ako subštandardné slová) sú v podstate profesionalizmy, napr. *bugina* vo význame autokrosového pretekárskeho auta. Mnohé z takto kvalifikujúcich sa slov sa v súčasnej slovenčine vyskytujú iba v takejto podobe. Preto nesúhlasí s ich doterajším preskriprívnym statusom (v KSSJ ako „subštandardné slová“). Profesionalizmy sú súčasťou spisovného jazyka, najčastejšie hovorenej variety (uvádza doklady ako *boss* ‚vodca, šéf [organizácie, strany a pod.]‘, *imidž* ‚vonkajšie pôsobenie, vzhľad‘, *legionár* ‚hráč pôsobiaci dočasne v cudzine‘, *líder* ‚vedúca osobnosť, vodca, predseda, predák‘ atď.). Navrhuje v nových, hlavne normatívnych slovníkoch zredukovať počet kvalifikátorov označujúcich knižné lexikálne jednotky („kniž.“), najmä ak sa tento kvalifikátor kombinuje ešte s kvalifikátorom „odb.“. Ba aj tento kvalifikátor je často redundantným, nepotrebným v slovníku, podobne ako i kvalifikátor označujúci oblasť používania, keď je to zreteľné z výkladu hesla. Inovačné procesy v slovenčine si v značnej miere vynútili ešte komplexnejšie prehodnotenie statusu kvalifikátorov v nových slovníkoch.

V unilaterálnom, jednojazykovom slavistickom diskurze zostáva i Viktor S. Chraikovskij, ktorý poukazuje na obnovovanie duálových foriem v ruskom imperatíve (s. 17 – 24); Oľga P. Jermakova skúma sémantické opozície ako odraz ruskej spoločnosti v poslednom desaťročí 20. storočia (s. 51 – 62); Barbora Oczkova sleduje charakter zmien v bežnej hovorenej chorvátčine (s. 151 – 161); Janusz Siatkowski opisuje morfológické zmeny v češtine (s. 211 – 223); Zdenka Tichá sa zamerala na materiálovú bázu neologizmov v češtine (s. 225 – 230). V podobných jednojazykových slavistických súradniciach sa pohybuje aj Alexandr D. Duličenko, s tým rozdielom, že vo svojom príspevku prízvukuje súčasnú jazykovú situáciu rusínčiny v slavistickom svete (s. 35 – 49).

Osobitnú teoretickú a metodologickú váhu má príspevok Karla Gutshmidta o premorfémových derivátoch v slovanských jazykoch z aspektu kognitívnej jazykovedy (s. 63 – 76). Autor tu prezentuje rozbor a interpretáciu „premorphémových derivátov“ v ruštine, resp. prefixoidov typu *ultra-*, *anti-*, *para-*, *bio-* atď., ktoré sa však v slavistickom kontexte jedno-

značne nezaraďujú do uvedenej skupiny. Pritom nejde o nedostatočnú kompetenciu jednotlivých lexikografov alebo gramatikov, ale K. Gutschmidt vidí problém v tom, že niektoré premorfémy sa nejavia ani ako typické prefixy, ani ako typické plnovýznamové základy. Autor sa však nezaobera výkladom morfematickej ani typologickej charakteristiky, ale tento výsek lexikálnej skutočnosti rozoberá na základe teórie funkčných operácií. Chápanie funkčných operácií hrá kľúčovú rolu v teórii princípov významových zmien a šírenia nominálnych jazykových prostriedkov, ktorú bližšie rozpracúva ďalší nemecký slavista F. Lehman, na ktorého K. Gutschmidt vo svojej štúdií nadväzuje a konštatuje, že uvedené lexikálne procesy sa nevyčerpávajú iba v slovtvorbe v podobe slovtvorných aktov, ale môžu zasiahnuť i význam slov bez ich formálnych zmien. Vo svojom výklade premorfémových derivátov v ruštine zo stanoviska funkčných operácií, resp. z aspektu postupov, ktorými sa používatelia jazyka riadia pri tvorení nových slov alebo pri prehodnocovaní ich významu, sa osobitne zameril na pojmy rekategorizácia, profilovanie, modifikácia, únia alebo syntetická kombinácia, t. j. kompozícia a inovácia. Najpodrobnejšie rozoberá, samozrejme, inovačné procesy v nominálnych prefixálnych výrazoch (prefixoidy) v ruštine, ale i v češtine a poľštine.

V tomto tematickom priestore sa pohybuje i Ingeborg Ohneiserová, ktorú zaujala otázka dejín porovnávania inovačných procesov v slovanských jazykoch (s. 163 – 173), alebo Barbara Kryžan-Stanojevićová (*Od jazykových chýb k lexikálnym inováciám*, s. 89 – 100). Olga Martincová skúma lexikálne inovačné procesy v kontexte lexikografie, resp. pre potreby zostavovania slovníkov neologizmov (s. 117 – 126). Jelena A. Zemskája (*Ruský jazyk na konci 20. storočia*, s. 245 – 257) upozorňuje na inovačné postupy v rámci jazykovej normy ako o výbere prostriedkov, nie iba v rámci zákazov a príkazov.

Mimosériovým príspevkom je i štúdia Edvarda Lotka, a to predovšetkým nastoľovaním otázky, čo a ako ovplyvňuje inovačné procesy v slovnej zásobe (s. 101 – 115) – na materiáli češtiny, slovenčiny a poľštiny, ako aj štúdia Galiny P. Neščimenkovej o fungovaní modifikačnej lexiky v jazyku súčasnej publicistiky, bohato doložená českým jazykovým materiálom (s. 139 – 150).

Pozoruhodné sú konfrontačné príspevky o inovačných procesoch v dvoch a viacerých slovanských jazykoch: najnovšie tendencie v slovanskej slovtvorbe (na príklade ruštiny a poľštiny) skúma Zofia Rudnik-Karwatowa (s. 199 – 210), ktorá je aj iniciátorkou a vedúcou projektového tímu o inovačných procesoch; bilaterálne a multilaterálne jazykové vzťahy pri inovačných procesoch v slovanských jazykoch analyzuje Galina T. Ťapko (*Východiská obnovenia abstraktnej lexiky v srbčine a chorvátčine*, s. 231 – 244), Małgorzata Korytkowska (*O nominalizačných procesoch v bulharčine a poľštine*, s. 77 – 78), Halina Mieczkowska (*O zániku flexie v slovenskom a poľskom deklinačnom systéme*, s. 127 – 138), už spomenutý K. Gutschmidt, E. Lotko a i.

Roman Roszko sa vo svojom príspevku pýta, či inovácii v jazyku musí byť tak veľa (s. 189 – 198). Odpoveď by mohla byť jednoznačnejšia, keby nevychádzal z textu manuálu videokamier z aktuálnej ponuky v poľskej obchodnej sieti. Podobnú situáciu u nás, v ktorej sa kríži komunikačná kompetencia s jazykovou, ani nemusíme pripomínať.

Prezentovaná publikácia je nanajvýš aktuálna a podnetná. Nielen svojím tematickým zameraním (na inovácie a inovačné procesy v slovanských jazykoch), ale (v prevažnej autorskej miere) i invenčnosťou výkladu. Charakterizuje ju však prevažná orientácia na lexikálne inovácie; fonologická preštruktúracia, ktorá zasahuje výslovnostný úzus v moderných slovanských

jazykoch, nie je podchytená vôbec a iba okrajovo sa analyzujú gramatické inovácie. Aj svojim ďalším vnútrotextovým rozmerom – názorovou pluricentrickosťou rozsahu pojmu jazyková inovácia – publikácia *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* otvára nové interdisciplinárne diskusie o topológii jazykovej pamäti v súčasnom priestore slovanských jazykov. Preto sa nazdávam, že citovaná publikácia môže vzbudiť pozornosť nielen vlastným obsahom, ale aj tým, čo sa v rámci inovačných procesov v slovanských jazykoch v nej nespomína.

Miroslav Dudok

KRŠKO, Jaromír: *HYDRONYMIA POVODIA TURCA*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2003. 167 s.

Náročná lingvistická disciplína – onomastika – sa stala stredobodom dlhoročného vedeckého záujmu mnohých bádateľov. Jaromír Krško sa v priebehu posledného desaťročia zameriaval na výskumy v oblasti chotárnych a terénnych názvov. Záujemcovia o vznik a vývin vlastných pomenovaní už možno poznajú jeho monografiu *Terénne názvy z Muránskej planiny* (2001), ktorá bola súčasne jeho doktorandskou prácou.

V poslednom období sa J. Krško zameriaval na spracovanie názvov vodných tokov v rodnom Turci. Jeho práca *Hydronymia povodia Turca* je súhrnom dôkladného štúdia jazykových, historických a kartografických materiálov, ale aj dvojročného jazykovedného bádania priamo v teréne. Výsledky týchto terénnych jazykovedných výskumov sú súčasťou rozsiahleho projektu *Hydronymia Europaea*, ktorého úlohou je zachytiť súčasný stav a etymológiu názvov z oblasti hydronymie v stredoeurópskom regióne. V rámci výskumov na Slovensku už boli spracované prítoky Váhu. Na výskume spolupracujú bádatelia nielen zo Slovenska, ale aj z iných krajín, v bibliografii monografie sa uvádza napr. štúdia známeho poľského bádateľa K. Rymuta, ktorý v spolupráci s M. Majtánom vydal monografiu *Gewässernamen im Flussgebiet des Dunajec – Nazwy wodne dorzecza Dunajca* (1998).

J. Krško získaval teoretické poznatky z mnohých historických prameňov, spomeňme najmä vzácny originál diela M. Bela *Notitia Hungariae Novae historico-geografica, Tomus Secundus*, ktoré sa nachádza v zbierkovom fonde Literárneho a hudobného múzea ŠVK, Šmilauerov *Vodopis starého Slovenska* (1932), Varsikovu monografiu *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí* (1990). Súčasné názvy vodných tokov autor získal komparáciou bežne dostupných turistických máp a atlasov, ale aj špeciálneho kartografického materiálu: z vodohospodárskej mapy Slovenska (1981) a Československa (1990), z povodia Turca (1988), ale aj z archívnych materiálov Vojenského kartografického ústavu v Harmanci.

V úvode monografie autor približuje geomorfologický ráz Turčianskej kotliny, charakteristiku vodstva a začiatky rybníkárstva na tomto území. Pozoruhodné je, že voda Turca ústi nielen do Váhu, ale aj do Hrona. Už v 16. storočí dokázali ľudia zachytiť vodu jeho hlavných tokov, odvádzali ju potrubím až do Kremnice a potom do Hrona. Toto vodné dielo bolo na vtedajšie pomery technicky unikátne, slúžilo na pohon bankských systémov a nazývalo sa Grobňa.

Hydronymiu Turca skúmali už absolventi FFUK v Bratislave, diplomové práce V. Lichnera (1973) *Hydronymia horného Turca* a I. Keményho *Hydronymia ľavostranného povodia Turca* slúžili tiež ako dôležitý excerpčný materiál. Monografia nadväzuje na tradičné hydronomastické práce; pri výskume sa spracúvali údaje informátorov najmä z radov rybárov, ktorí dôkladne poznajú súčasné i zanikajúce názvy.

Názvy tokov povodia Turca sú spracované v abecednom poradí, okrem štandardizovanej podoby sa uvádzajú historické i súčasné variantné názvy, nárečové podoby a etymológia pomenovania. V teoretických kapitolách sú definované mikroštruktúrne vzťahy v hydronymii Turca, venuje sa pozornosť synonymii, polysémii a homonymii názvov, konfrontujú sa najmä názory jazykovedcov (M. Majtán, V. Blanár). Dejiny Turca sú silne poznačené kolonizačnými vplyvmi, ktoré J. Krško uvádza s cieľom vysvetliť jazykovú motiváciu pri vzniku názvov. Dôležitým faktorom je, že po vzniku Nitrianskeho kniežatstva a Veľkej Moravy bolo územie Turca podriadené Nitre; to sa prejavuje v paralele sa vyskytujúcich názvoch v oboch regiónoch: Pravno, Diviaky, Nedožery, Kľačany. Osídľovanie Turčianskej kotliny bolo silne ovplyvnené nemeckou kolonizáciou, ktorá prebiehala v niekoľkých vlnách, najprv so šírením kresťanstva, neskôr za panovania Karola Róberta, ktoré sa označovalo ako zlatý vek Uhorska. Najsilnejší nemecký živel sa udržal v osadách Sklené, Horná Štubňa, Horný a Dolný Turček. Tieto osady boli založené Nemcami, preto sa tu zachovali i nemecké názvy. Tieto javy sú zaujímavé z hľadiska onomastickej komparácie. Podrobnejšie ich vysvetľuje napr. E. Eichler v štúdií *Zur toponymischen Benennung im Tschechischen und Deutschen* (1982), J. Krško v štúdií *Adaptácia nemeckých terénnych názvov do slovenskej toponymickej sústavy (na príklade Dobšinej)* (2000).

V kapitole *Vplyv sociálnych skupín na hydronymiu Turca* J. Krško používa termín sociálne toponymá. Názov často odráža príslušnosť k obci, ktorou potok preteká, onymické sústavy sú však determinované všeobecnými zásadami rodného jazyka. V regióne Turca sa niektoré názvy vyskytujú opakovanne (napr. tok Blatná v obci Kláštor pod Znievom i v Sklenom). Z hľadiska slovotvornej štruktúry autor triedi názvy na jednočlenné, kompozitá a viacčlenné pomenovania. Osobitne vyčleňuje predložkové názvy typu *Z Červeného grúňa*, *Spod Bujačného*, *Spod Vlčieho vrchu*. Pozoruhodné fakty získavame najmä v oblasti etymológie názvov, na ilustráciu uvádzame aspoň niektoré vysvetlenia: *Besná voda* (podľa charakteru toku: silný prúd, časté záplavy); *Bôrovský potok* (z osadného názvu Bôrová, z apelatíva bôr „porast borovice“); *Budiš* (z osadného názvu Budiš, osada vznikla na prelome 15. – 16. stor.); *Býkor* (nie je etymologicky priezračný, možno od apelatíva býk podľa sily toku); *Plešivý jarok* (podľa vyrúbaného okolia potoka); *Pod jelšiny* (smer vodného toku); *Skalný potok* (skalnaté koryto vodného toku).

Autor monografie zúročil svoje poznatky z predchádzajúcich štúdií a bádání. V rámci slovenskej a európskej hydronymie výskumy našich bádateľov prispievajú ku komplexnému spracovaniu terénnych i komparatívnych lingvistických sledovaní v diachrónej i synchronnej línii. Konfrontácia vedeckých poznatkov vedie k hlbšiemu prieniku do mikroštruktúrnych javov, komparácia oným v rôznych jazykoch poukazuje na vzájomné ovplyvňovanie v oblasti slovotvornej motivácie počas vývinu. Práca J. Kršku vychádza z reprezentatívnej úpravy. Prezentované poznatky zaujmú nielen lingvistov a obyvateľov Turca, dôkladne prepracovaná metodológia práce môže poslúžiť aj širšiemu okruhu bádateľov a záujemcov v oblasti jazykovedy. J. Krško svojou monografiou prispel k vedeckému rozvoju onomastiky na Slovensku.

Hedviga Kubišová

HORECKÝ, Ján – SOKOLOVÁ, Jana: *MODELOVANIE A LINGVISTIKA*. Nitra: Garmond 2003. 120 s.

Problematika modelov a modelovania v lingvistike nepatrí medzi najprepracovanejšie ani najjednoduchšie výskumné úlohy. Aj preto je monografia prof. Jána Horeckého, DrSc., a doc. PhDr. Jany Sokolovej, CSc., s názvom *Modelovanie a lingvistika*, ktorá vyšla v roku 2003 v nitrianskom vydavateľstve Garmond, na lingvistickom poli viac ako vítaná.

Rozsahom neveliká publikácia (120 strán) podáva skôr prehľad ako syntézu aktuálnych i starších koncepcií modelov a modelovania v lingvistike, pričom vychádza zo širších filozofických a matematicko-logických súvislostí teórie modelovania. Monografia sa člení na pred-slov a päť kapitol: 1. *Modelovanie a model*; 2. *Teória modelovania v jazykovede*; 3. *Modelovanie a kryptológia*; 4. *Modelovanie a formálne jazyky*; 5. *Význam modelovania v jazykovede*. Jednotlivé kapitoly sa potom ešte členia na väčší či menší počet podkapitol podľa presných metodologických kritérií. Autorstvo jednotlivých častí knihy si obaja jazykovedci rozdelili nanajvýš spravodlivo (prvú, tretiu a štvrtú kapitolu koncipovala J. Sokolová, nosnú druhú časť a piatu časť J. Horecký). Nechýba samozrejme zhrnutie v anglickom jazyku ani menný a pojmový register prepojený do jedného celku. Vysoko hodnotím orientačný aparát knihy a jej grafickú i formálnu stránku. Zoznam použitej literatúry za každou kapitolou, mnoho vecných poznámok pod čiarou i presné citácie nielen podčiarkujú tento fakt, ale predovšetkým uľahčujú prácu s ďalšími primárnymi i sekundárnymi prameňmi vzťahujúcimi sa na problematiku procesu modelovania a tvorby i následnej interpretácie rôznych typov modelov.

Nanajvýš zaujímavo pôsobí hneď v úvode monografie motto prevzaté z knihy *Tri verzie života* od *Yasmíny Reza*. Hoci takto poňaté motto je v publikáciách odborného charakteru skôr výnimkou ako pravidlom, tu je umiestnené vhodne bez zbytočných rušivých konotácií. Konkrétny výber úryvku dobre zapadá do obsahu monografie a jemne predznamenáva jej ideovú náplň. V tejto súvislosti mi prichádza na um len jedna myšlienka: škoda, že aj ostatné odborné publikácie či zborníky, a to nielen lingvistické, neobsahujú podobný motivačný element. V mnohých prípadoch by určite pôsobil inšpiratívne.

V predslove recenzovanej publikácie sa explicitne uvádza cieľ a zameranie monografie. Na tomto mieste by som zdôraznil, že kniha nemá podávať ucelený až vyčerpávajúci výklad o modeloch a modelovaní v lingvistike, ale skôr má za úlohu svojím charakterom podnietiť ďalšiu odbornú diskusiu na túto tému. Menšiu časť textu monografie tvoria už publikované práce (najmä J. Horeckého), ktoré však boli v mnohých smeroch prehodnotené a doplnené. V ostatnej časti prevláda tvorivý prístup oboch autorov a prezentácia doposiaľ nepublikovaných materiálov. Nezanedbateľným prínosom monografie je poukázať na existenciu relevantných modelov i v slovenskej lingvistickej tradícii a tak integrovať slovenskú lingvistiku do širšieho európskeho i svetového kontextu. Podľa samotných autorov „ich zámerom bolo vytvoriť prístupnú publikáciu pre mladších vedeckých pracovníkov, ale aj pre všetkých, ktorých štruktúra lingvistika a teória modelovania oslovuje“ (s. 7 – 8).

Prvá kapitola ponúka všeobecný vstup do teórie modelovania a konštrukcie modelov. Svojím charakterom zaujme aj nelingvisticky zameraných záujemcov. Uvádza sa v nej, čo je modelovanie ako proces, čo predpokladá, aké druhy modelovania poznáme a pod. Samotný model ako výsledný produkt modelovania sa tu chápe ako nástroj, resp. gnozeologický systém, teda systém primárne určený na poznávanie. Konštrukcia rôznych typov modelov je potrebná

a opodstatnená najmä tam, kde sa priamym pozorovaním výskumník nemôže dostať, pričom platí, že akýkoľvek model vždy podlieha nutnému zjednodušeniu vo vzťahu k simulovanej realite. Zároveň sa tu konštatuje, že „jednou z najdôležitejších a pritom najťažších úloh pri tvorbe modelu býva určenie hraníc jeho platnosti“ (s. 20). Inšpiratívne pôsobí aj analógia modelovania s procesom metaforizácie. Čitateľa dozaista zaujme stručný prehľad modelovania v dejinách ľudstva, kde sa okrem iného dozvedá, že už praveký človek používal jednoduché modely, napr. pri konštruovaní pascí na lovenie zveri.

Druhá kapitola na rozdiel od prvej, všeobecnejšie orientovanej kapitoly už predpokladá u čitateľa serióznejšie lingvistické vzdelanie. J. Horecký nám tu predstavuje jednotlivé modely konštruované a používané v jazykovede, pričom dôsledne rešpektuje členenie modelov podľa jednotlivých systémov a podsystémov jazyka i vopred stanovenú klasifikáciu modelov na modely syntetické a analytické. Od starších modelov, akým je napr. Kulaginovej model slovných druhov vo francúzštine alebo Lekomcevov syntagmatický model fonologického systému, postupne prechádza cez binaristické stromové modely až k zložitým virtuálnym generátorom slovnej zásoby či jazykového prejavu. Autorov prehľad existujúcich modelov v súčasnej lingvistiky sa nevyhýba ani modelom postaveným na sémantickej báze. J. Horecký do tejto kapitoly zaradil aj svoj vlastný distributívny model morfematickej štruktúry slovenčiny, predstavený už roku 1964 v knihe *Morfematická štruktúra slovenčiny*. Práve tento model predstavuje ojedinelý, ale zato nadmieru progresívny pokus o usúvzťažnenie jednotlivých typov morfémy v rámci súčasnej slovenčiny. Silnou stránkou slovenskej lingvistiky vo vzťahu k tvorbe modelov je aj konštruovanie modelov jazykovej komunikácie, ako to vidíme v prácach Ábela Kráľa, Eugena Paulinyho, Jána Sabola, Františka Mika či Jozefa Mistrika.

V tretej kapitole autori venujú pozornosť modelovaniu v kryptológii, t. j. tvorbe špecifických modelov grafematickej sústavy (abecedy) určenej na kódovanie rozličných typov správ. V tejto kapitole určite nájdú dostatok podnetov nielen lingvisti. Veď kto z nás si v detstve spontánne nevymýšľal rôzne „tajné“ šifry, aby oklamal svojich starších súrodencov či kamarátov. V tejto časti monografie sa stručne podáva proces takéhoto kódovania, ktorý sa ďalej exemplifikuje na niekoľkých modeloch. Vari najznámejší sa v tomto zmysle javí kód Enigma, dlho úspešne používaný nacistickou nemeckou armádou počas druhej svetovej vojny. Pri vysvetľovaní fungovania jednotlivých kódov by však čitateľ určite uvítal trochu širší výklad. Z toho, čo v je uvedené priamo v texte, by čitateľ bez trocha fantázie nemusel vôbec pochopiť ani fungovanie vskutku banálneho Archimedovho kolíka alebo Caesarovho kruhu.

Predposledná štvrtá kapitola knihy opäť posúva problematiku modelovania do iných dimenzií. Tentoraz do sféry formálnych počítačových jazykov, ako je napr. BASIC®, PASCAL®, FORTRAN® a iné. Pritom len málokto si uvedomuje, že akýkoľvek formálny jazyk je len zjednodušeným a prispôbeným modelom prirodzeného jazyka. Ako vidieť, aj tu platí, že recenzovaná publikácia výrazne prekračuje hranice lingvistiky, a tým potenciálne oslovuje aj iné vrstvy čitateľov. V tomto prípade ide najmä o informatikov, programátorov či domácich počítačových „expertov“.

Záverečná kapitola knihy sumarizuje prínosy i obmedzenia teórie modelovania v jazykovede, pričom vychádza predovšetkým z tézy o vhodnom prepojení lingvistiky s inými, najmä prírodovednými odbormi. Práve v otázke modelovania je tento kontakt jazykovedy a iných vied viac ako zrejmy.

Monografia autorov Jána Horeckého a Jany Sokolovej *Modelovanie a lingvistika* je fundovanou odbornou publikáciou. Hoci väčšia časť knihy sa zaoberá lingvistickou problematikou, podnetné myšlienky v nej určite nájdú i nelingvisti a napokon aj ktorýkoľvek bežný čitateľ. V tejto širšej, nešpecifikovanej orientácii monografie spočíva jej nemalý význam. Pri uvádzaní styčných plôch modelov a modelovania s inými sférami vedy a výskumu mi však trochu chýbalo prepojenie, resp. využitie modelovania v pedagogickej praxi, t. j. pri výučbe jazykov. Aj tu by sa našlo určite mnoho pozitívnych efektov tvorby rôznych typov modelov.

Miloš Horváth

WIMMER, Gejza – ALTMANN, Gabriel – HŘEBÍČEK, Luděk – ONDREJOVIČ, Slavomír – WIMMEROVÁ, Soňa: *ÚVOD DO ANALÝZY TEXTOV*. Bratislava: Veda 2003. 344 s.

Publikácia *Úvod do analýzy textov* z vydavateľstva Veda vznikla zo spolupráce dvoch ústavov Slovenskej akadémie vied, a to Matematického ústavu a Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Má charakter kompendia, teda zoskupuje lingvistické i matematickoštatistické poznatky týkajúce sa výskumu textu a jeho jednotlivých segmentov. Pritom je zatiaľ jedinou publikáciou podobného druhu. Doposiaľ totiž aj v zahraničí existujú len samostatné, čiastočne neúplné monografie, venujúce sa výlučne konkrétnym izolovaným textovým aspektom a nie celkovým prierezom všetkých rovín textu. O to bola práca kolektívu autorov G. Wimmer – G. Altmann – L. Hřebíček – S. Ondrejovič – S. Wimmerová náročnejšia. Z uvedeného autorského kolektívu si dovoľím vyzdvihnúť predovšetkým emeritného univerzitného profesora Gabriela Altmanna, pretože práve s jeho menom je rozvoj kvantitatívnej lingvistiky najmä v zahraničí (v Nemecku) výsostne spätý. (Bližšie o ňom pozri: S. Ondrejovič: Jubileum profesora Gabriela Altmanna. In: Jazykovedný časopis, 2001, roč. 52, č. 1, s. 67.)

Vráťme sa však k analyzovanej publikácii *Úvod do analýzy textov*. Je známe, a napokon je to aj prirodzené, že vedy ktoré dávajú prednosť využívaniu kvantitatívnych metód pred kvalitatívnymi, sa spravidla vyvíjajú rýchlejšie. Pritom filológia (teda aspoň niektoré jej varianty, resp. školy a smery) je jednou z posledných disciplín, ktoré sa bránia prieniku kvantitatívnych metód a procedúr do jej výskumného poľa. Preto sa spomínaná publikácia zasadzuje o sprístupnenie týchto metód v rámci lingvistiky, a to predovšetkým tým, že prístupnou a prehľadnou formou predstavuje využívanie exaktných kvantitatívnych matematickoštatistických metód v teórii textu. Na niečo vyše tristo štyridsiatických stranách ponúka ťažiskový teoreticko-praktický podklad pri kvantitatívne orientovanej analýze textov. Slovo „úvod“ v jej názve môže neeurudovaného čitateľa trochu zmiasť, pretože len ťažko možno pokladať „záplavu“ nových pojmov-termínov, matematických indexov, premenných či funkcií za púhy vstup do lingvistickej problematiky textovej analýzy. Pri detailnejšom štúdiu tejto publikácie však zistíme, že to, čo nám v nej ponúkli autori, je naozaj len východiskový orientačný bod k analýze textov, pretože v knihe chýbajú akékoľvek prediktabilné súdy a jednoznačné závery. To všetko autorský kolektív ponecháva na potenciálneho výskumníka, či už ním bude lingvista alebo nelingvista.

Horizontálne sa publikácia člení na predhovor a deväť samostatných kapitol. Nechýba register, kompletná bibliografia ani zoznam použitých matematických označení (funkcií, in-

dexov, konštant a pod.). Na prvotné teoretické uchopenie problematiky kvantitatívnej analýzy v teórii textu postačí čitateľovi úvodná metodologická kapitola knihy. Svojím explanačným charakterom a celkom prijateľnou náročnosťou výkladu sa tu postupne vymedzujú základné pojmy a operácie kvantitatívne orientovaného výskumu, ako aj ich nevyhnutné podmienky existencie (napr. hypotéz), vzájomné súvislosti medzi nimi (napr. medzi hypotézami, zákonmi a teóriami) a pod. Vo výklade sa postupuje presne podľa jednotlivých krokov (fáz) praktickej kvantitatívnej analýzy. Tá prebieha v týchto etapách: 1. formulovanie kvalitatívnej hypotézy; 2. matematická formulácia hypotézy; 3. výber dát (náhodný, systematický alebo autoritatívny); 4. testovanie; 5. štatistická interpretácia; 6. filologická interpretácia. Seriózny výskum má potom vo svojej konečnej fáze smerovať k formulácii textových zákonov, resp. moderných textových teórií. „Výstavba teórie je najvyšším cieľom vedy“ (s. 50). Od všetkých textových zákonov i teórií sa však v prvom rade vyžaduje, aby neplatili len pre daný text, ale podľa možnosti pre isté skupiny, ba dokonca celé triedy textov.

Ďalšie časti publikácie (kapitoly 2 – 7) sa venujú už analýze konkrétnych rovín textu: fónike, lexike, vete, metrike, sémantike a napokon textu ako komplexnej jednotke. Ôsma kapitola potom zachytáva a opisuje špecifické aspekty dynamiky textu a proces porovnávania textov. Záverečná deviatá kapitola sa zaoberá denotačnou (referenčnou) analýzou textu. Nedocenenou výhodou takéhoto horizontálneho segmentovania knihy je fakt, že jednotlivé kapitoly (vari okrem prvej) sa dajú študovať izolovane podľa toho, aké konkrétne jednotky textu sa podrobujú analýze. K pozitívam publikácie patrí aj zoznam praktických úloh, resp. nevyriešených príkladov po každej kapitole, ktoré môžu slúžiť na nácvik príslušných nevyhnutných operácií vzťahujúcich sa na daný výsek kvantitatívnej analýzy textov.

Hoci sa pertraktované kompendium *Úvod do analýzy textov* vehementne usiluje o zapojenie kvantitatívnych metód do výskumu jazyka, tento „metodologický boj“ o nadvládu v lingvistiky bude zrejme ešte veľmi náročný a zdĺhavý. A napokon ani matematika si nemôže byť istá sama sebou. Na druhej strane „niet pochýb, že za súčasného stavu vedy nie je možné vybudovať teóriu akejkoľvek disciplíny bez použitia matematiky, čo platí predovšetkým o pravdepodobnostnej matematike“ (s. 11). Akákoľvek veda, ktorá chce napredovať vo svojom poznaní a rozvíjať sa tým správnym smerom, nemôže totiž obísť matematiku a jej metódy.

Miloš Horváth

KRONIKA

ĎALŠÍ NEUVERITELNÝ OSEMDESIATNIK

Prívlastok neuveriteľný zaviedol do hodnotenia svojich kolegov pred piatimi rokmi Ľubomír Ďurovič. Zhodou okolností sa táto charakteristika týkala mňa. Takisto zhodou okolností teraz pripadá mne hodnotiť priateľa Ďuroviča pri jeho osemdesiatke. Robím to veľmi rád, ale veľmi rozhodne protestujem proti prívlastku neuveriteľný, veď Ľubo Ďurovič sám najlepšie dokazuje, že nejde o nič neuveriteľné, že v práci a pokojnom živote dožívame a budeme sa dožívať všetci narodení od r. 1920. Je to skôr krásna osemdesiatka.

Netreba mi zháňať údaje a životopisné fakty, lebo Ľ. Ďurovič si ich v precíznej forme vypracoval sám v úvode *Lectori benevolo* – láskavému čitateľovi v monografii jeho vybraných štúdií *O slovenčine a Slovensku*, ktorý práve vyšiel vo vydavateľstve SAV. Stačí mi odcitovať niekoľko odsekov.

Tak na úvod:

„Za mojich vyše 50 jazykovedných rokov sa moje výskumné záujmy menili. Rolu tu hrali samozrejme i fakty biografické, úplná zmena životného prostredia od konca šesťdesiatych rokov. Ale – ako vidno z podobného posunu u mnohých mojich kolegov v rôznych štátoch – je to v jazykovede istý celosvetový trend.

Vedecká atmosféra v humaniórach, do ktorej som sa narodil, bola pozitivistická a historizujúca. Do toho pre mňa ako iný svet prišiel štrukturalizmus. Za svoje veľké životné šťastie pokladám, že som sa rozhodol ešte pred skončením ísť na jeden rok študovať do Prahy, ku vtedajším československým „otcom“, štrukturalizmu. A že som potom dostal na študijný rok 1949/50 štátne štipendium na univerzitu v Oslo.

V Švédsku, kam som služobne odišiel r. 1966, som sa stretol s celkom inou univerzitnou a spoločenskou skúsenosťou. Pravda, pátos mojej metodologickej modernizácie dost' schladol, keď som videl, že švédskeho študenta na slavistiku spravidla neľahajú lingvistické metodologické finesy. Študentov zaujíma predovšetkým kultúra, ktorú tieto jazyky nesú. Takže som sa, hoci v inej projekcii, vrátil k histórii.“

Naše osobné vzťahy neboli ktovieako časté – mali sme obidvaja dost' prác na svojom poli. Preto pokladám za šťastie, že som sa s naším jubilantom stretol niekoľkokrát v zahraničí z príležitosti konferencií. Prvý raz to bolo počas slavistického kongresu v Záhrebe r. 1978. Tu sme raz celú noc – myslím skutočne celú noc presedeli v útulnej krčmičke a mali sme stále o čom rozprávať. Menej času na rozhovory sme mali počas medzinárodného lingvistického kongresu vo Viedni. Oveľa príjemnejšie bolo naše stretnutie v rodinnom kruhu u Ďurovičovcov v Lunde, kde vtedy Ľ. Ďurovič pôsobil ako univerzitný profesor – pozval nás – spolu s chorvátskym kolegom Babičom, keď sme sa vracali z Göteborgu, zo zasadnutia komisie pre

slavistickú terminológiu. Škoda, že nebolo vtedy viacej času na spomienky, lebo Ďurovičovci práve chystali svadbu svojho syna.

Napokon nemôžem v tomto rámci nespomenúť jedno nerealizované stretnutie. Jedného dňa prišiel za mnou do ústavu istý dôstojník so žiadosťou, aby som u prof. Ďuroviča, s ktorým sa mám stretnúť na zasadnutí istej slavistickej komisie v Dánsku, zistil jeho názory na náš režim. Darmo som dôstojníkovi vysvetľoval, že tieto názory môžem reprodukovat' aj teraz a že prof. Ďurovič na spomínané zasadnutie vôbec nepríde, lebo nie je členom danej komisie. Keď som sa vrátil z Dánska, zase ma navštívil spomínaný dôstojník. No mohol som mu len potvrdiť, že prof. Ďurovič na zasadnutí v Dánsku nebol. A on – spomínaný dôstojník si mohol odľahnúť jednu akciu a jeden kontakt.

A nakoniec si nechávam spomienku na pracovné stretnutie. Podujal som sa recenzovať Ďurovičov príspevok o začiatkoch štrukturalizmu na Slovensku a Bratislavskom lingvistickom krúžku, ktorý vyšiel v Jazykovednom časopise r. 2000. Tu som mohol upozorniť na niektoré fakty, ktoré autorovi unikli. Doplnil som tu najmä poznámku o Novákovej práci K najstarším dejinám slovenčiny a najmä o svojich vlastných osudoch a vedeckých záujmoch.

No už dosť bolo úvah o vedeckej práci nášho krásneho ďalšieho osemdesiatnika, spomienok na niekoľké stretnutia. Je spravodlivé a správne zaželať tomuto osemdesiatnikovi pri štarte do nového úseku životnej dráhy pokojný život, dobrý myseľ a zdravie.

Ján Horecký

NOVÉ ÚLOHY PSYCHOLINGVISTIKY V NOVOM STOROČÍ

Pod týmto názvom sa v dňoch 6. – 9. septembra 2004 konal v poľskom Cieszyne VII. kongres Medzinárodnej spoločnosti pre aplikovanú psycholingvistiku (International Society of Applied Psycholinguistics – ISAPL). Podujatie sa uskutočnilo na pôde pobočky Sliezskej univerzity v Cieszyne, ktorá bola zároveň hlavným organizátorom podujatia.

Počas štyroch dní navštívilo prednáškový cyklus takmer 300 účastníkov z viac než 30 krajín. V trinástich odborných sekciách odznelo vyše 150 príspevkov (prevažne v angličtine). Najviac boli zastúpené referáty zaoberajúce sa osvojením si cudzích jazykov z psycholingvistického hľadiska.

Rokovanie otvoril prezident ISAPL J. A r a b s k i (Poľsko), ktorý vyslovil presvedčenie, že VII. kongres ISAPL prispeje k prehĺbeniu tradícií a k ďalšiemu rozvoju psycholingvistikého výskumu. Nasledovali hlavné referáty známych vedcov, ktorých mená predznamenávali vysokú úroveň podujatia. Na tomto mieste nie je možné spomenúť všetky konferenčné príspevky, preto ponúkame len ich obmedzený výber.

Čestná prezidentka ISAPL L. S c l i a r - C a b r a l (Brazília) predniesla vstupný referát *Funkčná negramotnosť v Brazílii*, v ktorom podala štatisticky spracovaný prehľad skúmaného javu zasahujúceho až 46% brazílskej populácie. Príčiny vidí nielen v socioekonomických, ale najmä vo vzdelávacích podmienkach spoločnosti, preto za jedno z najefektívnejších riešení považuje kvalitnú prípravu budúcich učiteľov.

Priekopníčka psycholingvistikého výskumu v Európe, zakladateľka a čestná prezidentka ISAPL, v súčasnosti šéfredaktorka časopisu *International Journal of Psycholinguistics* – T. S l a m a - C a z a c u (Rumunsko), v referáte *Kam smeruje psycholingvistika 21. storočia?* v krátkosti charakterizovala súčasné i budúce úlohy psycholingvistiky, pričom zdôraznila najmä potrebu humanizácie elektronicky sprostredkovanej komunikácie.

Ďalšie dni kongresu uvádzali plenárne zasadnutia tematizujúce problematiku rôznych aspektov jazyka a myslenia. J. M. P o e r s c h (Brazília) predstavil nový, zatiaľ pomerne kontroverzne prijímaný prístup k chápaniu jazyka – konekcionizmus (*Konekcionizmus ako nová úloha psycholingvistiky v novom storočí*). Ako alternatívny spôsob myslenia a realistický prístup k jazyku ho kladie do kontrapunktu k tradičnému symbolickému prístupu.

J. A r a b s k i (Poľsko) sa v príspevku *Všeobecné trendy vo výskume jazykového transferu* zameril na dva z mnohých fenoménov jazykového transferu – osvojovanie si cudzieho jazyka a preberanie slov. – M. P a r a d i s (Kanada) si položil otázku *Prečo experimenty s izolovanými slovami nezodpovedajú jazykovej realite?* Pri hľadaní odpovede vychádzal z predpokladu, že spracovanie syntaktických konštrukcií vo vedomí človeka si vyžaduje iný typ pamäťového systému a zapája iné mozgové štruktúry než spracovanie izolovaných slov. Preto uvedené experimenty nepovažuje za vhodné na zisťovanie úrovne osvojenia si jazyka.

I. K u r z (Poľsko) v štúdiu *Komunikatívna kompetencia a teória myslenia* pracuje s Chomského pojmami jazykovej kompetencie a univerzálnej gramatiky. Pozornosť sústredila na verbálnu komunikačnú kompetenciu, ktorú definuje ako použitie jazyka adekvátne príjemcovi a komunikačnej situácii.

S. K a v k a (Česká republika) v prednáške *Vyučovanie idiomatiky* predstavil alternatívny (psycholingvistický) pohľad na anglické kompozitá s obraznou sémantikou, ktoré výstižne označuje ako minimálne idiomy. – N. K a s s i s (Izrael) v teoreticky zameranom texte *Kontakt arabčiny s angličtinou a s ďalšími európskymi jazykmi: kultúrne mosty* okrem pohľadu do histórie referoval i o súčasných priamych a nepriamych kontaktoch arabčiny s angličtinou.

V. N e f e d o v a (Rusko) prezentovala štúdiu *Fonetické asociácie pri osvojovaní si prvého jazyka*, vychádzajúcu z experimentu s americkými a ruskými školákmi a mapujúcu kvalitatívne zmeny vo vývine ich reči. – M. A l m a l e c h (Bulharsko) porovnávala spolupôsobenie dvoch neverbálnych systémov (*Reklama: znaky feminity a korešpondujúce farebné významové asociácie*) na podvedomie príjemcu reklamy. – F. J. C h e n (Tchai-wan) nastolil dilemu, či je *Radenie informácií špecifická jazyková alebo univerzálna komunikačná stratégia*, ktorú podložil výskumom preferencií čínskych a amerických študentov z hľadiska výstavby funkčnej vetnej perspektívy v angličtine. Analýza potvrdila prirodzený jav – čínski študenti uprednostňovali radenie typické pre ich primárny jazykový systém (téma – réma) aj v prípadoch, keď rodení hovoriaci preferovali opačné poradie.

S. M. A l - S a l m a n (Spojené arabské emiráty) v príspevku *Sémantika prekladu z psycholingvistickej perspektívy* zisťoval vzťahy medzi psycholingvistickými faktormi (typ bilingvizmu a stupeň osvojovania si zdrojového a cieľového jazyka) a medzi „úspešnosťou“ prekladateľa. – V inej oblasti sa pohyboval prednášajúci M. K o h n o (Japonsko) a jeho štúdia *Dva typy neurálnych hodín: ľudský vrozený systém času pri vnímaní hovorenej reči*. Autor spochybnil tradičnú teóriu jedných vnútorných hodín, ktoré sú využívané neuropsychickým systémom pri vnímaní rytmu reči, hypotézou dvoch vnútorných hodín. Zdôraznil prínos tohto zistenia pre rozlišovanie prízvukového, slabičného a mórového rytmu.

S. Pillai (Malajzia) sa v príspevku *Sebamonitorovanie pri spontánnej reči: ako naozaj funguje?* usilovala na základe sluchovej analýzy spontánnych prehovorov zistiť, v ktorom momente sa u hovoriaceho objavuje detekcia vlastnej chyby, následné prerušenie prehovoru a plánovanie opravy chyby. Výsledky skúmania potvrdili autorkou overovanú hypotézu o existencii predartikulačného monitorovania reči.

Dvojica autorov A. Salinas a E. Marchal (Francúzsko) v príspevku *Komunikácia, sociálne skupiny, normy verbálnej interakcie a tréningové situácie* zdôrazňuje sociolingvistický prístup ku kognitívnym a psychologickým procesom vo vývoji jednotlivca. V rámci vymedzených sociálnych skupín autori diferencujú niekoľko podskupín s charakteristikami nekorešpondujúcimi s dominantnými spoločenskými normami. Výsledky analýzy využili na vypracovanie psycho-didaktickej stratégie pre prácu so slabšími žiakmi.

L. Yang (Čína) skúma *Typologický transfer z L1 v anglickom medzijazyku čínskeho študenta*, pričom medzijazyk definuje ako prechodové štádium osvojovania si cudzieho jazyka. Dopracoval sa k zisteniu, že študenti sa na všetkých úrovniach medzijazyka opierajú o štruktúry vychádzajúce z materinského jazyka viac pri ústnej než pri písomnej produkcii.

E. Brosig (Nemecko) v rozsiahlej prednáške *Vnímanie jazyka hovoreného a písaného literárneho textu* prezentovala zaujímavé zistenia. Pri reprodukcii textu len malé percento respondentov oproti originálu nič nezmenilo, čo autorka pripisuje interaktívnemu vnímaniu a prirodzenej adaptácii textu na osobné schémy poslucháča. Vo vnímaní hovoreného a písaného materiálu nezaznamenala výrazné rozdiely.

Súbežne s rokovaním v sekciách prebiehali prezentácie posterov a diskusie za okrúhlym stolom v šiestich tematických okruhoch. Jedným z najpozoruhodnejších bolo vystúpenie M. da Graca Pinto (Portugalsko), v ktorom sústredila pozornosť na kognitívne a percepčné odlišnosti vo využívaní počítačovej techniky príslušníkmi rôznych vekových kategórií. – Z. Kráľová (Slovensko) pripravila poster *Percepčné hodnotenie zvukovej interferencie slovenčiny do angličtiny*, kde načrtla výsledky experimentu, v ktorom rodení hovoriaci hodnotili úroveň anglickej výslovnosti nerodených hovoriacich. Výskumnú pozornosť upriamila na prípady, v ktorých sa údaje detegované sluchovou metódou líšia od zistení experimentálnej analýzy.

Posledný deň rokovania ukončil záverečným príhovorom prezident ISAPL J. Arabski, ktorý vyslovil presvedčenie, že VII. kongres Medzinárodnej spoločnosti pre aplikovanú psycholingvistiku bude dôležitým podnetom pre ďalší odborný výskum.

Okrem vysokej odbornej úrovne komunikátov treba oceniť precíznu prácu organizátorov kongresu, ktorí okrem bohatého pracovného programu pripravili pre účastníkov aj niekoľko zaujímavých spoločenských podujatí. Pre zúčastnených bol nepochybne hodnotnou pomôckou vopred pripravený zborník abstraktov a odborná verejnosť iste ocení pripravované kongresové materiály v knižnej i elektronickej podobe.

Zdena Kráľová

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2; prípadný petit vyznačiť len na vytlačennom príspevku.

2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; N. I. Fel'dman; s. 312, t. j.).

3. Dôsledne odlišovať číslicu 0 od veľkého O a číslicu 1 od písmena l.

4. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.

5. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

6. V textovom editore Word rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.

7. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).

8. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

9. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu magdap@juls.savba.sk (príspevok spracovaný v textovom editore Word s príponou .rtf, nie .doc).

10. Bibliografické údaje a citácie treba uvádzať takto:

a) knižná publikácia:

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 440 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.

b) štúdia v zborníku:

FURDÍK, Juraj: Slovo a jeho významová štruktúra. In: Ondrus, P. – Horecký, J. – Furdík, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 7 – 49.

c) článok v časopise:

DOLNÍK, Juraj: Motivácia ako princíp prirodzenosti v morfológii. In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 1, s. 3 – 13.

11. Uzávierka 1. čísla je 31. januára, uzávierka 2. čísla 31. mája v príslušnom roku. Príspevky sa prijímajú aj priebežne.

Súčasťou každej štúdie Jazykovedného časopisu je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedecko-výskumnej oblasti.